

Worthington C. Jones

Rajnai László

Kodolányi János

Székesfehérvár, 2002

Felelős kiadó:
Csurgai Horváth József

Borítóterv:
Jónás Attila

Tipográfia és nyomdai előkészítés:
Takács Péter

Nyomdai munkák:
Regia Rex Nyomda Kft., Székesfehérvár

Kiadta:
Árgus Alapítvány
Székesfehérvár M. J. V. Levéltára
Kodolányi János Főiskola

A címlapon, illetve az első és a 157. oldalon fent szereplő fotót
a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
Budapest Gyűjteménye
bocsájtotta a kiadó rendelkezésére.

© Árgus Alapítvány, 2002
© Székesfehérvár M. J. V. Levéltára, 2002

ISBN 963 204 157 7

Előszó

Minden intézménynek kötelessége, hogy névadójának emlékét valamilyen módon ápolja. Szerencsés helyzetben van a Kodolányi János Főiskola, hiszen a nevében jelzett nagyszerű íróról van mit mondani az utókornak.

A szerencse most kétszeresnek mondható. Az éppen tízesztendő főiskola olyan művet tesz közzé, amely egyrészt a bemutatott író, a névadó, másrészt a szerző okán méltán tarthat számot jelentős érdeklődésre. Hiszen a Pécssett élt, nemrégiben elhunyt Rajnai László Kodolányi Jánosról írott esszéje igazi szellemi csemege.

Rokona annak a műnek, ami néhány évvel ezelőtt ugyancsak Székesfehérváron látott napvilágot: a Vörösmarty Mihály életművéről szóló könyvnek. Miként ott, itt is egy rendkívül művelt, tájékozott, az irodalmi elemzést hallatlanul elegánsan művelő irodalmár szellemi utazásának lehetünk tanúi. A Kodolányiról szóló kézirat 1956-ban született meg, tehát még az író életében. Megelőzhette volna kiadása Tüskés Tibor hajdani fontos monográfiáját is, de ez nem valósulhatott meg. Mindmáig kézirat maradt.

Számomra nagy örömet jelent, hogy a kéziratból most kötet lett. Legfőképpen azért, mert gondolatmenete, finom észrevételei, találó és mértéktartó értékelései hozzásegítenek bennünket ahhoz, hogy a század kiemelkedő írói életművét mindjobban megismerjük. Rajnai végigvezeti olvasóját az életrajzon és az életművön. Élvezetes stílusban mesél alanya fordulatos sorsáról,

✧ ————— ✧

íróvá érlelődéséről, gyermekkorának mélységeiről, a betegség poklairól. Megalkotja a tehetség természetrajzát. Azét a tehetségét, aki nehezen tudott elegyedni a korral. S közben indulatos sorokat találunk az 1945 utáni diktatúráról, az új sátáni kor szellemi borzalmairól, amelyek mind-mind körbevették az író.

Nem csodálom, hogy sokáig nem publikálták e kéziratot. Rajnai László nagyságát jelzi, hogy a megírása óta eltelt csaknem fél évszázad mit sem koptatott rajta. Biztos vagyok benne, hogy a magyar irodalomtörténet nagy nyeresége ez a könyv, az meg még szebbé teszi az alkalmat, hogy közzétételében jeles szerepet vállalt az a székesfehérvári főiskola, amely homlokzatán Kodolányi János nevét viseli.

Bakonyi István

KODOLÁNYI JÁNOS 1899. március 13-án született Telkin, Pest megyében. „Születtem pedig – írja egy levelében – reggel fél nyolckor; Napom a Halakban áll, I. Házam a Bikában, testi-lelki alkatomat tehát a Halak s a Bika szabja meg. A Vénusz a X–XI. Ház csúcsán áll, tehát van némi érzékem a művészet iránt. Ennyit ebből.”

Apja erdész volt, később főerdész, majd erdőtanácsos. Benne még csírájukban, öncélúan működtek azok az antiszociális hajlamok, melyek a fiúban életre szóló, vad harcot vívnak majd a fejlett szociális lelkiismerettel, s az alacsony önzést hírből sem ismerő teremtmőerővel. Az apából hiányzott az alkotóerő. A méreg akadálytalanul rombolta szervezetét, s dühös különcöt, önkínzó, a maga és mások életét megnyomorító zsarnokot formált belőle. A fiú szenvedélyesen küzdött az apával; az apában önmagát akarta legyőzni, saját rossz tulajdonságain akart felülkerekedni. A Kodolányi-család Lear király családja: – az kapcsolja őket együvé, ami másokat szétválaszt: a brutális türelmetlenség, a maró gúny, a féltékeny gyanakvás, a paroxizmusig fokozódó dacosság, a függetlenség szertelen imádata, akár halálig tartó boldogtalanság árán. Értelmük kegyetlen, érzelmeik önösek. Rajongani tudnak, megbocsájtani nem. Királyi fajta, de sárkányfogvetemény. Micsoda tűzben kell izzania, hevülnie ennek a vasnál keményebb, hajlíthatatlan akaratnak, ennek a nemes-nemtelen anyagnak, hogy egy kivételes sors formáltassék belőle? A teremtmő szenvedés, a gyötrelmes alkotás tüzeiben.

Édesanyjától korán megfosztották. Az apja magának követelte a jogot, hogy döntsön gyermekei jövőendő sorsáról. Gyermekeit bizonyára szerette,

de az önzők korlátolt, fonák szeretetével. Magát szerette, és sajnálta bennük. Csalhatatlanságáról és elvi helyességéről sziklaszilárd meggyőződés élt benne. A testvérek, Jancsi és Juliska még tipegő csöppségek voltak, amikor elvált feleségétől, helyesebben: röviden kiadta a fiatalasszony útját. A fiú magára maradt, mielőtt még világos tudata lett volna önmagáról. De az elvesztett Paradicsom édessége, a családi harmónia, melynek hűlt helye maradt, nyomban sajogni kezdett benne. Egyelőre még homályosan; a férfi a tények igazságtalansága miatt szenved, a gyermek megbántott, visszautasított érzelmei miatt. Már ekkor ösztönösen lázadhatott. Gyorsan tanult és korán okosodott. Az anyákat nem lehet pótolni, a hiány mindig mélyebbre vajt lelkében, s gyanítható, hogy máig sem heverte ki ezt az első és legsúlyosabb csapást. Regényhősei az anyás nőkhöz vonzódnak leginkább. Regényeiben a nő több, mint a „szexuális ármány” okozója és forrása, és több, mint a férfi élettársa: démoni, irracionális erők hordozója és zsákmánya. A végzet hatalmával irányít sorsokat és eseményeket. A kisfiú, persze még nem tudja ezt, de gyakran megborzongatja a női lét e mélyebb, igazi valósága. A kis János szenvedett: ő egy hiányba volt szerelmes, és vágyak és félelmek rajzoltak szüntelenül gyermeki képzeletében.

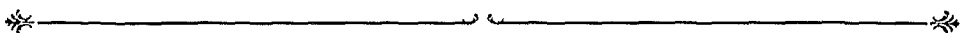
A család 1903-ban Pécsváradra költözött. Itt érik a kisfiút az első tudatos benyomások, a gyér örömök és keserű csalódások. Itt figyel meg először önmagát. *Süllyedő világ* című önéletrajzában elmondja, helyesebben újra átéli gyermekéveit, első ifjúságát, barátkozásait, szerelmeit, csalódásait, a külső és belső eseményeknek azt a roppant halmazát, melynek elviselésére a sors külön emberfajta teremtett. Ez a könyv az emlékezés és önmegfigyelés hibátlan alkotása. Nem tárgyilagos, több annál: hű és kegyetlen. Nem *Költészet és valóság* elnéző, meghatódott, ironikus és bájos egyvelege. Nem *Az eltűnt idő* keresése, mely hangulatokkal és illúziókkal vattázza körül egy kivételes élet fájdalmas és nyers valóságát. Nem az *Érzelmei iskolája*, mely művészi érzékel adagolja az örömet és a szenvedést. Nem a *Zöld Henrik* megvesztegető poézise. Nem önigazolás, magyarázkodás, pamflet, vád, védekezés és támadás. Nem realizisztikus és nem romantikus, hanem reális és öntudatos. Nem tipikus és nem különcködő, hanem bátor és szenvedélyes. Semmi sem áll tőle távolabb, mint az irodalom primadonnáinak kecses hazudozása és lihegő önkívülete. Rousseau-hoz semmi köze, és Papini groteszk dühöngésétől egy világ választja el. Nem kellemes írásmű, nem is igyekszik megszerettetni magát. Részvétért nem koldul. Aggódo szeretettel és mohó kíváncsisággal figyel régi, gyermeki-kamaszi énjét, vizsgál és leír, megállapít, elmond és ítél. Nem

szerelemes saját lelkébe és cselekedeteibe, de harmadik személyben sem tudna írni magáról. Tollát egyetlen cél vezeti: az igazság. Mottója ez lehetne: *le destin c'est la vérité*.

„Mióta az eszemet tudom – írja – mindig megvolt az a keserves tulajdonságom, hogy érzéseim legmélyébe vájtam magam, szinte a fulladásig”. Mihelyt rádőbbsent a keserű és tagadhatatlan valóra, hogy igazságtalanság történt vele, hogy áldozat, nyomban azonosítja magát sorsával, s míg szenved, már megfigyel, míg ítéltetik, már ítélt. Nem mond le semmi rosszról, s bár gyűlöli a rosszat, ő kegyetlenebb magához, mint ellenségei. Azokat, kik rosszat akarnak neki, kik akadályozzák boldogulását, lelkének eleven, szerves részeivé változtatja át, mintegy beleépíti őket önmagába, – aztán folyik a vita életre-halálra. És eközben szenved, mint akit megátkoztak, és tehetetlen az átokkal szemben. Mert a homloka kemény ugyan, de a szíve nem közönyös. Sírní nem szokott, az ellágyulást megveti, de míg azzá érett, aki végül is lett, az elvetélt könnyeknek micsoda holt terhével kellett megküzdnie, micsoda poklokban keresztül vezetett az út a sejtett vagy alig sejtett célhoz: a műhöz. Micsoda lázban kellett ennek fogannia, ha még végleges, kristályos állapotában is az élet melegét és fényét sugározza magából? „Érzéseim legmélyébe vájtam magam, szinte a fulladásig”. Más szóval, befelé sírt, forró és emésztő könnyeket, s ezek égetnek, mint a tűz, és természetükénél fogva ritkán vagy sohasem enyhítik a fájdalmat.

Mire vágyódott a gyermek, az ifjú, a férfi? Csúpan arra, amit hangulataink szerint nevezünk az élet céljának vagy merő banalitásnak: szeretetre, megértésre, boldogságra. Az önéletrajz nyíltan kimondja ezt. Nem szemérmes és nem titkolózó. A hamis boldogság keresése, az olcsó érzelmesség és érzelgősség hajszolása szélteben-hosszában divatos az irodalomban is. Az igazi, a szent, a félig titkolt, félig kimondott gyermeki boldogságkeresés hű ábrázolása azonban annál ritkább. Itt még a legnagyobbak is tévedhetnek, s gyakran hibázhatnak anélkül, hogy a hibát bárki felfedezhetné. A tárgy, az anyag nem azonos az elbeszélővel, és nem azonos a hallgatóval sem. Mindkettőjüktől távol, megismerhetetlenül és megismételhetetlenül él az valahol a vissza nem hozható múltban. A gyermeki lélek, minden tárgy közt a legnehezebb, minden irodalmi téma közt a legfinomabb. Az igazi szerelemben mindig van valami titkos, kifürkészhetetlen elem, a gyermeki szerelemben a legtöbb. Mert van gyermeki szerelem is, édes, bonyolult és titokzatos, minden gyermeki probléma kulcsa, s hozzátehetjük: soha meg nem található kulcsa. Ez

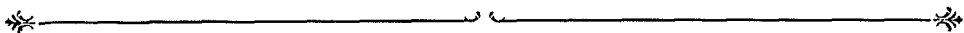
nem Freud doktor találmánya, ez az élet egyik legnagyobb misztériuma. S a misztériumokat lehet sejtetni, körülírni, de racionálisan „megoldani” soha. A Paradicsom álmai járnak vissza a gyermeki eroszban, s a szó szoros értelmében álmok, mert a mítoszteremtő ember alkatával ez az erosz, ha nem is azonos, de hozzá roppantul hasonló. A gyermek ezt a szerelemet kivetíti: apákra, anyákra, testvérekre, a legkönnyebben érzékelhető természeti jelenségekre, egész kis kozmoszt alkot magának, s ennek minden részével ez a szeretet kapcsolja össze. Ez persze „ésszerűen” nem igen érthető, de nem is lesz érthetőbb soha. Ha ennek a kis kozmosznak harmóniája minden ízében megte-remthető, és megőrizhető volna, lenne egy kor az emberi életben, a gyermekkor, melyben tökéletesen szabadok és boldogok lehetnénk. Ilyen gyermek és ilyen gyermekkor azonban nincs. Mennyi veszély fenyegeti ezt a harmóniát, s még jó, ha nem zúzza össze, nem temeti be a forrást: a szeretetet, a szerelmet sóvárgó szívet.

Mert ez is megtörténhetik. A kis Kodolányi gyermekkorra is ilyen volt. Édesanyját erőszakosan távol tartják tőle, az apa pedig, bár egy föld alatt laknak, messze él, „valahol fenn a fellegekben”. Néha leszáll a testvérekhez, többnyire büntető istenség alakjában. Csak ritkán mutatja jobbik énjét, mert szégyelli, s másokban is megveti. A kisfiú barátai a fák, füvek, virágok, madarak és lepkék. Ezek az ő szerelmes társai, ez az ő kozmosza, vágya, éltetője. *„Ki és mivel tudná pótolni azokat a gyönyörűségeket, amelyeket öt-hat éves koromban, a felső kertterasz szélén, az orgonabokrok alatt átéltem? Nincs idő és nincs tér, csak magányosság van, végtelen, túlvilági magányosság és béke. Az orgonabokrok virágfürtjei, fényes, szív alakú levelei, a napfényben ékszerként villogó méhek dünnöögő döngése, a nesztelenül lebbenő lepkék színes suhanása, megülése egy virágon, miközben szárnyukat pengeszerűen összeillesztik, a végtelen ég s a fehéren bodorodó, könnyedén szálló felhők, a háztető háromszöge, a fák gally-csipkéje, s mindezekhez még a föld fanyar, üde illata, olyan szépség, olyan feledhetetlen, fájdalmas, szívet zsongító, szinte csiklandozó szépség, amihez fogható nincs sehol a világon.”*

Senki sem tagadhatja, hogy az első éveink egyszersmind a legdöntőbbek is: mindaz, mit négy-öt-hat esztendőskorunkig átélünk, tapasztaltunk, nagy vonásokban meghatározza egész későbbi lényünket. Sok „érthetetlen” cselekedetünkre, viselkedésünk módjára itt lelnénk meg, ha meglelnénk, a magyarázatot. Csak sajnálhatjuk, hogy semmilyen emberi zsenialitás sem képes teljes, hiánytalan képet adni erről a döntő életszakasról. Hét fátyol borítja ezt, s

a legkiválóbbak is inkább sejtelveiket, mint a tiszta valóságot tárják elének. Kodolányi is csak részleteket ragad ki a nagy, időtlen folyamatból. Kérdés, hogy a legdöntőbbeket, a legjellemzőbbeket-e? Kérdés, mi ragad meg inkább emlékezetünkben: ami harmonikusan simul vágyainkhoz, céljainkhoz, egyszerűen, ami jó? Vagy pedig, ami a legtűrhetlenebb módon sérti ezt, amit soha be nem fogadhatunk, ami örökre idegen marad lényünkötől, tehát örökre problematikus is? S vajon mi fontosabb? Az igazságtalanság-e, mely valamiképpen, láthatatlanul, mégiscsak egyezik a legbensőbb valónkkal, mely sorsunk tragikumát szüntelenül fejleszti s érleli? Vagy pedig a jóság, a szeretet, mely köznapi értelemben boldogít ugyan, de teremő kibontakozásunkat gátolja, alkotó ösztöneinket eltompítja, eltérít bennünket a meredek útról, illúziókat kelt bennünk sorsunk meztelen, félelmes igazságai felől? Ha aktív értelemben igaz, hogy *le destin c'est la vérité*, akkor passzív értelemben is igaznak kell lennie. Nemcsak az igazság a sorsa, hanem az igazságtalanság is. Enélkül sorsa merő absztrakció maradna, tevékenysége nélkülözne minden valódi hitelességet. Szükséges, hogy botrányok legyenek, és jaj a botrányoztatónak, jaj az igazságtalanság vak eszközeinek, a szeretetvagy e tudatos-öntudatlan gyilkosainak. De botrányok nélkül mivé lenne az igazság, és mivé lett volna Kodolányi János? Vajon azzá lett volna-e, akinek ma ismerjük, csak kevesebb szenvedés árán, harmonikusabban lett volna azzá? Ezt nem hisszük. Nem lehetjük, már csak azért sem, mert ő e botrányoknak nemcsak szenvedő alanya, hanem sorsa akaratából öntudatlan felidézője is volt. Igazságtalanul bünteték. Ez igaz. Ártatlan volt, legalábbis a felületes, ma általánosan elfogadott etika szabályai szerint az volt. De ártatlan volt-e legmélyebb valójában, lelke mélyén is, ártatlan volt-e az ő *démona*, melyet később világosan felismert, leírt és elfogadott, mely minden művészi tevékenységének sugalmazója, minden szenvedésének láthatatlan okozója volt, s melyért, bár nem volt felelős, mélyebb értelemben mégis felelős volt? Székesfehérvári diák korában leküzdhetetlen mohó vágyat érez magában, hogy bepillanthasson a legrejtettebb emberi dolgokba is, hogy kíméletlen kézzel tépjen szét illúziókat, halálos csapást mérjen a hazugság minden megnyilvánulására, hogy elemezzen és ítéletet mondjon, hogy maga ellen bűszítse szűkebb és tágabb környezetét. Azt mondja akkor, úgy tett, mint Lesage Sánta Ördöge. Leemelte a háztetőt az emberek feje felől, hogy meglesse titkaikat, s rájuk olvassa szentenciáit. Gyermekkorában a magyar cseléd „simaeszű”-nek nevezte. Ő maga jegyzi meg, ez a „simaeszű” ugyanaz a démon volt, mely később is, egész életében, hasonló tevé-

kenységre tüzelte, sarkallta. Ez ő valóban, testi és lelki mivoltában, a *Sánta Ördög*, a tudás és viszálykodás szerzője, az ostobák és hipokriták réme. Hideg megfigyelő, és a harag teli zsákja egyazon pillanatban, nyílve és célpont, botrányt okozó és megbotránkoztatott egy személyben. A Sánta Ördög, a si-maeszü ölommadár, a korbácsot ragadó apa előtt meghúzódnó kisgyermek most, később pedig, felnőtt korában a hírlapi és egyéb viták, támadások, gyalázások szüntelen célpontja, a műben pedig Júdás, *A tékozló fiú* Júdása. A Sánta Ördög, ki tudtán kívül és akarata ellenére már gyermekkorában kihívja maga ellen környezete dühét és haragját, az apa félelemes, megfoghatatlan bosszúját. Olyan apáét, kit éppen ennek a családnak, és ennek a fiúnak rendelt a kifürkészhetetlen Végzet. Megrendítő, de nem érthetetlen. Így kellett lennie. Nem volt bűnös, de nem volt ártatlan sem, csak átkozott volt, és az ma is: *sacrosanctus*, ahogy a régi római rituale mondja. Átkozott és áldott egyszerre, az Alvilágnak vetett áldozat, ki magára veszi e világ bűneit, s ezért átkozott és áldott tudást kap cserébe. Ő az, ki többet szenved, mint mások, mert többet tud, mint mások. Ezt sugározhatta az ő lénye már tehetetlen csöppség korában is, ahogy ezt sugározta később is. *Inde irae*: ezért övéinek haragja, mert elképzelhetetlen különben, hogy egy kisgyermek csupa ellenszenvet arasson maga körül, ha ez a kisgyermek nem jobb, és nem rosszabb más gyermekeknél. Sorsát az epidermiszén érezte, és azon érezték mások is.

Mindez azonban a távolabbi, ha úgy tetszik, metafizikai magyarázat. Az egyszerű, gyakorlati, kézzelfogható és szomorú valóság mégiscsak az volt, hogy a gyermek szenvedett, és nem tudta, miért büntették, és nem tudta, miért, megtagadtak tőle minden szeretete, és nem tudta, miért. Vagy talán akaratlanul is túloz önéletrajzában, mikor az oktalan és gyakori megszegényítések még a sokat próbált férfi szemében is jelentősebbeknek tetszenek, mint azok a primitív és feledhetetlen szépségek, melyekben ugyanakkor részesült, s valamiképpen elmosódtak már emlékezetében? Aligha. Hiszen beszámol ezekről is, hűségesen és néha rajongással, de sorsának mégsem ezek az igazi alaphangjai. Azok sötétek, és csaknem vigasztalanok. Zavaros mélységeket kavarnak fel, s valami misztikus rémülettel borzongatják meg az olvasó idegeit. Már édesanyját is így látja, egészen kicsiny korában.

„...Egy este, mielőtt mindennapi vacsoránkat, a tejben főtt darakását behoznák, valami pokrócon hempergek, ő csiklandoz, nevet, játszik velem, majd megfogja a pokróc négy sarkát, megemeli és dúdolgatva, nevetve hintáztat. Rémület

fog el, torkom összeszorul, belém fullad a nevetés, halálfélelem viszolyog át rajtam. Most is hallok anyám aggódó hangját, ahogy fölém hajlik:

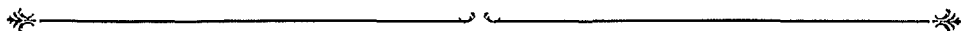
– Miért nem nevelsz?

Nézek rá azzal a hideg, éles érzéssel, ahogy aztán mindig néztem az ijesztő, zavaros, életveszélyes és kiszámíthatatlan helyzeteket és embereket. Most is benem van az a mindenre elszánt fagyos rémület, amit akkor éreztem. „Megöl, – gondoltam – megöl, megöl, mert bolond...”

Ez Dosztojevszkij a bölcsőben. A nagy orosz léleklátót és misztikust különben sem érdektelen együtt említenünk vele; minden ellentét mellett is van annyi rokonság kettőjük között, hogy nyugodtan utalhassunk közös vonásaikra. Ez a közös vonás a szláv örökség és temperamentum, mely lágy és alaktalan az orosz íróban, kemény és határozott a dinarid-típusú Kodolányiban. Mert minden törzsökös magyarsága mellett ez is megvan benne: ő maga említi egy helyütt családja dinári vonásait. Ezért vonzódik a prófétákhoz, s ezért foglal el írásaiban központi helyet a megváltás keresése. Egyébként is kedveli az orosz írókat, őket érzi legközelebbi rokonainak. Nemcsak művészete, mélyebb alkata is közös velük. Jellemző, mikor s hogyan ismerkedik meg a *Karamazovokkal* diák korában, meggyötört fizikummal, az éhhalál küszöbén, víziók közepette, olyan állapotban, mikor már nem vagyunk egészen felelősek cselekedeteinkért és gondolatainkért. Hideg szem és misztikus rémület: – ez az átkozott természeteket jellemző lélekállapot keríti hatalmába már a bölcsőben.

Ez vonzza a haldoklók ágyához, a ravatalokhoz, a temetésekhez is. Mind az öt érzékszervén keresztül issza, szívja magába a borzalmat, az Alvilág pokoli illatát, halotti gyertyák szagát, a virágokat, a gyászolókat, a sötét színeket, az egész súlyos és nyomasztó atmoszférát. Valahányszor sóvárogva nézi a Vár dombján hancúrozó, bukfencező gyermekhadat, nemcsak a játékaikba szeretne elvegyülni, hanem mindannyiszor megragadják a képzeletét a Vár „titkai”, a múlt föllengő, nagy, komor árnyékai is. Már itt, ekkor, vajon ébredhetett-e történelmi érzéke vagy legalábbis kíváncsisága? Ez így bizonyára nem igaz. De hogy nem a szokványos rabló-pandúr romantika nyújtotta ilyenkor képzelete számára az egyetlen táplálékot, éppolyan bizonyos. Ebből a faluból indul el majd Julianus barát, és ezen a várdombon kapaszkodik fel egy viharos éjszakan IV. Béla király kíséretével.

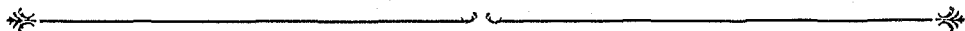
A gyermek élete így folyik tovább: az apa megszabadult feleségétől, ki-vel az együttélést, ismeretlen okokból, már tűrhetetlennek érezte. A gyerme-

kekre a házvezetőnő vigyáz, az apa többnyire megközelíthetetlen, ritkán engedékenyebb és szeretőbb, nagyon is rövid órákra. A kedvenc – ha van ilyen családban kedvenc – inkább a kisleány; az apa később is önző okokból, csupán hozzá vonzódik, fonák, zsarnoki szeretettel. A fiúnak többnyire a kutyakorbács jut. Lázad és elkeseredik. Egyszer képzeletében megöli apját. Ha nem formálná már ekkor jellemét igazságosan és kegyetlenül géniusza, el kellene ferdülnie, alattomosná kellene válnia. De ő, az ütések alatt, inkább fogát szorítja össze, semmint a gerincét hajlítaná meg. Nem győzzük csodálni, nem akaraterjét és elszántságát, hanem sokkal inkább tudatos-tudattalan hitét sorsában, önmagában. Bizonyos, hogy már ekkor jellem. Már ekkor biztos tudása van nemcsak a jóról, hanem az igazról is, és habozás nélkül az igazság pártjára áll.

Változatosságot, bár nem kellemeset, az új anya megjelenése hoz a házba, „anyuskájuk”, ahogy az író mondja. Az apa, nőgyűlölő elveinek látszatra logikátlan felfüggesztésével, másodszor is megnősül. „Látszatra”, mondtuk, mert nőgyűlölete nem azt jelentette, hogy nem volt szüksége asszonyra. Szüksége volt rá, ha nem is tudott együtt élni vele. Mert természetesen ez a második házasság éppen olyan rossz volt, mint az első. Minden házasság megalkuvás, még jó, ha nem megalázkodás. Megaláztatást talán nem kellett volna elviselnie, de ez a férfi megalkudni sem tudott soha. Nem bocsátott meg semmit. Föltétlen engedelmességet követelt, az a gondolat, hogy bárki uralkodhatik rajta, felháborodással töltötte el. De melyik nő nem akar uralkodni, még a legszelídebb is? Itt partnak kellett szakadnia, el kellett válnia a víznek a tűztől. Mit jelentett mindez a fiú számára? Újabb meghasonlást, újabb rettegést és újabb gyűlölséget. Azt mondja, „szerette” is anyuskát. Bizonyára szerette, de ez a szeretet nem volt-e sokkal inkább valamiféle rokonérvés, nem szükségképpen családi, rokoni vonзалom, mely tisztább környezetben, más időben egyszerűen baráti kapcsolattá mélyülhetett volna.

Kisiskolás fiú volt, amikor az apát Vajszlóra helyezték. Itt egészen más világba került, más levegőt szív. Vajszló igen régi, még honfoglalás előtti avar település, lakói mind magyarok, ormánságiak. Az Ormánság sok mai, elszegényedett parasztcsaládjában már senki sem ismer rá régi magyar nagyurak ivadékaire. Ezt többnyire ők maguk sem tudják. De fejedelmi szokások, erkölcsök élnek közöttük még ma is, igen gyakran. Nyelvük, művészetük, szokásaik a magyar múltat őrzik, sokszor példátlan, meglepő tisztaságban. A nép maga, minden jel szerint, halálra ítéltetett; pusztul, ferdül, urbanizálódik. Rit-

ka, jeles tulajdonságaikat visszataszító bűnök éktelenítik. Kodolányi később ennek a népnek szerelmese. Hangsúlyozza, hogy nem ők felelősek pusztulásukért. Hát ki? A gazdasági nyomor, a nagybirtok, az ellenséges nemzetiségi politika? Ezek közül egyikkel sem gyűlt meg soha komolyabban a bajuk. A nép aránylag jómódúnak mondható, a nagybirtok sem nyomorgatta őket, a német nemzetiség sem volt veszedelmes vetélytársuk. A kapitalizmus áldásait sem élvezték a legeslegújabb időkig. Ki hát akkor a bűnös? Nem az egymást váltó magyar kormányok, sem a teutón ördögök, a hitvány Habsburgok, hanem maga a nép. A nép, mely elaggott, degenerálódott. A nép, melynek egyetlen életcélja, egyetlen szenvedélye maradt: a vagyon, a föld, az anyagi javak korlátlan, vak halmozása. Az anyag esztelen, ördögtől megszállott rabszolgái lettek, ezért dolgoznak, ezért pörölnek, átkozódnak, káromkodnak reggeltől estig, ezért gyilkolnak, ezért pusztítják magzataikat, ezért kötik föl magukat a padláson, ezért isznak, verekszenek és hálnak meg. Akinek valaha dolga volt ormánsági paraszttal, jól tudja, hogy ha anyagi javait valami veszély fenyegeti, elveszti józan esztét. Megőrül, tombol dühében, megtagadja, ha hisz benne, a mennyben lakozó Úristent is. A vagyon. A vagyon. És harmadszor is a vagyon. Önzése egészen embertelen, egy kicsit már érthetetlen is. Magának, és csak is magának, a többi pusztuljon el, minél előbb. Ez az ő fizikája és metafizikája. Hogy a vallás se háborgassa, alkata parancsát követte: első alkalommal a protestantizmust választotta.

Az író Kodolányi, legalább részben, jól látja ennek a népnek rossz tulajdonságait, vétkes öngyilkosságát, (ifjúkori regényei között a legjobb: a *Börtön* is az anyagi rabszolgaság börtönét példázza). Vajszlói gyermekéveiben azonban a jobb, a szebb vonások ragadják meg érdeklődését. Már ekkor sorsának parancsát követi. Első ösztönös rajongása a nép lelkivilága, kultúrája iránt érzett szeretete és későbbi művei között, egészen máig, a nagy távolság csak látszólagos. Már ekkor tudat alatt az foglalkoztatta, amivel egyedül érdemes foglalkozni: ami időtlen, örök, és mindjárt a legjobb helyen kereste és találta meg, a népben. Ezt hangsúlyoznunk kell, nem szabad többé elfelejtenünk. Mert nem természetes. Egyáltalában nem magától értetődő, hogy egy tíz-tizenkét esztendőes fiú, a nagyságos úr gyermeke, maga is ennek a címnek várományosa, terhesnek érzi a polgári környezetet, a polgári otthont, és (ha ez az otthon százszor pokol is számára) a néppel érez együtt, a nép életét figyeli, belőle választ barátot. Ez a legnagyobb mértékben meglepő, egyedülálló, sőt ennél is több: jelképes jelentőségű. Mit keresett ez a gyermek a népnél? Ha

nem tudta elviselni az otthont, mert fullasztotta a légkör, megtehetette volna, amit hasonló esetben számos kiváló ember megtett gyermekkorában, külön álmvilágba menekülhetett volna, hiszen a képzelet ebben a korban még háttartalanul uralkodik rajtunk. De ő nem így tett. Ismételjük, mindez nem természetes. Voltak és vannak ma is írók, kiket a „népi” jelzővel szokás megtisztelni, ezek azonban derék polgári csemeték voltak, és dehogyis jutott volna eszükbe iskolás fiú korukban, hogy megcsodálják a nép öltözködését, beszédét, összehasonlítsák a polgári beszéddel. Ez náluk mind későbbi változás, alakulás eredménye volt. A kis Kodolányival nem így történt. Őt sorsa, hivatása már ekkor vaskézrel irányította.

Elhiggyük-e neki, hogy Pécsváradon, öt-hat esztendőskorában már azaz a jól megalapozott ellenszenvvel nézte a sváb lakosság idegen életformáját, amely később vad energiával harcolt, nemcsak polémikus munkáiban, hanem történelmi tárgyú elbeszélő műveiben is? Hogy ösztöne idegenkedett tőle, bizonyára igaz. De hogy az ormánsági magyarokhoz föltétlen, őszinte vonzalom kapcsolta, pillanatig sem lehet kétséges. A legtisztább, tipikusabb gyermeki örömeiket annak a népnek a körében élte meg, amelyhez jó sorsa kapcsolta legfogékonyabb éveiben. A falubeli gyermekek játékaiban, csínyeiben nagy vidámsággal és teljes együttérzéssel vesz részt. Ezek a kamaszok az ő ideáljai, ezek a kedves, aprócska lányok első, félénk szerelmének tárgyai. Legjobb barátja (ő azt mondja: egyetlen az életében): Simon Dezső, vajszlói parasztfiú. Úgyszólván együtt nőnek fel, kenyeres pajtások, sőt, ha nem csal a szemünk, János inkább rajongott Dezsőért, mint Dezső őerte. Hosszú, makacs szerelmének elérhetetlen tárgya a tanító kisleánya. Pajtásai révén megismerkedik a szülőkkel, az öregekkel is. Ezeket többnyire csodálja. Némelyik ősz, öreg vajszlói polgár úgy jár-kezel, beszélget a faluban, vagy egyszerűen csak elüldögél a háza előtt, mint egy megvénhedt törzsfő. A patriarcháktól leginkább abban különböznek, hogy se fiuk-lányuk, sem unokájuk. Általában nincs nagy becsületük, utódaik, ha vannak, kinézik őket a házból. Az öreg csak a kenyeret pusztítja, hallgatás a helye. A parasztok, igaz, dolgoznak rogyásig, de a gyermek csak teher, az öreg csak teher. Keményfejú, keménykezű emberek a vajszlói parasztok, a kézzelfogható, anyagi haszon kívül alig érdekli őket valami. Földéhségüket, kapzsiságukat csak a legsilányabb parasztromantika álmodhatja nagyszerűnek, hatalmasnak, barbárnak. Lapos materializmus ez, elvben és gyakorlatban. Ami szép, megragadó benne, évszázadok, évezredek öröksége, hozománya.

Ez az idő, a gyermekkor, azonban nem az ész, hanem a legtisztább líra kora, nem a tapasztalásé, hanem az üde élményeké: a Feketevíz, a boldog kóborlások feledhetetlen szépségű világa. Ekkor és itt találkozott először (s talán utoljára?) az igazi szabadsággal. A parasztfiúk és lányok társuknak fogadják. Velük fürdik a patakban, velük kóborol a határban, cimborájuk jóban-rosszban; iskolai csínyekben, turpisságokban ő sem marad el. Néhány órára felszabadul az otthon nyűgei, feszültségei, lelkiismereti rabsága alól. A Kodolányi fiúnak ez a vidám életmód nem természetes adomány, hanem boldog meglepetés, tiltott Paradicsom, kivívott diadal. Szabadság ugyan, de nehéz szabadság, melyet napról napra, mindig újra s újra meg kell hódítani. Hogy az otthoniak nem nézik jó szemmel a nép közé vegyülést, ezt a nagy barátkozást a falu apraja-nagyjával, ugyancsak természetes. Polgári szemléletük idegenkedik, sőt tiltakozik ellene. A maga fajtája közt lenne a helye. Ez ellen azonban a fiú tiltakozik makacsul, minden idegszálával. Paraszti barátait, ismerőseit habozás nélkül előnyben részesíti a polgári csemetékkel, urakkal és hölgyekkel szemben. Simon Dezsőt, lelkének jobbik felét, legszívesebben még a pécsi iskolában is magával vinné.

A vajszlói gyermekkor, a nép közelsége, mély vonzalma mindenhez, ami népi, természetes, igaz, jó, egyszerű és örök, nemcsak rövid, bár évekig tartó élményt jelentenek számára, hanem egész életében erkölcsi támaszt is, menedékhelyet, megújhodást, vigasztalást és reménységet. Ezután az ormánsági nép az a biztos mérték, mellyel mindent megmér, s melyhez képest csaknem minden könnyűnek találtatik. A kétségbeesett küzdelmek, fáradtság, elkeseredés, csömör és meghasonlás veszélyes óráiban ez a nép és a rá való eszményi emlékezés ad tagjainak új erőt, elméjének új bátorságot, reményt, hitet és élni akarást.

Nem nagy örömmel fogadja szülei elhatározását, hogy iskolai tanulmányait Pécssett kell folytatnia. Nehezen válik meg pajtásaitól, játékaitól, a jól ismert utcáktól, emberektől, boldogságának e beszédes tanúitól, és hűgával együtt bevonul Pécsre, hogy megkezdje javarészt örömtelen diák éveit. Mert iskoláival határozottan nem volt szerencséje. Lázadónak született, mert ő képviselte az igazi rendet. Később is szálla volt minden hatalom szemében, mert sohasem tudott egyetérteni semmiféle „rend”-del és „rendszer”-rel. Már az iskolapadban sem. Tanáraival hadilábon áll, barátai még nincsenek. A „tanintézet” kész kaszánya, a nevelők durvák és korlátoltak. Ekkor kezdődik magánya az emberek között. Mert eddig is magányos volt, otthon, a család-

ban, de most egy egész kis társadalom közepébe csöppen, sőt kénytelen-kelletlen, belesodródik a felnőttek ügyes-bajos dolgaiba is. Kosztosdiák egy kispolgári családban. Nem élheti a maga életét, akarva, nem akarva kellemetlen, sőt fájdalmas események tanúja lesz. És szerelmes, mint mindig. Egy házukban lakó kislányba szerelmes. Ha rágondol, „még ma is előnti a forróság”.

Bizonyos, hogy meglepően korán érett. Már évek óta kíváncsiság gyötri a szerelmi élet titkai iránt. Tudni szeretne olyan dolgokat, melyek iránt az ő korában még nem szokás érdeklődni. Szembeszökő, hogy nemcsak értelmi képességei fejlődnek túlságosan gyorsan, hanem érzelmi élete is csodálatosan fejlett. E kettő, persze, egy tőről fakad: a lélek bontakozik ki olyan hamar-sággal, hogy szinte betegesnek tetszik. Közönséges mértékkel mérve, az is. De mindig a kivételeknek van igazuk, sohasem az átlagnak. A géniusznak köszönhetjük a törvényt, az átlagnak a szabályt. A szabályszerű, hogy sohasem történik semmi rendkívüli. Csak aminek éppen történnie kell, a maga idejében. A törvény ellenben akkor és ott nyilvánkozik meg a legmerészebben, ahol legszabadabban teheti: a finom ösztönű gyermekben. A lélek érése és fejlődése a lélek erotikája. Ez a lelki erotika könnyen testivé változik, mert az ember lényé egy és oszthatatlan. Dante kilencéves korában pillantja meg először Beatricét, és nyomban felkiált: „Ecce deus, fortior me, qui deminabitur mihi!” Ennek a szenvedélynek igazi nagyságát az *Isteni Színjáték* igazolja. Goethe még szintén gyermek, talán tizennégy esztendő, mikor az a leány ejti rabul, kit önéletrajzában Gretchennek nevez. De a Faust hősnőjét is Gretchennek hívják.

A kis Kodolányi tehát szeret, őt azonban nem szeretik. Úgy szenved, mint egy felnőtt, sőt jobban: ahogy csak egy gyermek tud szenvedni. Kis idealista, ki a szerelmet szereti, a szerelem azonban nem szereti őt viszont. Tesztetlen, „homályos bánat”, rajongás és elhagyatottság, végtelen álmodozások, s a korai halál sejtelme és féelme. Gyermeki halál az ábrándok ködében! Mikor is élhetnének át szebben és teljesebben az elmúlás fájdalmát és költészetét, mint tizenhárom-tizennégy éves korunkban, mikor mindörökre meghal jobbik részünk, a gyermek, s lassan-lassan megszületik a zavaros, az új: a férfi, gyötrő öntudatával és meddő kötelességeivel.

Az iskolából hazavágyódik, az otthon poklából vissza a városba. Nem leli helyét, nincs nyugalma. Pécs az ő „szenvedéseinek városa”. Nemcsak lelki szenvedések várnak reá, hanem fiatal testét is meggyötri az az egész életére szóló betegség, mely ebben az időben veszélyes fordulóhoz érkezett. Achil-

les-in zsugorodása van, édesanyjától örökölte, s ezekben az években már alig tud járni. A betegséget nem méltatták komoly figyelemre; apja „ólommadár”-nak csúfolta, azért, hogy a baját felismerjék és idejében gyógyítsák, senki sem tett egy lépést sem. Pécsett, néhány év múlva, már riasztó tünetek jelentkeztek, a szakorvos véleménye: operálni kell. A műtét nem hoz teljes gyógyulást, igazi eredményt nem tudnak elérni. Ettől fogva mindig bottal jár.

Volt-e, s ha igen, milyen hatással volt életére ez a testi fogyatkozása? Amilyen oktalanság volna tagadni ezt a hatást, olyan túlzás lenne különös jelentőséget tulajdonítani neki. Kétségtelenül nagy mértékben megnehezítette szabad mozgását a világban, keserves nehézségeket okozhatott olyan körülmények között, melyek ép embert is próbára tesznek, és bizonyára teherként nehezedett rá abban az áldatlan tülekvésben, amit a mi civilizált korunkban a létért való harcnak neveznek. Teher volt, nem csapás. Egy nehézséggel, egy akadállyal, egy megpróbáltatással több, de nem volt végzetes. Más embert talán elkeserített, sötét lelki szakadékokba taszított volna, ő azonban mindezt legyőzte. Erősebb volt. A figyelmes olvasó észre fogja venni műveiben, melyek azok a helyzetek, alakok, alig titkolt álmok és kívánságok, melyek csak testi hibával magyarázhatók. Ezek a helyek gyakran vallomásszerűek, Júdás alakja *A tékozló fiú*ban pedig valósággal megvilágosító.

Hogy önérzetét, lelki erőit milyen mértékben csökkentette vagy növelte, ugyancsak meddő kérdésnek tetszik. Minden határozott felelet csak szabványos vagy bizonyíthatatlan feltevés lenne. Ahol beteges elváltozásnak nyomma sincs, ahol a képességek, vágyak és indulatok, és ezek hőfoka természetesen magyarázható más, lényegesen fontosabb alkati és jellembeli tulajdonságokkal, ott ilyen irányú komoly kutatásnak értelme nincs. Különösen, ha a lélek erősebb, mint a test. Ha a jó legyőzi a rosszat. Ha a hiány sarkallja ugyan a becsvágyat, de hírből sem ismeri az irigységet, a gyűlöletet.

Ez az önérzet sokkal mélyebb, sokkal tüzesebb forrásokból táplálkozott. Szenvedélyes igazságérzete tette lázadóvá, az igazságtalanság vérig sértette. Említettük, hogy a pécsi reáliskola tanáraival rossz viszonyban volt. Nem nevezhetjük jó diáknak, a szó hivatalos értelmében, ez igaz. De nem éppen ez az iskola szegte-e nyakát minden igazán komoly igyekezetnek, becsületes tudásvágynak? Ezt az iskolát csak megvetni és kerülni lehetett. Vagy egy derekas botrány után faképnél hagyni. Az utóbbi történt. Már nagydiák, amikor a botrány kirobban. A mennyiségtan tanára azzal vádolja, hogy egy dolgozatát, melyet nagy igyekezettel, önállóan oldott meg, mástól lopta. Sértett önérzete,

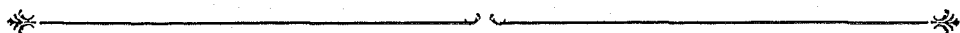
becsülete minden hevével száll szembe a rágalommal. Nyílt összecsapásra kerül sor. A fiú keményen állja a gyalázatos sértéseket, fenyegetéseket, ütleget is. Mindent visszautasít. Távoznia kell.

Székesfehérvárra kerül, nyugalmasabb, civilizáltabb környezetbe. Az ot-tani iskola barátságosabb, tanárai emberségesebbek. Habár a sors itt sem kí-méli, s összeütközésekre, lázadásra ezután is bőségesen nyílik alkalma, élete mégis csendesebb folyású, élményei derűsebbek, változatosabbak. Szabadab-ban lélegzik. Önállóságát, lelkiismereti függetlenségét inkább megóvhatja. Kedvelt foglalatosságait nem vetik szemére. Az apai ház messze van. Még diák, de tulajdonképpen már férfi. Költőnek készül. Rengeteget olvas, verseket ír, fordít, nyelveket tanul, filozófiai és társadalomtudományi művekbe mé-lyed. Szemhatára tágul, ítélőképessége csiszolódik. Az iskolai önképzőkör legbuzgóbb tagja, mohó érdeklődése mindenre kiterjed, ami irodalommal, művészettel, tudománnyal és politikával kapcsolatos. Figyeli az életet, és szenvedélyesen foglal állást kis és nagy dolgokban egyaránt. Teológiai problé-mákkal vívódik, de teljes fegyverzetben száll síkra napi kérdések megvitatá-sakor is. Pénze nincs, kielégítetlen szerelem gyötri, voltaképpen mégis csak eszméinek él. A legmagasabb hőfokon. Semmi isteni és semmi emberi nem idegen tőle.

A háború eseményei élénken foglalkoztatják. Kezdetben, még félig gyermekfővel, lelkesedik is érte, később, ahogy múlik az idő és kinyílik a sze-me, kutatja a háború okait, elítéli az uralkodó rendszereket, és forradalmi ol-vasmányok, barátok hatására szocialista, sőt kommunista elveket vall. Politi-kai értelemben vett pártemberré azonban nem züllik. A politikához sem céljai vagy ambíciói sodorják, hanem inkább vérmérséklete, éleslátása, türelmetlen tettekrezsége. Hatni akar, egészen egyszerűen, nemcsak szóval és írással, ha-nem cselekedettel is. Egész ember, tehát egész valóját beleveti a harcba.

Arisztokratikus vagy plebejus temperamentum-e? Ilyen megkülönböz-tetésekkel nem sokra megyünk nála. Polgári származására úgyszólván semmi sem vall. Rokonsága megveti paraszti barátait, a nép fiai gyanakvással fogad-ják közeledését. A fiatal „ami du peuple” – ez az igazság – egyedül marad len-dületes eszméivel és örökös önkínzó harcaival. Nehéz küzdelmekkel teli, bel-ső vívódásokkal és számtalan, még bizonytalan lépésekkel, nem mindig kellő arányérzékkel keresi a homályos jövő, a kibontakozás útját.

„Gyöngé, sápadt, sovány fiú vagyok akkoriban, többnyire nyíratlan hajam, szemüvegem, tág, naivan a világba néző szemem fiatal bócherhez tesz hasonlóvá.

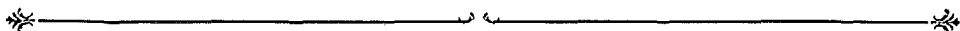

Mohó szomjúsággal túrom, habzsolom a könyveket, öt nyelvet is tanulok egyszerre, késő éjszakáig verseken dolgozom, naplóba rovom töprengéseimet sorsomról, Istenről és istentelenségről, halálról, irodalomról, szent elszántságaimról, céljaimról, reménytelen otthonomról, meddő szerelmeimről és megaláztatásaimról. Kétkedések, töprengések, vívódások hullámai hánynak-vetnek, tehetetlenség kötöz meg, majd lázas tevékenység emészt."

Több-kevesebb változatossággal így múlik el első ifjúsága. Mert, történéjek ekkor bármilyen fordulat külső életünkben, mégis csak ezek az igazán mély és maradandó élményeink, egyenesen belőlünk lelkeznék, s később is, életünk minden szakában rejtelmes erővel termékenyítik meg vágyainkat és gondolatainkat.

Bár erről az időről szólva önéletrajzában gyakran emlegeti sorsának egyik lényeges elemét, mégsem hangsúlyozza eléggé, – ez az alaphang, ez az állapot: magányossága. Elszomorító látvány, ahogy mindenütt otthontalanul, megértetlenül, igazi barát, társ és szerető híján, rossz lábával és lázas eszméivel vándorol egyik városból a másikba, egyik ismerőstől, rokontól a másikhoz, s csak hideg közönyt, vagy futó sajnálkozást remélhet egyiknél is, másiknál is. De ő maga sem igen elviselhető, pusztá jelenléte terhes, nyugtalanító, olykor vád. Ami szép, hangulatos vagy vidám ebben a szüntelen magányosságban, mind az ő lelke vetíti ki tárgyra, emberre, jelenségekre. Mind csak öntudatlan védekezés a pusztulás, az elsüllyedés ellen, a fiatal szív dacos küzdelme kegyetlen sorsával. Vállalása minden rossznak, de tagadása is minden rossznak. Vállalja, mert vállalnia kell, de tagadja is, mert megalázott áldozat helyett boldog megváltó szeretne lenni. Majdnem olyan egyedül áll az emberek között, mint csak a halál pillanatában lehetséges, önmagán kívül senkije a világon, s magával is örökös harcban áll. Ha ez a harc nem tartaná benne a lelket, meg kellene semmisülnie a borzalmas elhagyatottságban. A Költőnek, a Törvény és a Sors emberének isteni és embertelen magánya ez; reménytelenül hívő, keserűségében is kitartó; számára csaknem természetes, de mindenki más számára riasztó és érthetetlen magány.

Cselekvésre éhes, külső és belső izgalmaktól fűtött, kielégítetlenségtől gyötört lénye az utazás erotikus aktusában talál magának enyhülést és menekülést. A háború és forradalom zűrzavaros éveiben gyakran ül vonatra terv és cél nélkül, és utazik az ország egyik végéből a másikba, keresztül-kasul erdőn, mezőn, falvakon és városokon. Démona úzi, kergeti, sokszor szükségből, máskor vaktában, éjeken és nappalokon át, télen-nyáron, jó és rossz időben.

Vágyak rohanják meg elemi erővel, hogy kiszabaduljon természetadta korlátai közül, repüljön a széllel és viharokkal, otthont cseréljen, újra kezdjen mindent. Majd később, mikor már teheti, és szűk lesz számára az ország, így menekül Finnországba is, álmai földjére. Itt álom és valóság csodálatos egysége ejti meg könnyen lelkesedő, könnyen bíráló szívét. Ez a szív akkor majd nem bírál, s az új élet varázsszavait suttogja fülébe. Mindent előről kezdeni! Ezt az ösztönét „veszélyes”-nek nevezi, s az is valóban, bár nem annyira veszélyes, mint egészséges. A holtpontra jutástól irtózó, szenvedélyes és szerelmes lelkek többnyire így segítenek magukon, amikor eléjük mered a céltalan semmi, a fáradtság, csömör és unalom. Így menekült Goethe Olaszországba, a maga boldog szigetére.

A forradalom zavarai, megdöbbentő jelenségei és az egész magyar életet fenekestül felkavaró intézkedései a fiút is ellenállhatatlanul sodrukba kényszerítik. Említettük, hogy politikai iskolázottsága, társadalomtudományi ismeretei korához képest meglepően fejlettek voltak. Gondolkozása önálló, ítéletalkotása lényeges dolgokban biztos és tévedhetetlen. Ezt a szerencsés képességét nyilvánvalóan nem politikai és történelmi ismereteinek köszönhet, hanem megfordítva, képességei ösztönözték őt ilyen irányú tanulmányokra és megfigyelésekre. Helyzete alkalmassá tette arra, hogy a közönségesnél szélesebb látókörre tegyen szert, s hogy elveit és véleményeit a társadalom legkülönbözőbb rétegeiből származó ismerősein ellenőrizhesse. Ő maga polgári család gyermeke, de első éveit falun töltötte, nemcsak megfigyelőként, hanem cselekvően részt vállalt a nép életéből. A vidéki városok kispolgári elemeivel csakúgy összekapcsolta sorsa, mint a szervezett és saját világnézettel rendelkező proletariátus néhány túlságosan mohó, izgága képviselőjével. Az ellentéteket jól látta, a jellemző eseményeket éles szemmel figyelte meg, és éppoly gondosan elemezte. Az uralkodó rendszernek ellensége volt, de nem doktriner felfuvalkodottságból, hanem igazságérzése lázadt fel a történelmi fejlődésre képtelen, eszményekben nem hívó magyar középosztály ellen. Az a rendszer omlott itt össze mindenki szeme láttára, mely a kiegyezéstől 1918-ig a történelemben ritka szívóssággal és biztonsággal uralkodott. A két Tisza kormánya örökéletűnek tetszett. A kapitalizmus fénykora ez nálunk, a polgári osztály kialakulásának, felvirágzásának és megszilárdulásának kora. A külső és belső biztonság az átlagember szemében örök időkre szólott. A viszonylagos béke és jólét, de egyúttal az elnemzetietlenedés és ál-függetlenség kora is. Az asszimiláció virágzott. Az uralkodó osztály szociális problémá-

kat nem ismert, mikor pedig azok erőszakosan és többé le nem tagadhatóan jelentkeztek, nem ismerte el jogosságukat. Uralkodni, és ha érdekei úgy kívánták, engedelmeskedni is tudott, de a veszélyekkel szembeszállni már nem. Korlátoltsága és önzése kihívta maga ellen saját jobb érzésű és értelmesebb fiait, és gyűlöletet ébresztett azokban, akik sohasem remélhették, hogy a szerencse a kiválasztottak közé emeli őket. A veszély és felfordulás óráiban többnyire gyáván és tájékozatlanul viselkedett, a veszély elmúltával pedig megelégedett a bosszúval. Ahogy a forradalom teljes készületlenségben érte, a forradalom bukása után sem akart és tudott mást, mint csorbíthatatlanul megőrizni azt, melynek csődjét szeme láttára bizonyította be a történelem.

A fiú benne élt az események sodrában, szívből örült a rossz bukásának, és lelke s fiatalsága egész hevével köszöntötte az újat, a forradalmat, melytől annyi jót várt, s melyben aztán olyan keservesen csalódott. Ezekben az években és hónapokban a bőrén érzi az eseményeket, csaknem mindig úton van, bírál és helyesel, lelkesedik és kétségbeesik, bízik és elfásul, dolgozik, magyaráz, figyel, tanul és tapasztal. Egyre nagyobb a szakadék vágyai, kívánságai és az akkori politikusok tudatlansága és rosszindulata között. Ő magyar, a hivatásos forradalmárok pedig fütyülnek minden nemzetiségre. Ő népét szeretné felemelni, uralkodóvá tenni, azok pedig gyűlölik a népet, gyűlölik és nem ismerik. Azután jön az ellenforradalom, közönséges bosszúvágyával, és a fiú megverten, kisemimizve, számtalan akadályon és veszélyen át, visszamegy falujába, a vajszlói házba, ahol az apa hideg, számonkérő tekintete és mostoha-anya boldogtalan alakja fogadja.

Egyetlen vágya most: pihenni, szabadulni az oktalan vágyaktól, gondolatoktól, mert ezek csak szerencsétlenné tették, fölemésztették testi-lelki erőit. Az események megcsúfolták idealizmusát, barátai sorban elmaradoztak mellőle, irodalmi terveit nem sikerült valóra váltania. Megmaradt még végső, nyugalmas mentsvárnak a falu, az ormánsági nép, ebben bízott elejétől fogva, s ettől reméli most is emberségének gyógyulását, lelki békéjét, függetlenségét. Reményeiben azonban megint csalatkozott. Nincs béke a földön, és nincs béke az ormánsági faluban sem. Sőt, kedvező fekvésénél fogva Vajszló, a többi baranyai helységgel együtt, valóságos ütközőpontja az akkori érdekeknek és pártharcoknak. Egyfelől a szocialisták és kommunisták, másfelől az óvatos középparasztok és kisebb-nagyobb kapitalista elemek harca dül változó sikerrel, de változatlan hévvel és támadókedvvel. A fiú élénken figyeli ezeket a küzdelmeket, maga is közéjük vegyül, társakat gyűjt maga köré a parasztság

elitjéből. A nép érdekeinek élcsapatává szeretné nevelni őket, ez a szép szándéka azonban komoly akadályokkal küzd, és nem is sikerül igazi eredményt elérnie.

Sokkal fontosabb ebben az időben az a tevékenysége, melyet saját gondolatainak és céljainak tisztázása véget folytat. Ekkor ismerkedik első ízben rendszeresen és komolyan az emberiség olyan időtlen és nagyszerű alkotásával, mint a Biblia, ekkor foglalkozik először a régi, nagy kultúrnépek történelmével és irodalmával, s ezek a nemes, felemelő tanulmányok irányítják figyelmét mindig határozottabban az emberi műveltség valódi, maradandó értékeire. Jó sorsa ekkor olyan mester irányító keze alá rendeli, akinek hatása döntően érvényesül majd egész életében. Ez a mester Csikesz Sándor, a csányoszlárd református pap, igazi kálvinista lelkipásztor, nagy tudású ember, sziklaszilárd jellem, biztos kézzel vezeti a gondjaira bízott népet. A fiú megismerkedik vele, lelkes, odaadó tanítványává szegődik, hovatovább az egész felfogása, gondolatvilága elszakíthatatlanul egybeforr a mester lényével és tanításával. A meghatottság, a lelkesedés, a hála hangján nyilatkozik róla később is, minden alkalommal.

„Volt-e döntő fordulata életemnek, amelyen ott ne állott volna Csikesz Sándor? Ő erősített, hogy elviseljem a kitagadottságot, ő tárta meg előttem hatalmas könyvtárát, ő vezetett kézen fogva kétségeimben, ő nyitotta meg írói utam követésére a szememet, ő láttatta meg velem az Ormánság, majd az egész magyarság sorsát, ő győzött meg, hogy minden áron s minden erőmmel a számomra predesztinált életet vállaltam. Feleségemmel még leány korában hozzá kocsiztam át a szomszéd faluba, s hozzá menekültem a komor, sötét novemberi estén, szakadó esőben gyalog, asszonyostul, amikor nem volt számomra hely. Vele énekeltem esténként családi körben a zsoltárokat, s ha ma szeretnék megfutamodni, elhallgatni, ha szorongatnak az élet és az emberek fenekedései, őt idézem, az ő erejére bízom magamat... Gyakran megdöbbenve kérdezem: vajon mi lennék ma, ha az ő baráti keze nem fogja meg az enyémet már húszéves koromban? Hát lehetséges ilyen találkozás, ilyen barátság? És ámulva látom, csoda történt az életemben, az a legfőbb Hatalom és Értelem, amely szíviünk mélyébe tekint, s néha csak tíz-húsz-harminc év múlva ismerjük fel szándékait, amely utunkat megnyitja és bezárja, hogy talán csak halálos ágyunkon látjuk meg az igazi, az egyetlen utat, az a legfőbb Hatalom csodát tett velem. Egy véletlen ötletet küldött, hogy menjek a szomszéd faluba, s látogassam meg a református papot. Az a református pap azóta mindennap meglátogat engem.”

A fiú, bár sokszor akarata ellenére és fájó szívvel, de mindig a maga útját járta, és sokszor szándékai ellenére is összekapott legjobb barátaival, sorstársaival, most ellenállás nélkül megadta magát, és mohó vággyal, ifjú lelkesedéssel rendelte magát alá a mester irányításának, szelíd, de hajlíthatatlan fölényének. Talán azért, mert ez a mester tanáros szigorúság helyett barátságot nyújtotta cserébe a bizalomért, és bizonyára azért is, mert benne eleven példaképét, megtestesülését látta eszményeinek: a jellemes, tudós, minden tettéért felelős, ízig-vérig magyar embert. Azt a férfit látta Csikeszben, aki kíméletlen volt magához, s ezért kíméletlen volt másokhoz is. Aki minden erejét a nép boldogulásának szentelte, aki egy volt népével, s aki állta a sarat egyedül is, reménytelenül is, az akadályok és veszélyek ellenére is. Saját magát látta benne, erősebb, szebb, tökéletesebb alakban.

Csikesz Sándor hatásának és sorsa eleve elrendeltségének tulajdonítja, hogy később, már felnőtt korában, protestantizált. Véleménye szerint Magyarországon a protestantizmus örökölte a középkori teremtmény vallásosság ember- és nemzetformáló erejét, s miközben a katolicizmus egyre inkább idegen érdekek szolgáivá szegődött, a protestantizmus azonosult a magyar néppel, mintegy magyar vallássá lett, a magyar nemzeti függetlenség, a magyar népi érdekek védelmezőjének szerepét töltötte be. A történelem, az élet nem tűr egyoldalúságot. Ha voltak bátor és magyarságukhoz ragaszkodó kálvinista prédikátoraink, ha volt Bocskaink, Bethlen Gáborunk, Csokonaink, Berzsenyink, Kossuth Lajosunk, Petőfink és Arany Jánosunk, ha volt később Adynk és Móricz Zsigmondunk, – nem tagadhatjuk, hogy volt ugyanakkor Pázmány Péterünk, Zrínyi Miklósunk és Rákóczi Ferencünk, voltak várfogságot szenvedett katolikus politikusaink, íróink és papjaink, volt Vörösmartynk és volt Széchenyink is. Ők is jó magyarok voltak, és a magyar nemzeti függetlenség iránt tagadhatatlanul volt némi érzékük.

De mindez voltaképpen megkerüli a lényegét. A lényegeset másutt kell keresnünk: az időtlen dolgok szilárd rendjében és természetes hierarchiájában. Kodolányi azt mondja: „*Mi kálvinista magyarok a magyarságot tekintjük irányadónak*”. (Kiemelés tőle.) Hát itt van a hiba. A vallásos ember, ha megérdemli ezt a nevet, vallásáról szólva sohasem tekinthet mást irányadónak, csak a vallást. A vallás nem lehet eszköz valami más, „magasabb” cél érdekében. A vallásnál magasabb cél nincs. Az emberiségnek ennél magasabb rendű, egyetemesebb és méltóbb célja nincs, nem volt, és nem is lesz soha. Az a vallás, mely ezt nem ismeri el, nem vallás. Ahogy a protestantizmus valóban nem

vallás. Céljai változók. Ma a magyarság, holnap valami más, – az erősebb szolgálata. Szánalmas és gyöngé okoskodás, mely a legfőbb értékeket múltó, bár egyébként nemes célok szolgálatába szeretné állítani. Fogalomzavar és erőpocsékolás. Szép és nagy tettek végrehajtására ösztönözhet, de kár, hogy nem igaz. Szólnunk kell erről, bár a lelkiismereti kérdéseket megillető tisztelettel és tapintattal, mégis határozottan. Enélkül a kép nem lenne teljes.

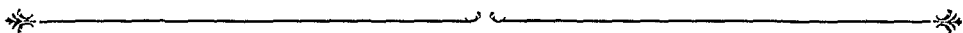
Ugyanakkor, amikor Csikesz Sándorban apát, barátot és tanítót lel egy személyben, üt az óra, mikor kénytelen leszámolni test szerinti apjával. Az amúgy is rossz viszony visszaérkezése óta annyira megromlott közöttük, hogy végső szakításra kerül sor. Igazi mondanivalójuk sohasem volt egymás számára, most azonban gyűlölködő ellenségek módjára kerülnek egymást. A fiú gyakran éjszakára is kimarad a házból. Az apa egyszer kérdőre vonja. A szülői kihallgatásból gyilkos párbaj kerekedik, szemrehányásra szemrehányással, sértésre sértéssel válaszolnak, s a végre szabadon kirobbanó düh, gyűlölet, elkeseredés izzó hevében örökre megtagadják egymást. Az apa ajtót mutat a fiúnak, ez magánkívül távozik, és töltött pisztollyal a temetőkertbe megy. Lefekszik a fűbe, a fegyver csövét halántékához illeszti, és meghúzza a ravaszt. A pisztoly nem sült el. Amikor később a levegőbe lőtte a golyókat, a fegyver hibátlanul működött.

Mindez – a legutolsó, hihetetlen, megdöbbentő fordulatot figyelmen kívül hagyva, hogy a lövés nem sikerült – úgy hat, mint egy Sturm und Drang-tragédia, a fiatal Schiller modorában. Minden kellék együtt van: a hajlíthatatlan, kegyetlen, zsarnoki apa, a töltött pisztoly és a temetőkert, még a szokásformákat semmibe vevő, diadalmas ifjú szerelem is. (Mert a fiúnak ugyanakkor titkos menyasszonya van már.) Ez a fiatalember, tudtán kívül, egy irodalomba kívánczós drámai hős életét éli. Mi volt a szakítás oka apa és fiú között? Ő kettőt említ: az apa ridegségét, szeretetlenségét és a nemzedékek törvényszerű harcát, öregek és fiatalok kibékíthetetlen küzdelmét. Valóban így volt. Mindez azonban nem magyarázza meg a szokatlan arányokat és a végzetes következményeket. Ezt csak a sorsszerű, jelképes, drámai és egyetemes igényekkel és érvennyel rendelkező élet magyarázhatja meg. Riasztóan egyéni sors ez, senki máséhoz nem hasonlítható, mégis, talán éppen ezért, alkalmas valamennyi ábrázolására, jelképes bemutatására: egy egész nemzedék szenvedélye és akarata testesült meg benne. Azért lobban fel ilyen szokatlan erővel, mert egy egész generáció erejét sűrítette össze, ahogy egy nemzedék ta-

gadása, visszautasító gesztusa nyilatkozik meg az apa mozdulatában, amikor felemelt karjával az ajtóra mutat.

Kodolányi János minden cselekedete, minden írói megnyilatkozása jelképes jelentőségű. Egy egész kort, egy egész nemzedéket képvisel. Akkor is, most is. Mindent vállalnia kell, mások helyett és másokért. Mert ő a kiválasztott, a sacrosanctus. És még egyet. Ez a nemzedékváltás nem volt olyan közönséges „apák és fiúk” harca, amilyen számtalan akad a történelemben. Hogy mit képviselt Kodolányi János, csak ma derül ki igazán, legújabb munkáiban. Az „Új Eget” és „Új Földet” képviselte, olyan világot, mely csak egy új Vízözön után születhet meg. Nem közönséges nemzedékváltásról, hanem gyökeres szakításról van szó, mely mértéktelenül megnöveli a szembenálló felek erejét, arányaikat emberfölöttire növeli: kozmikus jelenség, csillagok harca egymás ellen. Mindez felülmúlja egyetlen ember erejét, és ha egyetlen ember vállalkozik rá, nem is végződhetik másként, csak pusztulással. Ahogy valóban azzal is végződött. A fiú elbukott, a temetőkertben megölte magát. De mert nem a saját akaratából cselekedett, hanem sorsa rendelkezéséből, a Sors, mely szimbolikusan a halálba vitte, éppen olyan jelképesen meg is mentette a haláltól, és megint útjára bocsátotta, hogy majdan ő legyen az első, ki meghozza az embereknek az Új Ég és Új Föld üzenetét.

A két Kodolányi szívós és kegyetlen harca drámai feszültséggel járt attól a pillanattól fogva, hogy a fiúban önálló gondolatok és érzelmek támadtak, tehát már kora gyermeksége óta ez természetes. Tragikussá azonban akkor mélyül ellenséges viszonyuk, amikor a fiatalembert már nem csupán homályos ösztönei és kamaszos ellenkezése fordítja szembe apjával, hanem amikor géniusza önálló, sajátos életforma teremtésére ösztökéli. Ebben a pillanatban hatalmas fölénye – a magasabb célok érdekében cselekvő ember fölénye – nyilvánvalóvá válik a tehetetlen, cselekvésre képtelen, elvakult szülő szemében is. Megalázottság, düh, féltékenység tombol az apában, miközben a fiú kétségbeesését és ellenállását a végsőkéig feszíti fanatikus hite önmagában, és kegyetlen, céltudatos akarata, melyet az apa pusztá gőgre és cinizmusra magyaráz. Nem veszi, nem veheti észre, hogy mindezt éppen az ő lehetetlen nevelési módszere fejlesztette ki a fiúban. Egyébként meglepő, hogy mennyire hasonlítanak egymáshoz. Halálukig ragaszkodnak az igazsághoz, a maguk igazához. S mikor e két igazság szembekerül egymással, az apa a fiút akarja megölni, a fiú – romantikusabb, tehát radikálisabb lévén – önmagát. A két küzdő fél közül kétségtelenül a fiatalabb a rokonszenvesebb, a mozgékonyabb. Ő a kez-

deményező, a bátor újíto, – bár minden dacossága, akaratossága, sőt rendíthetlensége ellenére lágyabb és szétszórtabb temperamentum, mint az apa. Az apa egy darabból öntött, változhatatlan – nem rendíthetetlen –, komor, sötét, megértésre képtelen, s maga is nagymértékben érthetetlen teremtes. Ami a fiúban embertelen kínok árán magasabb rendű létet, célt és értelmet nyer, minden szenvedés, bűn, gyász, tapasztalat és fájdalom, benne megreked, visszaszorul, értelmetlenné, céltalanná, terméketlenné válik. Nem magasztosul föl, hanem lezüllik, romboló erővé lesz, belülről sebez, és végül belülről öl. A fiú számára van megváltás, az apa számára nincs, a fiú önzése megbocsáttatik, mert nem egyetlen ember önzése, hanem az egész emberiség kiált benne szabadítóért, mert ő mindenki helyett beszél, és mindenkiért van. Az apa sohasem jut a kegyelem állapotába, mert nincs benne szeretet, megértés, még legközelebbi rokonai iránt sem, önzése valódi önzés, csak magáért való; az életre csak vágyik, de joga hozzá nincs. Sok ember sorsa – hasonló alkattal – sohasem válik tragikussá, mert puhább természetük, lazább akaratuk kevésbé áll ellen az élet mérséklő, kiegyenlítő, csiszoló hatásának. De az idősebb Kodolányiban, akárcsak a fiúban, sohasem volt érzék az alkalmazkodás, a simulékonyosság iránt, s ezért bármi érte az életben, jó vagy rossz, csak alaptermészetét, az önzést erősítette. Így válik hovatovább évről évre önmagának szikár, száraz, könnytelen, néma szobrává. A sajnálkozás vagy megbánás minden külső jele nélkül, részvétlenül figyeli, hogyan távolodik tőle mindig messzebb és messzebb egy másik, az ő magyából szakadt élet, s a kiátkozott, lázadó fiú így figyeli az apát, az engedékenységet és megbékülés legcsekélyebb reménye nélkül.

A most vázolt események után természetesen nem volt többé maradása a szülői házban. Távoznia kellett. A távozás gondolata még apjával való szakítása előtt érlelődött meg benne. Említettük hogy menyasszonya volt. Választotta Csősi Matild, vajszlói parasztlány. Ismeretségük nem régen kezdődött. Szellemi barátságnak indult, a fiú könyveket vitt a lánynak, olvasmányaikról beszélgettek; igazi, szenvedélyes kapcsolatnak nyoma sem volt közöttük. A lány hallgatag, zárkózott teremtes, érzelmeiből annyit sem árult el a fiatalembernek, hogy az ifjú forradalmár több-kevesebb reménységgel építhetett volna a vonzalmára. Végül egy napon mégis megvallják, hogy szeretik egymást. Egy pillanatig sem volt kétséges, hogy a faluban nem lesz maradásuk, ha kapcsolatukról tudomást szereznek a szülők. Egyetlen választásuk volt: a szökés, minél messzebb, az ország belsejébe. Nem rettennek meg a roppant akadá-

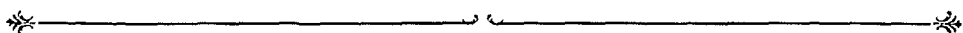

lyoktól, hiszen ezeket nem is látják talán igazi mivoltukban, romantikus szerelmük minden túlzásával, vad energiáival csak a szabadulás útját kémlelik. A fiú határtalan elszántságot és bizalmat érez magában.

*„Romantikus vagyok, romantikus korom legvadabb idejét élem, környörte-
len erővel török homályos céljaim felé, kegyetlen vagyok mindenkihez, magamhoz
is, ha fogcsikorgatva tapasztalom gyöngeségemet. Különös erővel szabadul föl
bennem a romantika hegyen-völgyön átröpítő hatalma akkor, amikor a templom-
kertben elkövetem öngyilkossági kísérletemet. A megdöbbentő érzés, hogy felsőbb
hatalmak törvénye alatt állok, mérhetetlenül megnöveli a magamba vetett bizal-
mat, a biztonság érzését. Ettől fogva tudom, hogy máglyákon mehetnék át mezít-
láb, hogy semmi veszély nem foghat rajtam, nem érhet el bosszú, elemi csapás, be-
tegség, halál, míg be nem végzem küldetésemet, hogy nemcsak mindent ki kell bír-
nom, de ki is bírok mindent, hogy nem kell barátok után keresgélnem, lesznek
maguktól, nem kell kergetnem az elismertetést, megjön magától – ha pedig nem
jön, úgyis jó – nem szabad fájlalnom mellőztetést, félreismertetést, a végső megis-
merés úgyis rám veti tiszta sugarát. Ettől fogva bízom oly konokul ösztöneimben,
figyelek belső hangjaimra, s követem őket vakon, gondolkozás, aggodalom, féle-
lem nélkül. Ettől fogva nem aggasztanak a mindennapi kenyér gondjai, bárhogy
gyötörjön is az éhség, nem győznek meg vélemények, ha mégoly keményen ostro-
molnak is... Mintha bekötném a szemem, hogy tisztábban lássak, bedugnám a fü-
lem, hogy tökéletesebben halljak, úgy indulok neki a világnak, vakon és süketen.”*

Külön utakon, de egy elhatározással átszöknek a demarkációs vonalon, hogy egyedül a maguk erejére hagyatva megkezdjék hősi erőfeszítéseiket jö-
vendő életük megalapozására. Családjuk elhagyja, kiközösíti őket. A fiú már
csak akkor találkozik apjával, amikor az a halottas ágyon fekszik. A bosszú, a
szakítás teljes. Úgy lépnek partra a mögöttük zajló, haragos áradatból, mint
vízözön után a menekülők, szegényen, ismeretlenül, a veszélyek szabad pré-
dájaként. S a veszélyek, a megpróbáltatások nem is kímélik őket. De ők az
erősebbek: fiatalságuk, hitük győzedelmeskedik valamennyi csapáson és
megaláztatáson.

A fiú szakított mindennel, ami múltjához kötötte. Szakított apával, test-
vérrel, rokonnal és baráttal, úrrá lett fájdalmain és emlékein. Ez a szakítás
nemcsak gyakorlati szempontból figyelemreméltó, hanem magasabb, jelké-
pes jelentőségű is. El kellett mennie hazulról, meg kellett tagadnia egész
múltját – akárcsak számos regényhősének –, mert áthidalhatatlan szakadék

tátongott sorsa, rendeltetése, meg aközött, melyet a szülői ház, az egész magyar társadalom képviselt.

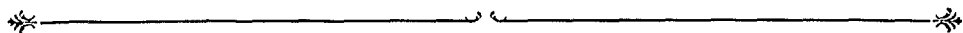
A fiatal, kezdő író előtt olyan nehézségek tornyosultak, hogy azokról ő maga mondta később: ha előre látja, talán nem is vállalja őket. Barát, rokon és pártfogó híján egyedül, saját erejére hagyatva, hosszú ideig a pusztá létért is embertelen küzdelmet kellett vívnia. Tehetségének igazi területét is sokáig félreismerte; versekkel jelentkezett az irodalomban, még diákfővel s évek múlva is elsősorban költőnek vélte magát, ahogy a *Tavaszi fagy*, ez az önéletrajzi regény formájába öltöztetett naturalista ízű, de megdöbbentő és hű vallo-más első budapesti éveinek nyomorúságát beszéli el. Már-már tehernek érezte az életet, céltalannak és elviselhetetlenül fájdalmasnak, és önmaga ellen fordult kétségbeesett, keserű dühvel: *„Ami velem történik, az már csak tréfa lehet. Születésem óta üldöznek a tréfák. Tizenharmadikán születtem. Már hatéves koromban szerelmes voltam, s a halálról elmélkedtem, míg mások labdáz-tak... Nagypám botot dugott a lábam közé, s készakarva elbuktatott. S húgom is naponta megvert vagy hússzor, s én hagytam magam... Egész életemben ültettem magam, mert nekem volt igazam. Mindig engem tréfáltak meg, engem, pedig én soha tréfát nem ismertem!”*

Valóban igaz, soha nem ismert tréfát; tragikus sorsa élete minden energiáját a szenvedélyes komolyság szolgálatába kényszerítette. Legkevésbé volt oka a tréfára ifjúkorában, mikor gyermekkori szenvedésektől megkínzott lelkét gyors egymásutánban érték az élet brutális csapásai. Nem volt hely számára a nap alatt, s ezt környezete túlságos nyerseséggel adta tudtára. Sorszerűen ismétlődött meg ekkor az „ólommadár” jelképes példája: régen a szülői ház, most a társadalom, elsősorban az író társadalom gyűlöletét kellett elszenvednie, mert kiválóbb volt a többinél. Vakmerő hevesységét, türelmetlen céltudatosságát, nyersen megnyilatkozó fölényét görbe szemmel nézték. Otthona nem volt. A fiatal férfi vándorolt kicsiny családjával, Budapestről Vajszlóra, majd megint a fővárosba és a Pest környéki falvakba. Sehol sem volt marandó lakása, biztos kenyere, csak szellemi kincsei voltak, s ezeket sem rejtette véka alá, hanem az ő jól ismert mohóságával igyekezett terjeszteni és hasznosítani. A szónál többet mond a kép, s én jól emlékszem még egy fiatalkori képére, melyet évekkel ezelőtt láttam pesti lakásában, s bár csak futó benyomás maradt róla, azt hiszem, bátran jellemezhetem. Egy fiatal sámán arcképe ez: magas, kissé felhős homloka, éles metszésű orra és szája, akaratos, kemény álla rendületlen szilárdságról tanúskodik. Arca sápadt, és már-már át-

szellemült. Boszorkányos, nagy, mélytűzű szemei tágra nyíltan, feszült figyelemmel szegeződnek valami távoli pontra. Némi lágyságot, sőt költészetet csak a hosszú haj lop az éles, karvalyszerű vonásokba, mintegy más világ küldöttének tüntetve fel ezt a fiatal varázslót. Mintha a *Kalevala* verssoraiból lépett volna ki, frissen, tisztán és fiatalon.

Írói pályája kezdetét két verseskönyv jelzi. Ezek esztétikai méltatása már csak azért is fölösleges, mert az életmű szempontjából semmi jelentőségük nincs. Ellenben ráirányítják a figyelmet írói alkatának olyan vonásaira, melyeket eddig még nem becsültek jelentőségük szerint megfelelően. Arról van szó, hogy Kodolányi János prózaírói alkatához szervesen hozzátartozik költői képessége is. Művei nemcsak szabályszerű regények, hanem költői alkotások is. Azzá teszi őket sajátosan egyéni, lírai látásmódjuk. Azzá teszi szenvedélyes, mély emberi érdeklődése hőseinek sorsa és jelleme iránt, személyes állásfoglalása minden kicsi és nagy dologban, a természet legapróbb, költői jelenségeinek finom érzékelése, látnoki ereje, és legfőképpen az a szokása (bár ez több mint szokás: kényszer), hogy csaknem mindig önéletrajzot ír. Ebből is nyilvánvaló, hogy számára egy a lényeges: sorsának vizsgálása és helyzetének tisztázása. A világ, történelmi korszakaival egyetemben, az ő természetes környezete, mint a lírikus számára természetes környezet lehet egy táj, egy hangulat vagy egy emlék. Nem alkatában, hanem formában és igényeiben különbözik tehát a szokásos lírai temperamentumtól. Bár eleget tesz a regényírói ábrázolás minden követelményének, célja mégsem a pusztá ábrázolás, hanem a lírai önkifejezés, – a költői megigazulás, megtisztulás vágya adja végső fokon kezébe a tollat. Ezért neveztük több ízben költőnek, nem csupán írónak. Bár távol áll tőlünk, hogy képességeit mereven osztályozzuk és elkülönítsük egymástól (ezek mindig egyszerre, bár nem egyforma intenzitással jelentkeznek), mégis, előbbi állításunkat döntő fontosságúnak tartjuk, és alkalomadtán műveiből vett példákkal is szemléltetni fogjuk.

Ha igaz, hogy a költő életének legfőbb célja önmagának minél hívebb kifejezése, s hogy sorsa a legszorosabban összefonódik az emberiség egyetemes sorsával és céljával – hiszen ő a jelkép, ki mindent magára vállal –, akkor művének is a legszorosabb kapcsolatban kell lennie ezzel a sorssal és ezzel az áldozattal. Sőt, műve nem is lesz más, mint ennek a sorsnak lassú öntudatra ébredése, és ennek a célnak fokozatos megközelítése. Ha figyelmes pillantást vetünk műveire, nyomban szemünkbe ötlük legfontosabb tulajdonságuk: a pusztán egyéni problémáktól mindinkább felemelkednek az általános emberi-

hez. Már most fel kell hívnunk a figyelmet arra a sajátos, de természetes és szükségszerű jelenségre, hogy kezdetben, mikor egészen egyéni témákat boncol, akkor áll aránylag legtávolabb attól, hogy leghívebben adhassa önmagát. Ma ellenben, pályája zenitjén, mikor időtlen kérdésekkel és az emberiség őstörténetével foglalkozik, érkezett el legmélyebb valójához, s ugyanakkor, mikor egyetemes érvényű igazságokat közöl velünk a múltról, jelenről, sőt a jövőről, az alkotó embert is jobban megértjük, mint élete folyamán bármikor. Ha Kodolányi János nem volna más, és nem volna több, mint pusztán egyéni ambíciók hordozója, erre sohasem kerülhetett volna sor. De mert ő jelképes hőse az emberiség mai drámájának, csak természetes, hogy személyes sorsának ábrázolásában akkor jut el a legmélyebb gyökerekig, mikor a legnehezebb és legnagyobb feladatra vállalkozik: a minden időben érvényes, azaz időtlen igazságok átélésére és művészi közlésére. Érdeklődése mintegy koncentrikus körökben tágul és emelkedik. Kezdetben a mai magyarság egy szűkebb csoportjának, az ormánsági népnek életét fedezi fel az irodalom számára, s ezzel csaknem párhuzamosan leszámol gyermek- és ifjúkorának keserves gyötrelmeivel, azzal a „sötétség”-gel, mely elfedte előle az élet igazi és hű képét. Majd a magyar középkor világában merül el; ezt kiegészíti a honfoglaló magyarságról írt könyveivel; később „eurázsiai”-vá tágítja világképét; *Vizöntő* című regényével pedig megnyitja egyetemes emberi problémákat tárgyaló műveinek sorát.

Mielőtt rátérnénk ezeknek tüzetesebb vizsgálatára, néhány módszertani megjegyzést szeretnénk tenni. Minthogy ebben a Kodolányi Jánosról szóló esszében (melyet a szó szótári értelmében szívesebben neveznénk magyarul csupán kísérletnek) el akarjuk kerülni a monografikus előadás egyhangúságát és terjengősségét: inkább filozofikus tömörségre és egyetemes érvényességre törekszünk. Filozófiai lesz tárgyalásmódunk abban a tekintetben, hogy elsősorban nem esztétikai, politikai, individuális vagy kollektív célzattal vizsgáljuk életét és műveit, hanem – ha úgy tetszik –, mindezzel együtt, vagy még inkább, mindennek végső okát, emberileg kimutatható gyökereit kutatjuk. Az eszme számunkra éppolyan fontos, mint az eszme gyakorlati megvalósulása a műben, a hagyomány nem kevésbé, mint a jelen vagy a jövő. A test és a lélek, Isten és az ember, az örök törvények, és az alkotó szellem csodájának egységét valljuk és keressük az íróban, művében, és korának ezerarcú valóságában egyaránt. Az egyetemességet pedig oly módon szeretnénk elérni, hogy amit az előbb mondottak segítségével igaznak ismertünk meg, egyformán alkal-

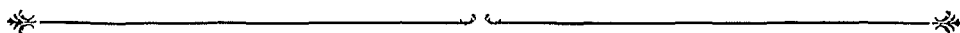
mazzuk az életmű egészére is, részeire is. Végül az érvényességet ugyan-
csak filozófiai értelemben alkalmazzuk: arra törekszünk, hogy megállapítá-
saink ne csak egyetlen művet vagy egyetlen alkotót igazoljanak, illetve ma-
rasztaljanak el, hanem külön rendszerezés nélkül is minden alkotás zsinór-
mértékévé váljanak.

* * *

Kodolányi első, nagyobb lélegzetű művének anyagát az ormánsági nép
világából meríti. Már első sikerült, közlésre is alkalmasnak ítélt elbeszélése, a
Sötétség, tanúsítja a tárgyválasztás biztonságát, – az áldozatára lecsapó sólyom
éles pillantását, és mesteri, természetből kapott ügyességét juttatja eszünk-
be. De mutatja atmoszférát teremtő erejét, bátor jellemábrázolását, emberi és
művészi haragját; tollával, mint bosszuló pallossal jár a züllöttség és bűn nyo-
mában, s az események egyszerű, eszköztelen, sűrített drámai előadásával le-
sújtóbb és megbélyegzőbb hatású, mint bármely vádirat vagy gyűjtő szónoklat
lehetne. A kis mű néhol még egyenetlen, stílusában, mondanivalójában itt-ott
túlságosan kihegyezett, szerkezetében aránytalan; a kezdő íróra vall egy-egy
tétova mozdulata, komor csengésű hangja váratlanul szentimentálisan megbí-
csalik, emberi részvéte közvetlenül, azaz naivul nyilatkozik meg, s ilyenkor
valódi, tiszta pátoszába melodramatikus mellékszöngék vegyülnek. Csupa
olyan hiba, melynek, például a *Börtön*ben már nyoma sincs. A két mű megírá-
sa közt eltelt rövid idő mutatja, hogy írói gyakorlatlanságát mily hamar, még
első ifjúságában leküzdötte, s így ezek a hibái nem is a fiatal, hanem szinte a
kamasz-író fogyatkozásai voltak.

A *Sötétség* nemcsak tárgyválasztásában és módszerében rejti magában a
következő évek Kodolányiját, hanem már címe is olyan szerencsés találat,
hogy abból következtethetünk mélyebb rétegekre is: sorsra, jellemre, szem-
léletmódra. Ez az író, ez a költő, ha tárgyát a külső, „objektív” valóságból me-
ríti is, a szabadon, belülről alakító lelkek közé tartozik. Nem a külső világ söté-
tsége ragadja meg képzeletét, hanem a maga benső, démonikus poklának
keres egyértékű kifejezést abban a körben, mely anyagot kereső mohóságá-
nak, művészi tudatosságának s írói céljainak egyébként is legjobban megfelel.
Ez a kör serdülőkorának, romantikusan lázadó diákéveinek nagy, döntő élmé-
nye: az ormánsági nép élete. Ez az élmény más vérmérsékletű, más szemléle-
tű író kezében akár még idilli műveket is teremhetett volna. S bármily csüg-

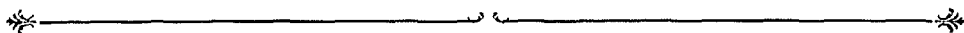
gesztő, bármily sötét volt is az a kép, amit egy éles szemű művésznek mindenképpen meg kellett látnia, az optimizmus teljes hiányát, sőt ennek ellenkezőjét, a reménytelenség kultuszát mégsem magyarázza. A magányos ember sorsa lehet reménytelen, egész népeké soha. Az ifjú Kodolányi ez időben csak önmagában hitt, egocentriája ekkor a legerősebb, mert minden gondolata és képzelete a maga zárt szemhatárú birodalmának szülötte és önkéntelen foglya. Saját nyomorúságát siratja a pusztuló nép sorsában, s mert ebből a belső pokolból nem vezet út a magasba, hanem mindig lefelé, mindig mélyebb és sötétebb szakadékokba. Kodolányi pokoljárása születésével kezdődött, s most születő műveivel még inkább elmélyül, túlnő egyéniségének zárt keretein, egyetemes igényekkel lép fel, s az egyetemes Végzet kiáltásává erősödik. Az első világháború után jelentkező „depressziós válság”-nak nevezett állapot – mely valójában nem volt más, mint a leendő újjászületés előestéjén halálba rohanó Európa pillanatnyi megtorpanása a bűn és a nyomor rémképei előtt – izgatott szavú hírnököt, jóst és ostromozót talált a tragikus sorsú Kodolányiban. Ő is, akárcsak Európa, egy pyrrhusi győzelemmel a háta mögött, lázasan kereste az élethez vezető utat, de csak halált látott maga körül, tompa kétségbeesést és pusztulást. S mert ő is, mint sokan mások, türelmetlenségében a legelső, keze ügyébe eső szalmaszál után kapott, megelégedett a tüneti kezeléssel és szocialistává lett. Azzá tette – az előbb említett okon kívül – szenvedélyes igazságszeretete, valóságérzéke, nem mindennapi társadalomtudományi műveltsége is. De már akkor sem tetszett a szocializmus bürokratainak, s mert szerette és ismerte a népet, fasisztának bélyegezték. Kodolányi ebben az időben kommunista volt, de József Attila is az volt. Ez nem csupán a fiatal nemzedék tájékozatlanságára vall, hanem világos bizonyítéka az akkori uralgó körök tehetetlenségének, sőt rosszindulatának is, mert ezt valóban meg kellett utálnia minden tiszta fejű és tiszta szívű magyarnak. József Attila „tiszta szívvel” akár embert is ölt volna, s ez a jogos düh és felháborodás vitte földalatti politikai tavernákba a jót akaró, de a jót rossz helyen kereső tehetségeket.

Kodolányi, kiben sors, jellem és szemléletmód megbonthatatlan egységet alkotott, már pályája kezdetén, feladatához híven, vállalta és átélte mindazt a keserűséget, fájdalmat és kétségbeesést, ami kortársait emésztette. S mert népének nem álprófétája, hanem minden ízében szenvedő hőse volt, szépitgetés és mentegetőzés nélkül tette, amit tennie kellett. Ha voltak is idillikus tapasztalatai a falusi nép életéről, nem idillekkel jelentkezett az irodalomban, hanem nyers brutalitással, szégyenkező dühvel kereste, nem, ker-

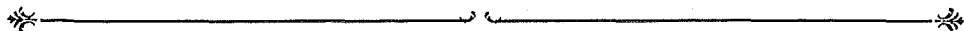
gette az igazságot: – s ha egyszer utolérte, nem eresztette el többé, drámai erővel szembesítette a bűnnel, a gyalázattal. Nem naturalizmus volt ez, az izmusokhoz sohasem volt érzéke, az olcsó hatásokat megvetette, és egyáltalán került az irodalomban minden öncélúságot, hanem valóságlátás és kíméletlenség egyedül rá jellemző ötvözete. Ha kapott és fogadott is el hatásokat Móricztól, Szabó Dezsőtől, egy világ választja el ezektől az íróktól. Móricz nehézkes, zsíros parasztromantikája, túlfinomult idegzetének és vaskos józanságának megdöbbentő ellentéte és kapcsolata ugyanabban az emberben éppolyan messze van tőle, mint Szabó Dezső önmagát karikírozó, részeg látomásokban tobzódó, izléstelen bálványimádása. *A magyar parasztság életéről igaz és hű képet először a fiatal Kodolányi adott* ormánsági regényeiben, s ezek a művek külső és belső igazság, forma és tartalom tekintetében egyként állják a próbát. Mert nemcsak egy józan és biztos ítéletű művész munkái, hanem bennük az írónak és a tárgynak, az alkotónak és anyagának oly szoros összeforrottságot, azonosságot találjuk meg, hogy a hűség, a megfelelés problémája tulajdonképpen már fel sem vethető. S itt elsősorban nem arra gondolunk, amire ilyenkor általában gondolni szokás: az átélés, a tökéletes megelevenítés művészetére, hanem valami mélyebb, ősbibb, természetibb, borzongatóbb közelségre, illetve azonosságra. Ahogyan veszély idején az állatok közösségében megfigyelhető ez a feltétlen, testet a testhez kötő egymásrautaltság, vagy ahogy régi népek mondáiban válságos harcok pillanataiban megjelennek az ősök lelkei, s ők, az immár örökkön élők, oly hévvel vetik magukat a küzdelembe, hogy egy testté válnak a harcosokkal, s nekik is vérük hullik, akár a halandóknak. A fiatal író, bár még soká nem mondja ki, de azért nagyon jól tudja, hogy a sorstól örökbekapott legfőbb feladata halhatatlan lelkének megmentése, s tudja azt is, hogy neki kell majdan megmutatnia a megváltás egyetlen lehetséges útját, tehát máris egy isteni világ birtokosa, most mégis leszáll övéihez, és legelől forgatja a kardot. Az ember nem üdvözülhet másként, csak embertársai között, s csak úgy, ha szereti őket, s ha a népet elnyelte a Sötétség, vele bujdosik a sötétben, s ha megpillantotta a világosságot, elsőnek kiáltja: „Világosság!” Ez a sejtelmes szándék, ez az akaratlan akarat, ez a *tudás* adja tollának azt az erőt és biztonságot, amit valamennyi írásában – első sorától az utolsóig – észrevesz minden olvasója.

Első budapesti éveinek vigasztalan nyomorában úgy sugárzik fel előtte az ormánsági falu képe, mit egy szebb, emberibb világ lehetősége, reménysége. A sötét, riasztó színek helyett valami paradicsomi fényt vél fölfedezni

gyermeki játékainak, első ifjúságának színhelyén. A nagyvárosba száműzött rab mohóságával és kínzó nosztalgiájával vágyódik vissza a nép, az igazi nép közé, s nem is nyugszik, míg tervét meg nem valósítja. A megvalósulást újabb kiábrándulás, a hirtelen fellobbanást újabb letörés követi. Apja elutasít minden közeledést, feleségének szülei kinézik a házból. Vándorol hát faluról falura, az ország egyik végéből a másikba, s míg kis családjával örökké segítséget lát, s a lelki válságok is sűrűn látogatják, megírja Ormánység gyűjtőcím alá foglalt regényeit: a *Szép Zsuzskát*, a *Börtönt* és a *Kántor József megdicsőülését*. Most nem az a kérdés, milyen esztétikai és politikai meggondolások vezették erre a területre – ezek már csak logikus következményei egy mélyebb szándéknak és elhatározásnak –, hanem milyen belső szükségletek és ösztönzések vitték olyan tájakra, melyek tehetségének már a kezdet kezdetén lendületet és sikert biztosítottak. Ezt a kérdést már többször érintettük, s válaszuk most is ugyanaz: mivel az Isten, az ember és a világ megismerésére tört, s ösztönösen irtózott minden álkultúrától, kereste és megtalálta a magyar életben azt a réteget, mely szokásaiban, nyelvében, művészetében – a romboló és életellenes tendenciák ellenére – még kapcsolatban állt a világ igazi és örök erőivel. *Nem ifjúságának ormánsági élményei és kapcsolatai oltották belé a vágyat, hogy egykor művekben ábrázolja őket, hanem a Sors akaratából született és nőtt fel olyan körülmények között, melyek alkalmassá tették, hogy rendeltetése tudatosodjék és realizálódjék benne.* Az az éles, bántó ellentét, mely az alapjában helyes és követendő népi életforma, és a főváros nemzetietlen, mondhatnók embertelen életformája közt szemmel láthatóan, sőt kihívóan jelentkezett, megadta a végső lökést, a biztos irányítást a tehetségének, hivatásának leginkább megfelelő útra.

Az ormánsági nép és Kodolányi János kapcsolata még az író gyermekkorába nyúlik vissza, és úgyszólván megszakítás nélkül eleven volt a legújabb időkig. Nemcsak regényekben és elbeszélésekben foglalkozott a nép sorsával és történelmével, hanem közéleti és publicisztikai munkásságának jelentős részét is neki szentelte. Önéletrajzi munkáiból és egyéb írói tevékenységéből megállapítható, hogy körülbelül húszesztendőskoráig inkább a pozitív vonások ragadták meg képzeletét, ezután pedig egyforma energiával védi és ostromozza szerelmének és ragaszkodásának tárgyát, a választott népet. Az Ormánység romlása és elnéptelenedése, s mindaz a pótolhatatlan kár és pusztulás, ami ennek nyomában járt, lelke mélyéig fölkavarta és szüntelenül nyugtalanította. Kereste okait, és kutatta a menekülés módjait, könyvekben, újságok-

ban, színpadon és előadótermekben tárta az ország lelkiismerete elé a fenyegető képet: a részleges nemzethalál rémét. Vádolt, buzdított, felelősségre vonta a felelősöket, s nagyszívú, odaadó barátsággal kereste a rokonlelkek társaságát. A probléma országos volt: nemcsak az ormánsági nép, az egész magyarság nevében beszélhetett. Tudta és hirdette, hogy nemcsak a nép felelős szomorú sorsáért, hanem elsősorban azok, akik már évtizedek óta elzárták előle az egészséges fejlődés útját, azok a felelős vezetők és vezető rétegek, melyek gúnyolták, megvetették, mellőzték, kiforgatták anyagi bázisaiból és erkölcsi mivoltából, idegenkedtek tőle, és nemritkán gyűlölték is. A megvetés és utálat hasonló megvetést és gyűlöletet szült viszonzásul; a két réteg – a dolgozó és az uralkodó – farkasszemmet nézett egymással, és titokban egymás kiirtására törekedett. Természetes, hogy az erők ilyen áldatlan megosztása közepette Kodolányi szenvedélyesen az igazi nemzetfenntartó elem, a nép pártjára állott. Eközben sajnálatosan, bár nagyon is érthetően, nemegyszer elvetette a súlykot, s olyan következtetésekre jutott, melyek már elvi kérdésekbe vágnak, s nem mindig helyeselhetők.

Fajtánk védelme, s a pusztulása miatt érzett aggodalom, senkit sem jogosíthat arra, hogy átéssék a ló másik oldalára, s az idegen fajták kritikátlan megvetését és ostromozását nemzeti erényként tüntesse fel. A népek felemelkedésüket és hanyatlásukat sohasem idegen erőknek, hanem vitális készleteik gyarapodásának vagy csökkenésének köszönhetik. A történelem olyan ismerőjének, mint Kodolányi János, tudnia kellene, hogy a nemzetek virágzása és sorvadása mindig a legszorosabb kapcsolatban volt erényeikkel és bűneikkel. Az igazán életrevaló népek életereje bámulatos és kifogyhatatlan. Az idegen elnyomást kiheverik, a még oly nagy vérveszteséget is meglepő gyorsasággal pótolják. A gépi civilizáció terjedését, a kapitalizálódást sem okolhatjuk feltétlenül. Vannak népek – élő történelmi példák bizonyítják –, melyeknek szaporodását és érvényesülését sokkal súlyosabb nehézségek akadályozták a múltban, és akadályozzák a jelenben is. Ezek a népek mégis valami közösségi, biológiai lángelmével igenlik az életet, és minden korlátozás ellenére, sőt annál inkább, csak azért is élnek és terjeszkednek. A népeket nem lehet megölni, csak a kegyelemdöfést lehet megadni nekik. Ez a történelem egyik nagy tanulsága. És még valamit: ahogy nincs kollektív bűn, és jogtalan minden kollektív büntetés, úgy nincs, és nem is lehet kollektív védelem sem. Még ha igazat adnánk is Kodolányinak abban, hogy e nép minden vétke idegen bűnök következménye, akkor is lélektani képtelenség volna a nép kollektív fölmentése

ebben a szomorú perben. Az akció és reakció törvénye az erkölcs területén távolról sem olyan egyszerű folyamat, mint a fizikában, s általában kimondhatjuk: ahol a kollektív felelősség (ha van ilyen) véget ér, ott kezdődik az egyéni felelősség. Amíg az élet az életellenes támadásokra egészségesen felel, védekezése jogos, de mikor a védekezés már természetellenes formákat ölt – azaz maga sietteti önmaga pusztulását –, már ítelt is maga fölött, mert a természeti törvény nemcsak a közösségekre, hanem az egyénekre is változatlanul érvényes... Az igazság kedvéért azonban meg kell mondanunk, hogy az írónak ezek a tévedései csak elvi síkon élezhetők ki ilyen mértékben; regényeiben szerencsésen működik az alkotó ösztönös kiegyenlítő készsége és intuíciója. Ennek bizonyítására azonban maguk a művek nyújtják a legjobb szemléltető anyagot.

Első nagyobb elbeszélő műve, a *Szép Zsuzska*, merész, egyúttal áhítatos közeledés a kivételesen nagyszerűnek és szépnek érzett feladathoz: egy kis, zárt népi közösség költői és hű ábrázolásához. A kis könyv tartalma egyetlen mondatban összefoglalható: Szép Zsuzska, a falu cédája, szerelemre lobban első kedvesének, Lőrincz Jánosnak fia, Lajos iránt, ez azonban csak önző, anyagi céljainak eszközéül használja az asszonyt, s mikor célját már elérte, a mindenéből kiforgatott, szerencsétlen teremtetést ellöki magától. A mese rövideége és egyszerűsége azonban a regényben művészilag nem egészen megnyugtató módon feloldott ellentétben áll a mű egyéb mondanivalójával. Kodolányi ugyanis ebben az első regényében az ormánsági nép csaknem minden fontosabb problémáját szóhoz kívánta juttatni. Az éles szemű és biztos kezű realista művészen egy nagyszívű romantikus is dolgozik még. Romantícizmusa lágyabb, sőt érzelmesebb, mint az öblös hangú Szabó Dezsőé, kinek testes árnyéka itt-ott rávetődik a regény egy-egy lapjára. Ady-versek zsongnak az író fülében, a személyes emlékei, élményei is túl éles, reggeli fényben jelennek meg előtte. Első, s a maga nemében egyetlen mű ez, költészet és valóság megindítóan egyéni keveréke; még sokszor szemérmesen, de legtöbbször már felszabadultan vall az író legkedvesebb, legégetőbb problémáiról: egy kis nép életéről, de még inkább tragikus romlásáról, egy ifjú költő és elbeszélő lelkes, szűkszavú, fegyelmezett előadásában. Szép Zsuzska a költői egyénítésnek szerencsésen szép példája, mert alakjában az író erőltetés nélkül ábrázolhatta a fajta jellemvonásait: elesettségét és önérzetét, erejét és gyöngeségét, rútságát és költészetét. Felületes szemlélőnek bizonyára a naturalista ábrázolásmód szúr szemet legelőször, pedig ha kellőképpen figyel-

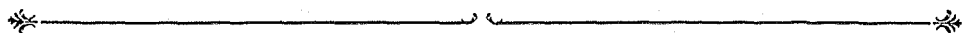
mére méltatja azt a gyöngéd, finom, árnyaltos lélek- és környezetrajzot, mely a hősnő alakjából, s általában a kis regény minden lapjáról sugárzik, el kell ismernie, hogy a naturalista részletek inkább csak a fiatal író hevesességét és kontraszt-kedvelését bizonyítják. Az egész mű a szeretet, nem a gyűlölet, vagy a gyűlölettel felérő közöny szülötte, mint a tipikusan naturalista alkotások. A *Szép Zsuzska* még nélküli a tragikumfejlésnek azt a biztonságát és azt a sűrített atmoszférát, ami a *Börtön* fő erőssége, és nem is szórakoztat a jeleneteknek és jellemeknek azzal a változatosságával, mint *Kántor József megdicsőülése*. Ha ezek valóban regények, nemcsak terjedelmükénél, hanem műfaji jegyeiknél fogva is, a *Szép Zsuzska* inkább még novella: az író mondani- valói egyetlen alak rajzában központosulnak, s ez egyetlen alaknak, Zsuzskának sorsában nemcsak az egyéni és a tipikus, hanem a jelképes ábrázolás szándéka is világosan felismerhető. Ez a szándék azonban sohasem az elbeszélés hőseinek megnyilatkozásaiból vagy a mese fordulataiból állapítható meg, hanem a mű összbenyomásaként marad meg az olvasóban esztétikai élményként és erkölcsi tanulságként. S habár ez a tanulság könnyűszerrel kiolvasható a könyv egészéből, nincs még egy műve Kodolányinak, mely részleteiben is ennyire tökéletesen rejtené el a szándékot, a célzatosságot. Hogy Szép Zsuzska a pusztuló ormánsági nép szimbóluma, az elbeszélés minden olvasójának közös élménye lesz, ez az élmény azonban konkrétan nem bizonyítható a könyv egyetlen sorával sem. Magától értetődően igaz, de olyan szemérmesen hallgat magáról, ahogy Szép Zsuzska is a végsőig titkolja szégyenét és megvetett szerelmét, s csöndben és megalázottan félreáll az útból. Az írói szándéknak és megvalósításnak feloldhatatlan, jelképes egységében látjuk a kis mű legfőbb értékét.

Szép Zsuzska alakja és tragédiája nem választható el attól a környezettől és attól a népi közösségtől, melyben szomorú története játszódik. Ha ez lehetséges volna, a benne megtestesülő jelkép értelmét vesztené. A *Börtön* Varga Nagy Jánosa nem illeszthető be ilyen szilárdan a társadalmi és lélektani törvények oksági láncolatába. Alkata – vagy szenvedélye, mert az egész ember egyetlen szenvedély – többretegű, tragikuma mélyebb, bukása megrázóbb. Látszatra ő sem több, mint az ormánsági sors jelképe, az anyag rabságában, az anyagi világ börtönében vergődő paraszti élet példázata. Mohósága gyújt és perzsel, mint olthatatlan, pokoli tűz, felesége, lova elpusztul, gyermekei boldogtalanok lesznek, végül felakasztja magát. Szabályos sorstragédia ez, az Oidipus királyok, a III. Richárdok fajtájából. A hős kinőtt a társadalmi mon-

danivaló, a puszta bírálát kereteiből; alakja élő és tragikus volna bármely időben, bármely társadalmi osztályban. Irodalmi őseiben, Moliere Fösvényében, Balzac Grandet apójában sajátos módon keverednek ennek a típusnak tragikus és komikus vonásai. Kodolányi *Börtöne* külön ezeknél a műveknél. Azok bizonyos polgári kedélyességgel meglegszenek a szenvedély puszta ábrázolásával, s a komikum vegyítése a tragikus maghoz nyilván elárulja, hogy hőseik bűnhődése elsősorban közösségi szempontból betegesnek minősülő jellemük következménye, s ezért elítélendő. Kodolányinak azonban valóban sikerül hősében egy darab poklot megmutatnia, mivel a szenvedélyhez, nemcsak mint társadalmilag nem kívánatos jelenséghez közeledik, hanem tisztelettel vegyes borzongással: az emberen úrrá lett szenvedélyben valami ősi, elemi, emberfölötti hatalmat érez meg. Tehetsége és ábrázolásmódja ezért, ha szabad így szólnunk, nem polgárian balzaci-moliére-i, hanem örök emberien shakespeare-i. Ugyanekkor a balzaci temperamentum is megnyilatkozik a *Börtönben*, a *Böbék Samu búcsújában*, s néhány más művében: az emberben szívesen fedezi fel, s a démonikus elemnek megfelelő túlzással ábrázolja az emberfölötti és ember alatti vonásokat, képzelete nagyít és torzít a különös, a patológikus irányában, s maga is démonikus alkatú lévén, kedvvel teremti a félisteni és félördögi lényeket. Ez a démonia természetesen nem azonos a romantikus ábrázolásmód egyoldalúságával: a romantika *csak ezt* tudja, a Balzac-Kodolányi-típusú író azonban megmarad a biztos és tág szemhatárú realizmus talaján mindaddig, míg a rejtelmesnek és félelmesen nagyszerűnek delejes vonzása ki nem lendíti tollát a bűvösen mágikus, a végzetes irányába. S még egy jellegzetesség: a romantikus alkotó a leghétköznapibb eseményt is görögtűzes, túlvilági fénybe burkolja, az igazi realista viszont az eget és a poklot is a lelki és fizikai érzékelés biztos határai közt ábrázolja.

A *Börtön* ama ritka szerencsés művek közé tartozik, melyek magaslati pontjaikat, mesteri sűrítettségű energikus helyeiket nem, vagy nem csupán, az alkotóerő sikerült sűrítésének köszönhetik, hanem a tárgy, a mondanivaló természete tetőződik ilyenkor hatásosan drámai megoldásokban. A bírósági tárgyalás leírása, a beteg ló mellett virrasztó gazda, Varga Nagy hátborzongatóan rémületes álma, végül iszonyatos halála: ezek csak villamos kisülések, elemi erejű robbanások abban a szinte már embertelen, bénító feszültségben, mely megfoghatatlanul, de már-már elviselhetetlen súllyal nehezedik a könyv szereplőire és az olvasó idegeire. Varga Nagy János halála nem lesújtóan, ellenkezőleg, megnyugtatóan hat, természetes, szükségszerű, elkerülhetetlen

utolsó felvonásaként egy tragédiának: borzalmas és megtisztító egyszerre. Varga Nagynak el kell mennie a Börtönből, ha az égbe nem, hát a pokolba, ha tisztességben nem, hát gyalázatban, ha győztesen nem, hát nyomorultan. Ennek a tikkasztó, forró szenvedélynek, ennek a megátalkodott önzésnek méltó, tehát megrendítően csúfos, tragikus véget kell érnie az önkéntes halálban.

Mennyivel megrázóbb, merészebb, töményebb történet ez, mint a Kántor József megdicsőülésének kétségtelenül eleven és színes, de kissé színpadias és laza szövésű históriája. Ebben a harmadik ormánsági regényében, mely valamennyi közt a legterjedelmesebb, már van egy árnyalatnyi megalkuvás a tiszta írói ideálokkal szemben, a jellemzésben túl éles, rikító színeket használ, tendenciája – a paraszti szolidaritás a jöttment idegen, az övéi közül kiszakadt vagyontalan senkiházi ellen – szintén annyira hangsúlyozott, annyira nyilvánvaló, hogy ezáltal sokat veszít művésziességéből, s ezzel együtt valószínűségéből. Kántor József posztumusz becsületének megmentésére összeesküvést sző az egész falu; a vaskos, csattanós jellemzés számára hálás téma ez, bár ugyanakkor, valljuk meg, triviális is. Tragikomikus történet, melyben túlteng a vígjátékszerű elem. Az igazi, szándéktalan, hátsó gondolatoktól mentes nevetés Kodolányinak ritkán sikerül: farkasnevetés ez, csúfolódó és kárörvendő, mind a harminckét foga kivillan, fenyegetően és harapósan. Viszont minden korai írása között ennek skálája a legszélesebb; az alakok jellemzése nem mély, de fordulatos és talpraesett. Igen hálás színdarabtéma (*Végrendelet* című darabjában színpadra is alkalmazta), bár tagadhatatlan, hogy ha a drámai feldolgozásra való alkalmasságot tekintjük, a *Börtönt* megint csak előnyben kell részesítenünk. Ebben mindent megtalálunk, ami vérbeli drámaírótól lendületes, magas feszültségű, hauptmanni stílusú „naturalista” dráma megteremtésére ösztönözhet.

Milyen világot, milyen életet tárnak fel ezek az ormánsági tárgyú regények és elbeszélések? Legszembeszökőbb sajátosságuk, hogy semmi rokonságban sincsenek a hagyományos és egykorú irodalomból ismert népi tárgyú elbeszélő művekkel. Egyáltalán nem hasonlítanak a Gárdonyi-, sőt Móricz-féle regényekhez sem, – koncepció, szemlélet, stílus határozott, félre nem érthető, teljesen új írói egyéniséget revelálnak. Szó sincs valamiféle „együttérzés”-ről a néppel, hanem maga a nép, a népi élet egy darabja szólal meg saját, tiszta csengésű hangján. Ez nem „népies stílus”, magát a népi nyelvet halljuk. Eltűnt „a természet romlatlan gyermekének” gyermeki illúziója, s helyét nem foglalta el másféle illúzió, valami ízléstelen zolai romantika sem,

hanem maga az ember áll előttünk jól ismert, közönséges, mindennapi valójában, s örök rejtelmességében, idegenségében. Az író nem old meg titkokat, s nem ad fel rejtvényeket, hanem emberi sorsokat ábrázol egy tudósító pontosságával és egy művész alkotó érzékenységevel. Az emberek, állatok, a tájak és a környezet annál valóságosabb életet élnek könyveiben e szuggesztív megjelenítés által, minthogy az író sohasem árulja el, mikor és miért tér el éppen a hűség kedvéért a szó szerint értelmezett hűség követelményétől. A valóság él könyveiben, de nem annak égi vagy pokoli mása, hanem egész egyszerűen földi mása, a földi lét, banális nyomorúságaival s riasztó rejtelveivel. Ábrázolását sehol sem rútítja el a művészi eszközök dilettáns megvetése, a naturalizmusnak ez a szegénységi bizonyítványa; Kodolányi stílusa nem „eszköztelen”, ellenkezőleg, az írói eszközök hajszálpontos ismerete és alkalmazása által válik ki a kisebb tehetségű kortársak felületesen dolgozó vagy művészkedő tömegéből.

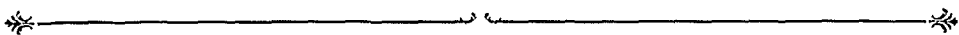
Bizonyára gyermekes dolog volna azt állítanunk, hogy Kodolányi minden művében, különösen korai írásaiban, makulátlan tökéletességgel érvényesülnek ezek az írói kvalitások; más nagy magyar elbeszélőket sem kívánunk ezáltal méltatlanul kisebbiteni. Már említettük hogy a *Szép Zsuzska* szűzien kamaszos hangjában még gyakran csendülnek disszonáns akkordok, s a *Kántor József megdicsőülése* sem mentes a karikatúra-rajzoló vétkeiktől. Még az aránylag tökéletesen megírt *Börtönben* is találunk olyan helyeket (Varga Nagy János sztereotip mellédöngetései – ez egyébként a kitűnően bevált dickensi módszerrel rokon – vagy amikor Dezső Adyt olvassa), melyek a túlzott vagy a szentimentális irányba torzítják a művet. Ezek azonban jobbára csak szeplők, s kritikai elvként kimondhatjuk, hogy a fiatal Kodolányi legfőbb írói tette éppen a realista ábrázolásnak ez a magyar irodalomban addig nemigen ismert tisztasága és következetes érvényesítése volt.

Ez a megkapó hűség, s a prózaírás művészetének szinte unikumszerűen korai jelentkezése – csak néhány nagy költő példája lehetne analógia rá – nem képzelhető el a művek anyagának és atmoszférájának sorsszerű vállalása, átélése nélkül. Regényíróknál igen ritkán, inkább csak költőknél tapasztalható az élménynek ez a szenvedélyes, magát sem kímélő, magát gyötrő művé alakítása. Oly forrón érez, mint egy lírikus, és olyan könyörtelenül ítél, mint egy törvényszéki bíró.

Már ezekből a töredékes, a lényeket éppen csak érintő fejtegetéseinkből is nyilvánvaló, hogy Kodolányi írói alkatában mennyire döntő szerepet játszik

a morális ember lelki habitusa. Az erkölcs tulajdonképpen felelősség, s minél fejlettebb egy ember felelősségérzete, annál erkölcsösebb. Weiningernek, a fiatalon elhunyt zseniális bölcseletnek könyvéből tudjuk viszont, hogy a morális érzék mennyire szoros kapcsolatban van az intellektuális képességekkel, s minél értelmesebb az ember, erkölcsi világa annál gazdagabb, mélyebb és kifinomultabb. Az erkölcs azonban ennél is több. Az erkölcsnek végső soron vallási gyökerei vannak, s amíg az ember erkölcsös, sohasem lehet egészen vallástalan. Voltak és vannak emberek, sőt voltak az európai történelemnek korszakai is, mikor megszűnt a vallás egyetemes éltető ereje, s helyét a morál foglalta el, transzcendens gyökereitől immár megfosztva, de immanenciájában is őrködve és világítva. Ilyen korok voltak: a késői antikvitás, a reneszánsz, a felvilágosodás és az egész XIX. század. Ezeknek a koroknak „nemes szellemei”, ahogyan nevezni szokták őket, már elszakadtak a vallási gondolat igazi magasságaitól, s az egyénien heroikus vagy utilitarista színezetű szociális morál alapján álltak. Ezeknél a belső vallásos megindultság hazajáró lelke a morális pátosz volt, és valóban, ezek a szellemek mind patetikusak (gondoljunk két, hozzánk még közelálló képviselőjükre, Nietzsche és Tolsztojra!); az volt a fiatal Kodolányi is az ormánsági regények ennek az immanens morális pátosznak és türelmetlen kriticismusnak jellemző megnyilatkozásai. Szenvedélyes ítélkezés egy olyan társadalom fölött, melyből a lelkiismeretnek, a felelősségnek ez a mértéke is kiveszett már. Ezzel a rövid mércével természetesen nem lehet megmérni a bajok igazi terjedelmét, s ezzel a csökkent fényerősségű lámpával nem lehet megvilágítani igazi mélységüket sem. Látjuk az okozatot, szinte túl élesen, ijesztően világosan látjuk, azt is sejtjük, micsoda kavargó mélységekből erednek, a gyökerekre azonban már nem derül fény. Ennyire még nem érett meg ez a fiatal szocialista, a transzcendens világ ekkor még ígéret alakjában sem létezik számára. Ez még nem is a pokol tornáca, hanem maga a pokol. Sötétség. Ez a sötétség, ez az áthatolhatatlan homály nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a *Szép Zsuzska*, a *Börtön*, a *Kántor József* tragikumát olyan teljesnek, olyan vigasztalannak, annyira tökéletesnek érezzük.

Ez a szigorú ifjú moralista, ez a szűrő tekintetű, lobogó becsvágyú, érzékeny lelkiismeretű forradalmár minden szót szó szerint értett, szükségképpen össze kellett hát ütköznie a beérkezettek, a jóllakottak, a polgárosultak társadalmával. Tele volt eszmékkal, és nem volt pénze: két súlyos ok, hogy ne csak az akadémiák csukják be előtte kapuikat, hanem görbe szemmel nézék igyekezetét a társadalom összes lojális elemei, és pedig ritka következe-

tességgel, kivétel nélkül. Sőt, ő maga is segítségükre sietett a netán kételkedőknek, és merész határozottságával, brutális erejű vitatkozó készségével, nagyszerű, de szögletes, csiszolatlan elveivel és modorával már kezdetben sikerült elérnie, amit például Danténak csak jóval később, tudniillik, hogy „magából csinált pártot magának”. A fiatalság isteni komolyságával és ördögi kajánságával verte el a port minden ellenfelén és ellenségén (ezek között ő ritkán tett különbséget), s mivel az irodalmat, nagyon helyesen, az élet és a történelem egyik funkciójának tekintette, nem állapodott meg az irodalomnál, hanem távolabbi mezőkre is röptette jól hegyezett nyilait. Egyáltalán nem titkolta az országban való romlásoknak okait. Mint a hitújítás reformátorai, legvérszerintibb atyafisága, nem kímélték az emberi érzékenységet: ő is, akárcsak elkeseredett ősei, egyik kezében a Bibliával, másikkban furkósbottal terjesztette az igaz hitet, és cifrán elkanyarította az ítéletet azok fölött, kiket a néptől reménytelenül idegeneknek érzett. Ezt a tulajdonságát vagy képességét máig épségben megőrizte. Az egész haza tanúja lehetett huszonöt esztendőn keresztül, amint hugói lendülettel harsogta és követelte a türelmet, szeretetet és megbocsátást. Olyan grandseigneurséggel, mely Nubia párdúcának s a sivatag oroszlánjának is becsületére válnék, védelmükre kelt az elnyomott osztályoknak, s a demokratikus szabadságjogoknak nem volt dühösebb szószólójuk, mint ő. Csendes óráiban kisebbfajta waterlooi ütközeteket vív. Különös kettősség ez, lényének gyökeréig nyúlik: szíve mélyén igénytelen, mint egy kápsáló barát, és gőgös, mint egy született nagyúr. A régi nagy próféták emésztő igazságszeretete lobogott benne is, és ahogy azok mértéktelenek voltak a felháborodásban és a rossz utálatában, ő is mindennél többre becsülte a nyíltszívűséget és az igazságot. Abban az időben még kevesen ismerték – személyesen is – megindító őszinteségét, valóban elragadó, pompás dialektikáját, csak kevesen becsülték meg azt a hálás okosságot, mellyel minden jóra azonnal reagált, határtalan idealizmusát s az igaz baráthoz való megható, gyermeki ragaszkodását. Viszont jókor megismerték szilaj vérmérsékletét, kíméletlenségét, gőgjét és iróniáját.

S hogy végül megint az irodalomra fordítsuk a szót, okvetlenül feltűnést, kellemetlen feltűnést kellett keltenie azokban a körökben, melyek értetlenséggel és megvetéssel fordultak szembe első regényeivel s a bennük megnyilatkozó költői és társadalmi igazsággal, s a hű, tehát meglepő és újszerű népi

realizmussal. A *Nyugat* már-már akadémikusan szervezkedő, ízig-vérig polgári műveltségű és temperamentumú írói éppoly merevséggel fogadták, mint a nagyközönség legselejtesebb igényeit kiszolgáló „kulturális” szervek és potentátok. A népi igények és a népi műveltség szóhoz juttatása az irodalomban ekkor már nem volt ismeretlen jelenség, sőt Szabó Dezsőnek s néhány más írónak, elsősorban Móricz Zsigmondnak a hatására félig-meddig divatossá is lett. A korviszonyok kedvezőek voltak, s a közelmúltban lezajlott nagy közösségi megmozdulások is egy új népiség születéséről tanúskodtak. Mindez azonban még korántsem egyezett Kodolányi János eszményeivel. Kísérletek voltak, Gárdonyi álnépi modorában, még akkor is, mikor színpadi villámlások és mennydörgések kísérték, mint Szabó Dezső fantasztikus ponyva-kolossusaiban, s még a legjobbakban is, mint Móricz *Sárárányában*, volt valami a medvetáncból, hogy: „idenézz világ, ilyen a magyar paraszt!” A polgári szentimentalizmus mocsaraiban úsztak, vagy a turáni regék szivárványos hátterű dobogóin ágáltak. Az *Ormánság* három kötete azonban más volt. Ahogy mondani szokás: ennek a fele sem volt tréfa. Igen, a fele sem volt tréfa annak, hogy a magyar nép végre-valahára levetette a népszínművek rekvizitumait, s megszabadult a romantikusok lelkes mázolásaitól. Sem a megvetett statisztá, sem a mesébe illő hős szerepét nem vállalta többé, hanem birtokba vette a neki készített országot – egyelőre csak egy félig ismeretlen ifjú „naturalista” vékonyka regényeiben. A fele sem volt tréfa annak, hogy olyan művek, melyek a valóságos élet problematikus gazdagságát és követelő igényeit sugallták, nemcsak az irodalmi kritika számára nyújtottak anyagot, hanem a társadalmi, a politikai lelkiismeret kapuján is dörömböltek. Igen, a nép a kapuk előtt volt, most még az irodalom kapujában, de ki tudja, mit hoz a jövő? A Babits–Kosztolányi-vonal kapcsolata a népiség kérdésével közismert. Babits, saját vallomása szerint, úgy nézte a parasztot, mint az állatkert vadjait, Kosztolányi pedig azt mondta: „Én az öncélú (?) népiességet megvetem.” A hivatalos fórumok „felforgatót” szimatoltak és ridegen elzárkóztak. A „városi kultúra” – íróstul, közönségestül – parasztnak, értsd: buta, műveletlen parasztnak titulálta. Mert valóban szörnyű dolog történt itt. Szörnyű és megengedhetetlen. Ez a magyar paraszt már nem volt többé alkalmas a hagyományos idegenforgalmi célokra. Egyáltalán nem volt alkalmas arra, hogy felhasználják. Egyszerűen itt volt, jó és rossz tulajdonságaival együtt, de mindig emberi tulajdonságokkal. Meg azután

magyar is volt, sőt, elsősorban magyar volt. Felejtethetetlenül és szemrehányóan az volt. Valóban a nép jelent meg itt, olyan egyszerűen és parancsolón, mint utoljára Petőfi napjaiban. Kodolányi számára a nép nemcsak regénytárgy volt. Kodolányi és a nép: egy volt.

A néppel való misztikus és biológiai kapcsolata, testi-lelki azonossága legsajátabb írói képességében, fő jellemző eszközében, nyelvében érvényesül leginkább. Kodolányi nyelvi génusz, ahogy például Bólyai János matematikai, Mozart zenei génusz volt: számára a nyelv reveláció, kinyilatkoztatás, a világ összes titkainak és nagyszerűségeinek kimeríthetetlen tárháza. A nyelv maga az élet, minden rejtelmével és csodájával. S itt tűnik ki leginkább, mennyire hivatott tolmácsa Kodolányi népének: nem teremt külön „népi stílust”, nyelve nem „népies nyelv”, hanem maga a nép szólal meg műveiben, valóban megszólal, a megszólalásig híven, minden szépítgetés, alakítás, stilizálás nélkül. A személyes élmény közvetlenségével hallgatjuk az ormánsági beszéd költői, ihletett, találó, az egész magyar történelmet magában rejtő szavait és fordulatait. Kodolányi nyelvi génuszát mi sem igazolja szebben, mint hogy ennek a kis népnek nyelvével az élet és az emberi lélek minden fordulatát és árnyalatát éppoly tökéletesen tudja ábrázolni, mintha az ormánsági népnyelv már századok óta egyúttal irodalmi nyelv is lett volna.

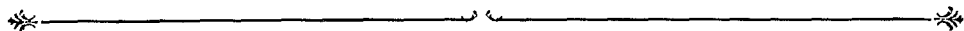
* * *

A *Szép Zsuzska* 1924-ben jelent meg, a következő esztendőben látott napvilágot a *Börtön*, majd a rákövetkezőben a *Kántor József*. Első önéletrajzi regénye, a *Tavaszi fagy*, 1925-ös keltezésű; ezután sorra jelennek meg önéletrajzi művei, a *Szakadékok* 1927-ben, a *Futótűz* és *Akik nem tudnak szeretni* 1929-ben, végül legkésőbb a *Feketevíz* 1935-ben. Nyolc regény, már magában egy egész kis életmű. Ehhez a rövid, listaszerű felsoroláshoz három megjegyzést is fűzhetünk. Először is feltűnő, hogy a *Feketevíz* kivételével 1924–29 között, vagyis öt esztendőn belül jelent meg valamennyi. (Ezekben az években írta még két regényét, a *Kékhegyet* és a *Vilma három szerelmét*, egy sereg novellával együtt.) Viszont a következő öt esztendőben csak egy regényt adott ki, a *Feketevizet*. Másodszor, figyelemreméltó, hogy ezek egytől egyig, egészükben vagy részleteikben, személyes élményein alapulnak, sőt, a három ormánsági regény kivételével, legfőbb céljuk, hogy gyermekkorát és kora ifjú-

ságát önmaga előtt is érthetőbbé tegyék, küzdelmes esztendőit újból átélje, művészetének eszközeivel ábrázolja, más szóval, élményeinek nyers tömegét egy magasabb rendű logika elvei szerint rendezze, megtisztítsa, életművé avassa. Harmadik sajátságuk, hogy regényírói tehetsége már legelső munkáiban teljes fegyverzetben jelenik meg, s színvonalbeli különbségeket, kisebb ingadozásokat nem tekintve, végig nem tapasztalunk. Első nagy történelmi regényének, *A vas fiainak*, az addigi terméshez képest hatalmas szintkülönbsége jelzi majd ezen a téren az első jelentős változást.

A legfontosabb mégis az önéletrajzi jelleg. Kodolányi csaknem minden kiváló alkotása önéletírás. Mereven általánosítani természetesen nem lehet. *A vas fiait* és *Emese álmának* két kötetét ezúttal mellőzhetjük. Ha úgy tetszik, a *Boldog Margitot* is. Önéletrajzi művek azonban, most mindegy, hogy valóságosan vagy virtuálisan (ez talán még több), a következők: *Tavaszi fagy*, *Szaka-dékok*, *Futótűz*, *Akik nem tudnak szeretni*, *Feketevíz*, *Julianus barát*, *Süllyedő világ*, *Boldog békeidők*, *Suomi*, *Zárt tárgyalás*, *Arvi Järventaus*, *Utóhang*, *Vízöntő*, *Új ég, új föld*, *A tékozló fiú*, *Az égő csipkebokor*. Vagyis éppen azok a művek, melyekből Kodolányi életművének gerince hiánytalanul megrajzolható. Egyúttal legjobb, művészi szempontból is legigényesebb írásai. Személyiségének, tehát nemcsak egyéniségének kifejtése, magyarázása, megértetése Kodolányi egyik legfőbb, ha ugyan nem legfontosabb írói törekvése. Mit jelent ez?

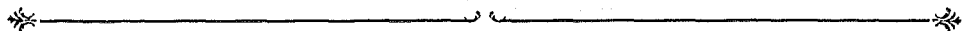
„Höchstes Glück der Erdenkinder sei nur die Persönlichkeit” – énekelte ércesen zengő, büszke axiómában Goethe, tehát olyan költő, ki minden emberi mű önéletrajzi jellegével meglehetősen tisztában volt. „Ehrfrucht vor sich selbst” – ezt a jellemzést is ő kísérelte meg az önéletrajzot író ember attitűdjének megragadására. Talán vita nélkül elfogadhatjuk mindkét mondását, hiszen evidenciájuk, legalábbis számunkra, nyilvánvaló. Az ember személyiségén természetesen a *teljes embert* értjük, a Természet nagy unikumát, egyetlen titkát vagy problémáját sem sikkasztva el a meghatározásból. Ilyen értelemben az ember számára nem lehet szebb és nehezebb feladat, mint önmagának megértése, kifejezése. Aki önmagában mindent, Istent is megtalálja, részesévé válik a legfőbb emberi boldogságnak („Höchstes Glück der Erdenkinder”), s minél kevésbé ismeri az ember önmagát, annál tökéletlenebb, szerencsétlenebb. A „gnóthi szeauton” görög igéje nemcsak kedélyes életbölcseesség, hanem minden igazság kezdete, minden misztika alapvető tanítása. Kodolányi egész életében nem tett mást, mint a számára kijelölt sajá-

tos területen, az irodalomban, kutatta ezt a végső soron megismerhetetlen, de a megismerésre egyedül érdemes tárgyat, a titkok titkát: önmagát, az embert.

Azzal kezdte, amivel minden ember kezdődik: gyermekkorával. De nemcsak hús-vér valóságát, szűkebb egyéniségét akarta megismerni, hanem tágabb értelemben vett személyiségét is: a fajtát, a gyökeret, melyből élete eredt, a családot, a rokont, a barátot, a népet, a népi múltat, s valamennyi nép közös múltját, a népek vezetőit és atyáit, kik még Istennel beszéltek, s ismerték az ember titkát, az ember igazi származását. Mindent tudni akart magáról, nem elégedett meg a bárki számára elérhető hétköznappal, hanem lelke mélyén az ünnepet kereste, a nagy, ősi, ünnepi, misztikus egyesülést a fájával, minden fajjal, az emberiséggel, s a választott nagyok révén magával Istennel is. S ez nehéz feladat volt, nagyon-nagyon nehéz. Nem azért volt nehéz, mert rengeteg tudást, türelmet, csalogást, hitet és rajongást emésztett fel, hanem elsősorban azért volt nehéz, mert a sima, széles út helyett – az akadálytalan hódítás, a világ tapsai közt megfutott pálya helyett – a másik, hasonlíthatatlanul rögzesebb, fárasztóbb, verejtékesebb, gyötrelmesebb, gyakran kétségbeejtő utat *kell*ett megjárnia: önmaga szakadékos mélységeibe, sötét tárnáiba, minden dogmatikus és festett pokloknaál iszonytatóbb poklaiba kellett alászállnia. A megismerés harc, és Kodolányi élete szüntelen harc, szakadatlan ellenségeskedés közepette zajlott. A megismerés áldozat is, mert a céltalan és gondtalan élet öröme helyett a fehéren izzó öntudat égető parancsát, éber lelkiismeretet, kínzó becsvágyat – az igazit! – és örök nyugtalanságot kapunk cserébe.

Módosítanunk kell tehát Várkonyi Nándornak egy különben helyes megállapítását (Kodolányi János című írásában. Sorsunk. 1941. – Ez máig a legjobb tanulmány Kodolányiról.), hogy tudniillik az első önéletrajzi regények csupán irodalmi-lélektani feloldásai a méltatlan szenvedésekkel teli gyermekkor defektusainak. Ez bizonyára igaz, de tagadhatatlan, hogy jóval többről van itt szó. Gondoljunk ismét a bevezetőben említett sorsrendelte áldozatos életre, s gondoljunk még inkább az első önéletrajzi művek folytatására, azaz a teljes életműre. Kodolányi középkori magyar inkarnációja, Julianus éppúgy magán viseli az író jól ismert vonásait, mint Utnapistim, Gilgames, Mósze. (Ez utóbbiakat Várkonyi cikkének megírásakor természetesen még nem ismerhette). *A tékozló fiú* Júdása szintén. Kodolányi teljes írói oeuvre-jével bizonyíthatjuk tehát, hogy az első emlékregegyekben nemcsak egy múlt s kielégíthető lelki szükséglet irodalmi vetületét láthatjuk, hanem egy életre szóló vállalkozás kezdetének vagyunk tanúi.

Sors és egyéniség dialektikus küzdelméből születik majd a szemünk előtt egy nagyszabású írói személyiség. Súlyosan tévednénk, ha azt hinnők, hogy ez a makacs önelemzés, a túlzott egocentria, vagy a művészek közt oly gyakori exhibicionizmus stílusos kendőzése csupán. Ha így volna, a világirodalom legnagyobbjait kellene elmarasztalnunk. Goethe szinte mániákusan gyűjtötte a saját életét dokumentáló legapróbb forgácsokat is, s költői önéletrajzba fogott meglepően széles alapon. Kodolányi nagy kortársa, Thomas Mann meg éppenséggel a művészi önelemzés sorozatos példáit nyújtotta. (Buddenbrooks, Tonio Kröger, Der Tod in Venedig, egy sereg önvallomás stb.) Már most, ha ennek az önvizsgáló szenvedélynek további aspektusait kutatjuk, könnyűszerrel megállapíthatjuk, hogy Kodolányi három irányban is művei: először gyermekkorát eleveníti meg, azután írói pályája fontosabb állomásait, eseményeit rögzíti meg, gyakran valahol a napló és a riport határán (*Suomi, Zárt tárgyalás* stb.), végül a nagy történelmi regényekben, s különösen az *Örök Testamentum* köteteiben lépésről lépésre megszabadul egyéniségének nyűgeitől és korlátaitól, s már csak a lélek szibillai hangja cseng, egyre tisztábban és megragadóbban.

A nemrég még eleven és fájdalmas gyermekkori élmények nyomában ugyanazzal a fürkésző, átható tekintettel kutatta lényének örök vonásait, ahogy egész életében a benne és körülötte növvő titkokat ostromolta. Mert az Én és a Világ rejtelmei szakadatlanul növekednek lelkünkben, halálunk pillanatáig, ekkor már egész az égig érnek, hogy végül majd a megismerés egyetlen, időtlen pillanatában megvilágosodjanak, s menten párává oszlojanak. Ezért a teljes tudást csak az birtokolja, aki „átlépett a Halál kapuján”, s hányan érik el ezt közülünk *még életükben*? A kezdet és a vég azonban egy: jól sejti és tudja az író, a művész, a bölcs, hogy ez a végső tudás ott lappang a kezdetnél is, s a gyermeki lélek éppúgy a titok kapuja lehet, mint ama másik kapu. Az élet nagy tényei, sűrített pillanatai intenzitásukkal válnak ki a hétköznapi dolgok szürke tömegéből. Ezek között első helyen áll a halál. („Verse, Fame ant Beauty are intense indeed, but Death intenser” – mondja Keats gyönyörűen, tárgyilagos tömörséggel). A halál a legintenzívebb. De éppoly intenzív lehet a gyermekkor is, mindnyájunk gyermekkora, ha később, fejlettebb logikánkkal, tapasztalatunkkal újra átélhetnénk gyermekségünket, minden törekeny bánatával, finom izgalmaival, szűzi revelációival együtt, – egészen bizonyos, hogy közelebb jutnánk a titkok megfejtéséhez. Ezért a gyermeki lélek, a költő saját gyermekkora a művészetnek éppoly örök, kimeríthetetlen ihletforrása,

mint a halál. Kodolányit a mágikus léleklátás ösztöne vonzza újra meg újra gyermekségének vidékeire – ahogy mindnyájan visszajárunk képzeletünkben azokra a helyekre, hova első örömeink hívogatnak: az első gyermekkori játszótárs, az első kedves –, oda, hol először voltunk boldogok, s először ismertük meg a szenvedést is.

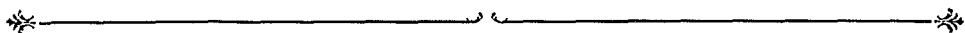
Az író azonban protestál a sors és idő parancsai ellen, nem nyugszik bele a változhatatlanba, hanem ugyanazzal az ígésző művészettel, mint az ormánsági népbe, lelket lehel megint a gyermekbe, s regények során vezeti keresztül, szerető és kutató szemmel. Ezek a regények – *Szakadékok*, *Akik nem tudnak szeretni*, *Feketevíz* – természetesen nemcsak a gyermeket rajzolják sajátos és eredeti színben, hanem családját, barátait, szerelmeit is. A gyermek szerelmeit. Kevés, „hozzá nem illő” barátját, s a szülők szörnyű családi életét. De lélek- és társadalomrajz mind csak arra szolgál, hogy semmi se zavarja, ellenkezőleg, növelje a gyermeknek és környezetének realitását. Az emlékregegyek írójának tollát ugyanaz a szándék vezeti, ami az *Ormánságot* jellemezte: öntudatos és önérzetes szembefordulás a kor és a környezet hazugságaival és álnokságaival. Bármennyire meglepő is a gondolat, hogy a gyermek ugyanolyan tudatossággal vizsgálja a maga és övéi életét, mint a felnőtt író, s éppoly élesen és határozottan ítéljen fölöttük, mégsem lephet meg igazán senkit az eddig mondottak után, ha a művekben valóban ezt tapasztalja. A hideg megfigyelő, a kritikus és moralista csak tudásban és tapasztalásban fejlődött az évek során, az igazságtalanságra ugyanazzal a heves fájdalommal reagált, mint annakidején a gyermek, „ha bántották vélt igazában”.

* * *

Első budapesti éveinek kétségbeejtő emberi és írói nyomorát tárja fel a gorkiji keserűséggel és tárgyilagossággal megírt *Tavaszi fagy*. Ebben a könyvben – e nemben talán az egyetlen Kodolányi művei között – nincs semmi költészet, semmi érzelmi szemhatár, még szűk, szomorúan csonka emberisége is végső soron csupa embertelenségből tevődik össze. Az élet, az irodalom és a politika hajótöröttjei és kizsákmányoltjai sodródnak itt előttünk lapról lapra, fejezetről fejezetre. A humánus jelenlétét csak két kétes emberi indulat jelzi: a kétségbeesés és a gyűlölet. Kétségbeesés a félrelököttség, a megvertség, a reménytelenség miatt, és gyűlölet a kizsákmányolók, a pöf-feszkedők, a jóllakottak, megérkezettek ellen. A csapdába esett nemes vad, az

elbukott törekvő, a becsapott és kicsúfolt idealista elkeseredése és gyűlölete lobog benne – nem az égig – csak a kávéház és hónaposszoba mennyezetéig. Minden keserű ebben a könyvben: az olcsó cigaretták füstje, a hitelbe megivott kávék íze, az íróársakkal folytatott meddő viták, a hideglelős szegénység és a gazdagok komizása, a széttaposott cipők és csatakos utcák, a házasság és a szerelem, a pincérek és a nők, a rajongók és a cinikusok, a költészet és a politika, minden, minden. És a mélyén ott szűkül, jajgat és átkozódik az elgáncsolt, kijátszott, tönkretett fiatalember örökös néma vagy hangos kiáltása: mire való az egész, mire való az élet, a jószág, a bűn, a szenny és a gonoszság, mire való az egész ostoba, értelmetlen körforgás? A céltalan, buta teher alatt nemcsak szíve és akarata roppan kis híján derékba, hanem igazságérzete is meginog, s vad dühvel támad feleségére, a szerencsétlen asszonyra, pedig a szegény teremtés mindent elkövet, hogy életüket úgy-ahogy felszínen tartsa. Ezek a féktelen, gyilkos, megalázó és kegyetlen viták és összezsapások a regény legmegrendítőbb lapjai. A nyomor, a fizikai züllés önkívületében minden gát elszakad, s a lelkek meztelenül viaskodnak egymással életre-halálra. A könyv természetesen vádirat is, vádolja az akkori politikai rendet, a rend képviselőit és támaszait, a hazug, gyáva, simanyelvű lakájirodalmat, általában mindent és mindenkit, a vád azonban igaz, meggyőző és őszinte. Ebben a könyvben mintha mindig éjszaka lenne: mindig süvít a szél, és tintafekete eső csurog. Stílusa is ilyen: rideg, csüggedt és tárgyilagos.

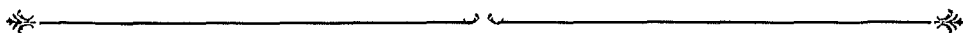
Emberibb, bár lényegében éppen ily vigasztalan atmoszférát lehel a *Szakadékok*. Hőse ő maga, tíz-tizenkét esztendő korában, csendes kisdíák, Nyilas Misi pécsi rokona. Ha a *Tavaszi fagy* alaphangulata a keserűség, a *Szakadékok* lapjairól végtelen csend árad felénk, a megnyilatkozni még alig tudó, fél-szeg és félénk gyermeki lélek csöndje. De csendet áraszt a környezet is, az eseménytelen kisvárosi élet csöndjét, keskeny utcáival, öreg házaival, homályos, szűk udvaraival, kevés beszédű lakóival. Sokan megírták már a természetes környezetéből kiszakadt ember, a Déraciné történetét. Ezek a könyvek azonban mind felnőttekről szólnak, s a felnőtt sorsában, bármilyen szomorú és tragikus is, mindig van valami kiegyenlítő elem: maga a küzdelem, az élet, az a bizonyosság, hogy ha egyenlőtlenül is, kettőn áll a vásár. A gyermek azonban csak szenvedni tud, s ki tartja számon egy gyermek szenvedéseit? Különösen, ha ez a szenvedés nem kézzel fogható tényekben jelentkezik, hanem belül, a lélek mélyén üt tanyát, abban a fájó, kísérteties félhomályban, melyben még félig csecsemőkori vágyak, a kisgyermek kielégítetlen, síró

szeretetvágya keveredik a közelgő kamaszkor ijesztő árnyékaival, a múlt titkai a jövő titkaival? Dickens hatalmas regényeket, egész ciklusokat szentelt ennek a problémának. (*Copperfield Dávid, Twist Olivér, Nehéz idők, Nickleby Miklós* stb.) Kritikátlan, áradó bősége azonban, a szentimentalizmus és javító szándék kettős, fullasztó ölelésében sokszor gyanússá teszi ihletének igazságát. Móricz *Légy jó mindhalálig* című klasszikus művének hibájául kell felrónunk, hogy a finom, törékeny gyermeki lélek ábrázolása során selejtesebb eszközökkel is megelégedett, és helyenkint érzeltgős megoldásokat nyújtott az igazi érzelmesség árnyalatos, művészi rajza helyett. A *Szakadékok* írójának sikerült elkerülnie ezeket a csapdákat, fejlett, tiszta realizmusát szerencsésen egyensúlyozza a gyermekhős iránt érzett megindító szeretete. A szemérmes-szüzies lélek költészetét nem regényes helyzetének megteremtésével revelálja, mint Dickens és Móricz, hanem önmagában, önmaga által, a gyermek legsajátosabb, szuverén élményeivel hitelesíti és ábrázolja. Van egy idő az emberi életben, mikor a gyermek, a kisdíák, homályosan érzi már, hogy egy álmainál erősebb realitás, az egyéni vágyakat semmibe vevő „nagyok” társadalma lassan, de biztosan kiragadja majd őt is képzeletének meghitt varázslatából. Homályos rettegés és nyugtalan szomorúság fogja el ilyenkor a lelket, váratlan egyedüllét, szívet remegtető magány, semmihez sem hasonlítható árvaság, a fiús ábrándok ködképpé oszlanak. Valóságos kincseinkről lemondani bizonyára nehéz, de az álmokról lemondani még sokkal nehezebb. Ez a gyermeki magány, ez a fájdalmas sehova sem tartozás ott lappang a könyv minden sorában, megtetézve a valóságos kitaszítottság kegyetlen gyötrelmeivel. Ezt a bánatot nem oldhatja fel a szerelem megható, korai jelentkezése sem, legföljebb súlyosbítja, s fájdalmát is csak tovább mélyíti az anya megindítóan ügyetlen, késői részvéte. A kisfiú egyedül marad, tragikusan egyedül, azért tragikusan, mert a regény befejezése után érezzük, hogy akit gyermekkorában ennyire szívében talált a szeretetlenség, ennyire körülfont a magány, később sem fog tudni soha feloldódni igazán semmiféle közösségben. Bár ez a regény, túlságosan egyéni motivációja miatt, sohasem lehet olyan népszerű, mint a *Légy jó mindhalálig*, mégis egyenrangúnak tartjuk e két művet. Kodolányi sem a meseszövéssé, sem lélektani igazság tekintetében nem marad Móricz mögött. A kis könyv stílusa híven igazodik a tárgyi és pszichológiai mondanivalóhoz: tiszta, árnyalatos, egyenletes, nyugodt elbeszélő hang. Központi cselekménye nincs, ha csak a gyermekek szerelmét nem te-

kintjük annak, szerkezete ezért kissé elmosódó. Összbenyomásunk mégis az, hogy biztos felépítésű, kerekded, befejezett művel van dolgunk.

Szemmel láthatóan igényesebb alkotásnak szánta *Futótűz* című regényét. Ebben nem elégedett meg egyetlen sorsnak, a magáénak ábrázolásával, hanem a regény kereteit úgy igyekezett tágítani, hogy társadalombírálata is megfelelő anyaghoz jusson. Az eredmény ezúttal a szándék mögött maradt. A kétféle anyagot annyira nem tudta egybeilleszteni, hogy a könyv olvasása közben úgy érezzük, mintha két regényt olvasnánk: egyet a kamasz fiúk szerelméről, egy másikat a főhős (az író) családjáról, a család tagjainak zilált életéről. A könyv tárgya: az író – ekkor már nagy diák – vajszlói testvérbarátjával, Dezsővel, anyai rokonainál vakációzik egy alföldi faluban, a háború utolsó évében. Dezső már hosszabb ideje tartózkodik a rokonoknál, közös megegyezéssel birtokaikon gazdálkodik, férfi nem lévén a háznál. Cserébe megmenekül a katonáskodástól; a nők azonban gyűlölik a „gögös”-nek vélt parasztfiút. Mindkét fiú szerelmes egy fiatal leányba, Irénbe, a leány azonban csak játszik velük. A forradalom hírére felbomlik a rend a faluban is, a „családi otthon”-ban is. A finis tragikomikus: mindenki szabadulni szeretne élete mocsarából, a tehetetlenség azonban visszarántja őket. A fiúk Pestre utaznak, a forradalmi láz kellős közepébe... Amint látjuk, meglehetősen „izgalmas”, szövevényes történet, lényegében mégis egyhangú: a szerves egységet kényszerű kapcsolatok, a pontos jellemzést igen gyakran dévaj torzképek helyettesítik. A testvérbarátok szerelme kissé nehezen fogadható el, a szerelem motivációja meglehetősen gyenge. Irént a szerző egyetlen olyan tulajdonsággal sem ruházza fel, ami ilyen lángoló érzelmeket indokoltta volna. A szerkezeti hibákon kívül ebben látjuk a regény fő hiányosságát. Az író nem tudja kellőképpen szuggerálni érzelmeinek őszinteségét; a két jellem – fiúé és lányé – annyira nem illik egymáshoz, hogy a könyv központi eseménye ezáltal az epizódok szintje alá süllyed. Társadalmi mondanivalói az a véleményünk, hogy az író harapós és karikírozó kedvében túlságosan megnyomta a tollat: ennyi életképtelen, rosszindulatú, ostoba figura egymás mellé állítása nagy vétség a valamennyire mégiscsak kötelező tárgyilagosság ellen. Lehetséges, hogy így volt, de éppen a valószerűség érdekében változtatni kellett volna a modelleken. (A költői elhitetés egy fontos, régi szabálya ez.) Ha hinnénk az írónak, az epizód szereplők egyik részét börtönbe, másik részét elmeorvosintézetbe kellene utasítanunk. Viszont készséggel elismerjük, hogy ha ezeket az embereket nem regényalakoknak, hanem mulatságos egyéneknek tekintjük,

Kodolányi jellemző ereje változatlanul biztos, éles és nagyvonalú. Sok megfigyelése az alföldi parasztról és az akkori háborús Magyarországról eleven, gyilkos és találó. A lovát verő paraszt, a lósorozás, Julcsa őrzőngési rohama: – ezek a részletek a *Börtön* írójára emlékeztetnek. Egészében azonban a *Futótűz* meggyőzően bizonyítja, hogy az egyoldalúan tételes regényírás okvetlenül a mű rovására megy, ha nem ellensúlyozza kellő művészi fegyelem.

Figyelemreméltó írói és lélektani teljesítmény az *Akik nem tudnak szeretni*. Hogy mégsem vette fel összegyűjtött munkái közé, annak talán az az oka, hogy a témában sokkal nagyobb lehetőségeket sejtett, mint amennyit sikerült megvalósítania. Csaknem húsz esztendő múlva a *Boldog békeidők*ben újra feldolgozta ezt a tárgyat, tehetségéhez illó arányokban. De az ifjúkori művet sem mellőzhetjük hallgatással. Tárgyát saját gyermekkorából meríti, a pécsváradi évekből, a főhős azonban nem a gyermek, inkább az apa; az ő következetlen, rejtélyes, már-már misztikus alakja foglalkoztatja legerősebben az író képzeletét. A kisregényben mindvégig érezhető az a törekvése, hogy valamiféle – logikus vagy szupracionális – megoldást találjon erre a rejtélyre vagy misztikumra. Ez azonban nem sikerül neki. Az apa és Gerda párbeszéde (helyesebben Gerda monológja) azt a célt szolgálja, hogy akár közvetett módon is, kívülről jövő magyarázattal, valamiképpen fényt derítsen erre a megfoghatatlan jellemre, erre a nyugtalanító talányra. A kísérlet kudarcba fúl, az apa csökönyösen hallgat, magyarázat nincs. A gyermek pedig, az apa árnyékában, éli a maga befelé fordult, riasztóan egyéni, magányos életét. Börtön ez mindkettőjük számára, mindkét élet fogva tartja a másikat; az elferdült, megcsúfolt ösztönök mérgezett levegőjében csak egyetlen érzés diadalmaskodhatik, a gyűlölet. Az író már-már az egész fajt felelőssé teszi, a Kodolányi-fajtát, a titkot azonban nem lehet egy más, még nagyobb titokkal megoldani. Kodolányi János tehetségéhez méltó feladat lenne, ha annyi szép, de végső soron nem kielégítő kísérlet után (a *Boldog békeidők* sem nevezhető annak) az elemzés, a tapasztalat, az intuíció segítségével az értelem számára is megnyugtató módon tudná magyarázni az apa különönc, tragikus alakját.

Több évi hallgatás után, 1935-ben jelentette meg a *Feketevizet*, legjobb emlékregegyét. Ezt a művét mintegy tudatos művészi számításképpen zárókőnek szánta eddigi munkásságához. A mese keretében helyet talál minden eddigi mondanivalója: az ormánsági nép élete, problematikus gyermekora, a családi otthon feszültségei és a polgári társadalom bírálata. Első ízben bontakozik ki szabadabban az a képessége, hogy a maga sorsát a legszorosabb kap-

csolatba tudja hozni más sorsokkal, egyetemes problémákkal, sőt saját személyiségét más, személyfölötti dolgok jelképévé avatja, a legcsekélyebb erőltetés nélkül. Az erdőtanácsos fia ösztöneit és mélyebb igényeit követi, elszakad övéitől, a szeretetre képtelen, embertelenül zárkózott apától s a gyenge, tehetetlen mostohától. Pajtásai azok a parasztfiúk és lányok lesznek, kiket az otthon úri környezete mélységesen megvet. Végül pedig tetteleg is eltávolodik otthonától, megszökik családjától, elhatározza, hogy „paraszt lesz”. A tíz-tizenkét esztendő gyermeknek ez az elhatározása, hogy ne mondjuk, felismerése, nyilván mutatja az írói szándékot, ezúttal több természetességgel, sőt bájjal, mint a *Futótűz*ben. Kodolányi merész nagyvonalúsággal szinte a népmese hangulati határait súrolja, mikor az egykori vágyakat cselekménybe öltözteti, s egy havas téli éjszakán világgá küldi a gyermeket. Ez a merész végső akkord, ez a vidáman-dacos befejezés jellemző az egész könyvre. Ebben a művében az író, bár sötét, sőt tragikus jeleneteket is rajzol, megszabadult valami súlyos gátlástól, reménytelen borúlátástól, és szokatlan módon optimista hangokat csendít meg. Bár csak pusztá sejtés, mégis megkockáztathatjuk azt a véleményünket, hogy mikor ezt a regényét írta, hogy úgy mondjuk, „már túl is volt rajta”, más szóval, képzeletét nagy történelmi műveinek, elsősorban *A vas fiainak* anyaga foglalkoztatta, szellemét tágabb látóhatár, lelket magasabb gondolatok és indulatok nyűgözték le már ekkor is. Ez az eltávolodása a pusztán egyéni problémáktól, – triviális kifejezéssel élve, pillanatnyi „megbékülése sorsával” – okozhatta, hogy a felszabadultság érzésével fogott a *Feketevíz* megírásához, s ezzel az érzéssel teszi le a könyvet az olvasó is. Míg előbbi munkáiban feltűnő volt, hogy az író mennyire együtt szenved és küzd tárgyával és hőseivel, s ha mondható, egy fejjel sem magasodik ki közülük, a *Feketevíz* történetét és alakjait felülről nézi, gyönyörködik bennük, még a riasztó jelenségekben is, mintha már túl lenne mindezen, s erejét szabadon a mű megformálására sűrítethetné. Tehetségének és képességeinek természetes növekedése és kibontakozása folytán hovatovább szűknek érezte eddigi érdeklődési körét, s a nagyobb feladatok és még nagyobb igények fokról-fokra megfosztották a múlt idők eseményeit és alakjait félelmes arányaiktól és túlzott jelentőségüktől. Nemcsak szándékaiban és módszerében, idegzetében is realista lett.

Fény és árnyék elosztásában valószerű, hullámválásaiban is megnyugtató, minden ízében a való életet tükröző művet sikerült létrehoznia, s hogy így történt, abban nagy része lehet annak, hogy a napos oldal szereplői elsősorban

gyermek, nem elfásult, korrupt felnőttek. Családi környezetét most is változatlan szigorral festi, az élet eleven forrásaitól reménytelenül messze szakadt „úri” osztályt egyedeiben, s még inkább együttesében, kíméletlenül elítéli. Csak rossz tulajdonságaikat veszi észre, de mert mindezt a gyermek, az önkéntelen lázadó szemével nézi, nem bánt egyoldalúsága. Annál inkább kielégti, sőt rabul ejti a legtárgyilagosabb olvasót is pompás gyermekrajzaival. Falusi pajtásainak üde, korlátozatlan, szabad életét, talpraesett gondolkodását, kérkedő, vaskos őszinteségét, zabolátlanságát, fékezhetetlen jókedvét, egészséges önzését, gyanakvását és odaadását találó, humoros realizmussal eleveníti meg. Ebben a könyvben a polgárság és a nép szembesítése során nemcsak a nép pártjára áll a polgárral szemben, hanem a gyermek pártjára is a felnőttel szemben. Cinkos, összeesküvő humora alig leplezett vagy éppen nyílt megvetéssel sújt mindent, ami a nyers, szűzi, ösztönös élet szabad kiélését gátolja. A nép és a föld ősi, szent kötöttségei, ugyanakkor isteni szabadsága – ezek a kötöttségek és ez a szabadság méltó egyedül az emberhez –, ennek felismerése reveláció Kodolányi számára, s ennek a revelációnak legtisztább, legművészebb kifejezése, eddig írt munkái között, éppen a *Feketevíz*. Tulajdonképpen mindig ezt akarta: ormánsági regényeiben éppúgy, mint az emlékregegyekben, kimondott, vagy ki nem mondott tanulságként, ez a felismerés teremti meg az erkölcsi atmoszférát. Az a talán természetes, de döntő fontosságú tény, hogy egyszer – gyermekkorában – ő is részesült ebben a szabadságban, ebben az idilli boldogságban, olyan pozitívum számára, amihez fogható életében eddig még nem volt. Ennek a nem véletlen szerencsének, ennek a diadalmas élménynek tanúbizonysága a *Feketevíz*.

Az esztétikai követelmények dolgában is legérettebb ez a munkája. Nemcsak életszemlélete és a magyarságról vallott felfogása tisztul és csiszolódik benne mintegy összegező ábrázolásban, hanem alakítókészsége és stílus ereje is. Szerkezete könnyed, levegős, áttekinthető, az eseményeket inkább egymás mellé rendeli, s csak kevésbé eredezteti egymásból. Stílusa változatos, derűs, csillogó, vagy ha kell, a feszültségek érzékeltetésére is alkalmas, mindig a tárgyhoz és a jellemekhez simul, jóval gazdagabb és árnyaltabb, mint előbbi munkáiban. S még egyszer – ismét a lényegre térve –, fő erőssége lélektani tudása; gyermekszereplői meglehetősen mostoha elbánásban részesültek újabb kritikánkban és irodalomtörténeti írásunkban. Mindenki lelkendezve beszél Stefan Zweig, Proust, Cocteau, Aragon, s más angol, francia és német írók gyermekábrázolásairól, pedig Kodolányi ebben is mes-

ter, sokkal inkább, mint az agyonmagasztalt külföldiek. A magyar irodalomban meg éppen senki sem múlja felül ezen a téren, sem változatosságban, sem hűségben, sem a jellemek igazságában. A gyermek írójának is nevezhetnénk, ha nem lenne ugyanekkor még annyi másnak az írója is.

Végül, meg kell még emlékeznünk *Vilma három szerelme* című munkájáról is. *Kékhegy* című kisregényéről nem érdemes bővebben szólnunk; ennek jelentősége Kodolányi életművében csupán epizodikus; többi korai művéhez viszonyítva meglepően gyenge, inkább ifjúkori kísérletnek hat, önálló szerepe nincs.

Vilma három szerelmének története az első világháború utáni Pozsonyban játszódik. Hőse egy fiatal lány, kispolgári teremtés, gépírónő; először egy íróhoz érez vonzódást, aztán feleségül megy egy derék, de képzelethíjas fiatalemberhez. Ekkor jön a „nagy kísértés”: egy festőművész beleszeret az unatkozó, idealista asszonykába; ő Vilma harmadik szerelme. Az asszony, bár neki sem közömbös a festő, megtorpan a végső lépés előtt, nem meri elhagyni férjét, inkább a lemondás félig erkölcsös, félig hazug pózát választja... A regényke elég szokványos modorban íródott (az író nem vette fel összegyűjtött művei közé), mégis megállunk mellette egy pillanatra, két okból is. Az egyik: Vilma első szerelmét annyi finomsággal, lélektani tudással, gyöngédséggel párosult megértéssel ábrázolja, hogy az nem válik szégyenére az írónak ma sem. A fiatal lány mintegy varázsütésre kibontakozó, megható szerelmének rajza tiszta írói munka. A másik ok: Vilma otthonának leírása, ahogy öreg szülőivel küszködik, az apa groteszk, fonák heroizmusa, az anya kétségbeejtő papagáj-jelleme, a becsületes, de suta udvarló gyalogjáró optimizmusa, s köztük a szegény, jobb sorsra érdemes leány: mindez elgondolkoztat bennünket, s reálisnak tűnő feltevéseket sugall. Meglepő például, mennyire emlékeztet ez a milió Dosztojevszkij első írásaira (*Szegény emberek* stb.), s általában valami oroszos légység, bársonyos félhomály, ideges feszültség, a tárgyakból és emberekből áradó misztikus sejtelmesség borzong ezekben a rövid, levegőtlen fejezetekben. Önkéntelenül is arra gondolunk: kár, hogy az író nem tulajdonított nagyobb fontosságot a kisregény eme különös elemeinek, s kár, hogy máig sem talált olyan anyagra, mely ezeket a félig rejtett, s lényétől talán csak látszatra idegen képességeit is erejüknek megfelelően foglalkoztatta volna.

Ha már megemlítettük kisebb írásait, itt beszélhetünk novelláiról is. Két elbeszéléskötete jelent meg: *József, az ács és Rókatánc*. Kodolányi azonban nem novelláiró anyagának teljes birtoklásához, a tárgy és a jellemek tökéletes

kibontakoztatásához nagyobb lélegzetre van szüksége, s ezért a novellában ritkán alkot tehetségéhez méltót, mondhatnók, sohasem. Kivétel a *Böbék Samu búcsúja*: ez is fiatalkori írás, de itt képességeinek teljes fegyverzetében jelenik meg, azonkívül ez nem pusztá beszéd, tárca vagy életkép, hanem valódi novella: eleje van és vége, hatalmas sodrása, jellemeibe egy egész kis világot tud összesűríteni, gyors, biztos, találó eszközökkel dolgozik, van csattanója, s ez erős és megrázó. A *Börtönig* talán legjobb írása. Egyébként legtöbbször még odáig sem jut el, hogy kerek, befejezett történeteket komponáljon. Elbeszélései végtelen relief-sorokra emlékeztetnek, az író kiharásít belőlük egy kedvére való részletet, és megmunkálja a mesterség szabályai szerint. Novelláiban éppen azt nélkülözzük leginkább, ami regényeinek egyik legerősebb oldala: a drámaiságot. Ez már csak azért is feltűnő, mert a novella legfőbb műfaji követelménye a dialektikus feszültség, a drámaiság. Kodolányi novellái lassú sodrású művek, legjellemzőbb sajátosságuk éppen a nagyepikusnak az idegen területen észrevehető nehézkes mozgása. De ilyenkor is élvezhetjük pontos, realiztikus megfigyeléseit, humorát, iróniáját vagy éppen malíciáját, maró társadalombírálatát, az elesettek iránti részvétét, ezek a tulajdonságai azonban kellő művészi megformálás hiányában nem érvényesülnek olyan sugalmazó erővel, mint regényeiben.

* * *

Több mint tíz esztendő termését tekintettük át, nagyjában időrendi sorrendben. Az anyagot természetének megfelelően osztottuk két nagyobb csoportra: az ormánsági népi regényekre és önéletrajzi műveire. Most azonban, ahogy visszatekintettünk az elmondottakra, szükségesnek tartjuk hangsúlyozni: e tíz év munkásságát annyira egységesnek, szervesnek, jó értelemben programszerűnek érezzük, hogy mindenféle felosztással szemben éppen ezt az egységet kell kiemelnünk. Tárgyköre, érdeklődési területe első tekintetre nem nagy: gyermekkorának, kora fiatalságának élményeit és tapasztalatait sűríti jól megkomponált, ízig-vérig realista művekbe. De ha e műveknek nem csupán tárgyi, hanem belső gazdagságát vesszük szemügyre, meglepetéssel látjuk, hogy kevés író fejezte ki ezeket az élményeket olyan teljességgel és sokoldalúsággal, mint ő. Természetesen nem folyamatos életrajzot kapunk, s társadalomrajza sem mentes az elfogultságoktól, mégis ritka ihletettséggel és intuícióval tapint rá a kényes és eleven pontokra. Ábrázolását mindenütt sze-

mélyes hév fűti, annak az embernek szenvedélyes céltudatossága, ki valóban „nagyot gondolt s rátette életét”. Ez a céltudatosság, ez az önkéntes áldozatvállalás – bevezetőben utaltunk sorsszabta, magasrendű okaira – olyan erkölcsi tekintélyt biztosít a fiatal írónak és műveinek, amilyenvel azelőtt is, azóta is kevesen dicsekedhettek. Láttuk azt is, milyen türelmetlen, forradalmi hevességgel tört céljai felé, s mivel a forradalmakat – még a művészi forradalmakat is – elsősorban nem esztétikai fegyverekkel szokták megvívni, hanem a gondolat és erkölcs egyetemesebb, hatásosabb eszközeivel, művészete sem problémátlan és öncélú, hanem a gondolat és a forradalmi morál engedelmes, jó és hű vitéze. Róla valóban elmondhatjuk, hogy először az igazságot kereste, s a többi mind megadatott neki. Ha igazi tehetségről van szó! – jellem és művészet nemcsak nem ellenségek, a nagy és eredeti jellem a művészetben is nagy és eredeti műveket hoz létre. Akkor Kodolányi erre is a legjobb példa. Nem is olyan régen, a századvég ideáltalan esztéticizmusa előtt sarkalatos tétel volt ez, csak ma hangzik, mikor ismét valljuk, furcsán és újszerűen.

Ezt a tíz esztendő, írói működésének első korszakát, Várkonyi Nándor a politikában és a közéletben a „polgári restauráció” korának nevezi. A háborús összeomlás és a forradalom után azok pattantak leghamarabb nyeregbe, kik voltaképpen ki sem buktak belőle, csak meginogtak egy pillanatra, de azután az életösztöntől és bosszúvágytól sarkalva gyorsan visszazökkentek régi helyükre. Ha a háború előtti vezető rétegnek jogosan hányták szemére, hogy a nemzet igazi érdekeit és szükségleteit semmibe vette, sőt gyakran fel sem ismerte: a polgári restauráció uralkodó osztályait meg éppen a reakció bűnében kell elmarasztalnunk. Ők már látva látták, mi történt s mi a legsürgetőbb tenivaló, mégsem e feladatok megoldásában keresték a jövő útját, hanem a múlthoz, a csódhöz való vak ragaszkodásban. Rutinjuknál és nemzetközi kapcsolataiknál fogva „kormányképesek” voltak ugyan, saját népük iránt azonban semmivel sem tanúsítottak több megértést, mint a múlt század gyarmatosító hatalmai Afrika vagy Óceánia bennszülöttei iránt. A ki nem mondott, de gyakorlatban buzgón követett jelszó a kizsákmányolás volt, a nincstelen parasztság, az anyagilag és erkölcsileg egyaránt gyökértelen városi proletariátus minél tökéletesebb kihasználása. A sorvadó arisztokrácia, a nép érdekei ellen vérlázító arcatlansággal fellépő nagyburzsoázia, a „magyar középosztály”-nak csúfolt hivatalnokréteg (ennek hatalom nem igen volt a kezében, annál kihívóbban rokonszenvezett az előbb említett nagyokkal), a mindannyiunk védelmére féltő gonddal megszervezett katonatiszti kar amorális és agresszív csó-

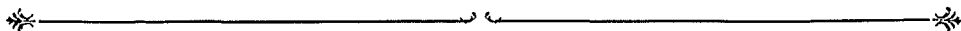
cseléke: ők alkották az „államot” ezekben az évtizedekben. El kell ismer-
nünk, igazi műalkotás volt ez, az állam haszonélvezői gondosan ügyeltek,
hogy ha már szorítania kell valahol a csizmának, ne az ő lábukon szorítson,
hogy halmozódjék a profit a nagy kasszában, de a kisemmizettek elkeseredé-
se mégse fajuljon nyílt forradalommal, hogy „Parlement”-jében legyen ellen-
zék, meg ne is legyen, hogy a bomló kapitalizmus minden erkölcsi szennye
szabadon terjedjen az országban, de az állam és egyház tekintélyén és magas
rangú korifeusainak jól kozmetikázott becsületén a legkisebb csorba se es-
sék. Ez az állam csaknem unikum volt Európában, s ha a két háború közti lel-
kiismeretlen, hóbortos „úri” világban még elképzelhetetlen volt is a totális
politikai gengszterizmusnak az a megdöbbentő aljassága, ami ezerkilencszáz-
negyvenöt után árasztott el bennünket, mégis elmondhatjuk, hogy a mai kor
magyarja, ha a Sors edzeni kívánta, már Bethlen és Horthy idejében sem járt
rossz iskolába.

Mindezt csak elüljáróban mondtuk, hogy néhány szóval jelezzük e tíz
termékeny esztendő társadalmi hátterét, erről a korról még beszélni fogunk.
Süllyedő, hanyatló kor volt ez, ami jó értelemben törekvő, haladó tendenciát
mutat benne, nem a rend hivatalos képviselőitől indult ki, hanem ellenükre, az
ő élénk helytelenítésük közepette született meg, és kapott végül is polgárjo-
got a magyar szellemi és politikai életben. Kodolányi, mint már több ízben
mondtuk, a forradalmi ellenzékhez tartozott. Ellenzékiesség és saját, új mon-
danivaló pedig rendszerint együtt járnak, kivált olyan lélekben, mint az övé.
Egyik erősíti, fejleszti a másikat, fokozza a teljesítőképeséget, határozottsá-
got szül és önbizalmat, siettet a kibontakozást jó és rossz irányban egyfor-
mán. Hírlapi cikkein, tanulmányain kívül azonban – sajátos módon – köz-
vetlen kapcsolatot csak két vagy három munkájában találunk a mi korunkkal
(helyesebben a két világháború közti évtizedekkel): az *Ormánság* regényei-
ben és a *Tavaszi fagyban*. Az emlékgregények sora, önéletrajza, nagy történel-
mi regényei s az *Örök Testamentum* kötetei, magasabb értelemben ugyan,
mind a mi korunkról, illetve a mi korunkhoz szólnak, közvetlen, tárgyi kap-
csolat azonban, ismételjük, nincs közöttük és a jelenkor között. Azokban az
esztendőkből, mikor szemhatára már annyira tágul, hogy az egész nemzetet,
a nemzet teljes problematikáját magába öleli, regényeinek tárgyát nem a mai
időkből meríti, hanem nagyszabású történelmi művek írásába fog. Színművei
(ezek a *Pogánytűz* kivételével időszerű témákkal foglalkoznak) és novellái, az

egész életműhöz viszonyítva, perifériára szorulnak, s a fentebb vázolt képen már ezért sem változtatnak.

Marad tehát a kétségtelen bizonyosságú, s az előzmények után eléggé meglepő tény: abban az időben, mikor – logikusan – az egykorú magyar élet nagyvonalú ábrázolásának, epikus körképének kellett volna létrejönnie, írónk a tatárdúlás korát eleveníti meg, s megszületik *A vas fia*, mint sziget bukkanva fel a tengerből, s ez a hasonlat sem belső igazságát, sem arányait tekintve nem túlzó. Ugyanekkor szimbolikusan, tehát a mélyebb valóságnak megfelelően is felfoghatjuk: sorsának, személyiségének legsajátosabb, legigazibb törekvései jutottak szóhoz e pillanatban. Az élet nagy titkai, a művészet számára egyedül fontos élményanyag bármely időben és bármely helyen potenciálisan megtalálható ugyan, mégsem lehet vitás egy pillanatra sem, hogy a helyes művészi ösztönnek, éppen a legigényesebb alkotásokban, a források, az eredet, tehát a múlt felé kell tájékozódnia. Erről az ösztönről sokat és sokfélet lehetne mondani – mert nem meglepő-e –, hogy a világirodalom legnagyobb művei, az idő múlásával leginkább dacoló alkotásai, tárgyukat túlnyomó részben sohasem a maguk korából, hanem a múlt igazibb, tisztább valóságából merítették? Mintha a múlt felé való tájékozódás egyúttal azt is jelentené, hogy a tárgy már pusztán ez által is nagyszerűbbé, ígéretesebbé, fenségesebbé válik. Azt is tudjuk, hogy a szellem nagy virágzásának idején, a legrégebb írásbeli emlékektől a keresztény Európa alkonyáig, szinte törvényszerűen merítettek az írók az elmúlt idők anyagából (a nagy eposzok, a vallásos tárgyú művek, az antik és újkori tragédia stb.). Azóta is minden oly mű, még a legigénytelenebb is, mely a múlthoz fordul ihletért (és nem feltétlenül mondanivalóért) – mindegy, hogy az emberiség őskorához, az antik világhoz, a nemzeti vagy családi múlthoz, akár a szerző gyermekkorához is –, ugyanannak az ösztönnek engedelmesedik: vissza a kezdethez, a régihez, az eredetihez, a jobbhoz, a tökéletesebbhez! Mi ez a régibb, ez a jobb, ez a tökéletesebb? A harmónia. A rend. A teljesség. A boldogság. A Paradicsom. A múltban mindig azt keressük, amit egyszer már birtokoltunk, de azután elvesztettük. Az őshazát keressük, ahol az igaz, a jó, a szép még egy volt. Az Aranykort keressük. Minden igazi alkotás az aranykorról szól, az aranykort idézi, az aranykort kívánja újra. Nem mindenki tudja ezt, még kevesebben keresik, és még kevesebben találják meg.

Mikor lépett Kodolányi erre az útra, az egyetlen helyes útra? A most mondottak után már könnyű a válasz: abban a pillanatban, mikor először tollat fogott a kezébe, már legelső műveiben, emlékgregényeiben, mikor olyan ma-

kacs áhítattal, olyan szigorú szerkezettel, olyan kielégíthetetlen sóvárgással kereste magában az eltűnt gyermeket, mikor olyan keserűen mondott ítéletet a szeretet és boldogságvágy ostoba és cinikus gyilkosai fölött. Akkor még nem tudta, hogy mindez – a Paradicsom élménye éppúgy, mint a megaláztatás és igazságtalanság – nemcsak keserves megpróbáltatás, hanem szükségszerűség is volt. A boldogság, a teljesség, a harmónia keresése csak abban a lélekben válhatik tudatossá, programszerűvé, melyet a Sors olyan brutalitással fosztott meg mindettől, hogy egy életre szóló élményanyagot halmozott fel áldozatában. Kodolányi nemcsak lázad, tanítani is tud: korán, a *Feketevíz* epilógusában már olyan megoldást sejtethünk, mely később mindig tudatosabb lesz, az elszakadást, a kivonulást a mesterséges korlátok világából egy szabadabb, igazibb, aranykoribb valóságba. Ettől kezdve mi is tudatosan, fokozott figyelemmel kísérjük majd ezeket a megoldásokat, műveinek e gondosan megalapozott s művészien felépített záró szakaszait, s látni fogjuk, hogy nem egyszer éppen a művek lényegébe pillanthatunk be általuk.

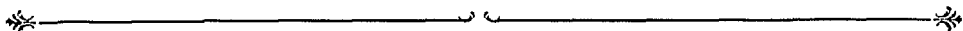
Mikor általános igazságként, mintegy elvben kimondottuk, hogy milyen örök-emberi és művészeti törvénynek engedelmeskedett kezdettől fogva (az Én megismerése, aranykori nosztalgiák stb.), közvetlen, ha úgy tetszik, gyakorlati okokat is felsorolhatunk: tanító, okító szándéka, pedagógiai ösztöne, egyéni tanulmányai, oknyomozó hajlama mind szerepet játszott abban, hogy érdeklődése a nemzeti múlt felé fordult. Nemcsak politikai s érzelmi okokból vonzódott az Ormánság népéhez, hanem valóságos tudósa és értője lett e népnek, nemcsak jelenét, hanem múltját is tövére-hegyére megismerte, s olyan tájékozottságra tett szert az egész magyarság népi alkatának, történelmének, problematikájának ismeretében, hogy szakembereink is bizvást tanulni járhattak volna hozzá. *Kodolányi korának egyik legképzettebb s legmagyarabb írója lett*, magyarság és műveltség egységbe forrott benne össze. Akik műveletlenségét, parlagiságát emlegették, nem tudták mit beszélnek, s nemcsak rosszindulatukról tettek tanúságot, hanem végzetes ostobaságukról is. (Általában Kodolányi publicisztikai munkásságának javarészét olyan vádak visszautasítására és cáfolására fordította, melyek már ma, az író életében is értelmetleneknek, hazugoknak, cáfolásra sem érdemeseknek tűnnek fel). Nem kétséges, ha az íróban több türelem, kevésbé heves temperamentum lakozott volna, a vádak maguktól megdőltek volna, s a jövőben rosszakaróinak veresége sokkal nyilvánvalóbb és tökéletesebb lenne, mint amilyen lesz így, mint amilyen teljes már ma, alig tíz-tizenöt esztendővel a nagy harc lezajlása után.

Méltán feledett tömegsírban fekszenek egykori ellenségei, s holttetemük mellett, mint szétszórt fegyverek, az író több száz cikke, haragos vitairata, derék írások, de különb társaságot érdemelnének. A népi mozgalom, különösen az adott körülmények között, forradalmi jellegű volt ugyan – szerepéről még beszélni fogunk –, mégis állíthatjuk, hogy Kodolányi János harci kedve bármilyen viszonyok között, akármikor megtalálta volna a maga működési területét. Nem a körülmények szülték, azok csak növelték, hanem elfojthatatlan dinamikája, dialektizáló szenvedélye robbant ki szabadon, elemi erővel. Jellemének egy fontos vonása érvényesült korlátlanul és féktelenül: sorsa ezt úgy fordította az életmű javára, hogy a szüntelen készenlét, az örökös résen állás, a mindenáron felül kerekedni akarás vágya még hatásosabban sarkallja, még hevesebben ösztönözte győztes, nagy művek létrehozására. Ebben látjuk mi Kodolányi hatalmas indulatának, s ez indulat (vagy félelem?) gyümölcsseinek, a vitáírások tömegének igazi értelmét és jelentőségét, nem abban, hogy erkölcsi hullák – és nullák – ellen hadakozott, nem mindig ügyelve azok igazi súlyára.

Várkonyi Nándor helyesen jegyzi meg említett tanulmányában, hogy nagyarányú, befejezett eseménysort (ő úgy mondja, drámai anyagot) Kodolányi csak a múltban találhatott. Ezt mi még azzal toldjuk meg, hogy az írónak nemcsak a drámai szerkesztés, előadásmód érdekében volt szüksége a történelemre, hanem legalább annyira megkövetelte ezt idealizmusa is, – kortársai közt, különösen az akkori vezető politikusok között aligha talált volna olyan emberre, akire ideális céljainak megvalósulását rábízhatta volna. Egyáltalán, mondanivalóinak hiánytalan közlése, ábrázolásának életszerű teljessége, a népi etnikum feltárása – nem muzeális furcsaság-gyűjteményként, hanem eredeti frissességében – a történelem nagy távlatait igényelte. És ha már oktató hajlamára céloztunk (ez Kodolányiban igen erős, *Az Isten Hegye* például egyetlen nagy előadás), világos, hogy oktatni csak példával lehet, példát pedig, ha a jelent kívánjuk megvilágítani vele, csak a múltból vehetünk. A történelemből, – a história az iskoláskönyvek szerint is az élet mestere.

A magyar történelem nagy századai, a magyar középkor, éppen ezekben az években reneszánszát élte. De nemcsak a tudományos érdeklődés növekedett meg rendkívüli mértékben az Árpádok kora iránt, hanem íróink is gyakrabban fordultak tárgyért a középkorhoz. Általánossá lett a felfogás, hogy a középkor volt történelmünk fénykora, a magyar eidos ekkor sugárzott a legfényesebben, és népünk államalkotó ereje, politikai génusza is az Árpád-házi királyok korában virágzott leginkább. Kodolányi éles tekintetét ugyanakkor

nem kerülhette el az a figyelemreméltó tény sem, hogy mennyi rokon vonás, sorszerű egyezés fedezhető fel a magyar középkor és a mi korunk között. A legmagasabb célra tört, amit a történelmi regény műfaja egyáltalán elérhetővé tesz: egyformán szoros lelki kapcsolatban a múlttal és a jelennel, a rajongó szeretet és a megtéveszthetetlen kritika hangján, mindig és azonnal a lényegre tapintva, nem megkövült állapotban, hanem a valóságos élet örök mozgását, drámaiságát szuggerálva, a magyarságnak teljes és hű képét alkotta meg. Ezek a művei nemcsak regények a szó megszokott, irodalmi értelmében, hanem *magyarságunk maradandó dokumentumai is, egyenrangúak bármely hiteles történeti kútfővel. Ez az oeuvre valóságos ajándék a nemzetnek, a magyar életnek, a magyar jellemnek, a magyar történelemnek enciklopédiája és kincsesháza. Egyformán szól mindenkihez: a tudós és a naiv olvasóhoz, a honihoz és a külföldihez, ellenségeinkhez és barátainkhoz. Kodolányi történeti műveiben ez a szó: magyar, többé nem elvont, szótári, tudományos fogalom, melyet bárki tetszése szerint magyarázhat, – hanem kézzel fogható, félreérthetetlen valóság, mint a mindenkori élet legközvetlenebbül, legforróbban, legintenzívebben átélhető jelenségei.*

Várkonyi Nándor jól látja, hogy ha Kodolányi régebbi és újabb munkáit vizsgáljuk (a történelmi regényeket), akkor „*az újakban alig mozdult meg valami teljesen új lelki vagy szellemi anyag*”. Mégis, a történelmi tárgyú művei nemcsak nagyobb arányaikkal, vagy éppen tárgyukkal különböznek a régiektől, hanem más, lényegesebb vonásokban is: ahogyan a rengeteg erdők különböznek a magányos fáktól, a folyamok a patakoktól, a hegyek a domboktól.

Látszatra a mennyiségi változás hoz létre minőségi változásokat, a valóságban a lélek természetes növekedése párosul egy felnőtt képzelet „teremtő fejlődésével”, s „eget kér” magának, túl a mindennapi kicsinyességek fárasztó és meddő laposságain. A lélek nagykorúvá lett, személyes emlékeinél jobban foglalkoztatja a faj emlékezete, a történelem. Tatárdúláskori regénye, *A vas fia*, e nemben „a legrégebb és a legjobb”. Ez a műve érzékelteti legpregnansabban, amit e bekezdésben mondtunk az íróról: most már nem egyes hangszereken játszik, hanem valamennyin együtt. Valódi *concerto grosso*, valamennyi érzékünket, képzeletünket, tanulságunkat egyformán igénybe veszi, foglalkoztatja, csiszolja és gazdagítja. Az egykorú és örök magyar élet minden jellegzetessége, szokása, erkölcsei, tipikus alakjai, a nemzeti és egyéni élet eseményei, jellemei, bonyodalmi, roppant szövevényességükben, el-lentmondásaikban, ugyanakkor eltéphetetlen, megindító kapcsolataikban, a

művészi szerkesztés arányérzéssel megformált keretei között sorra elvonulnak szemünk előtt, egy sokra hivatott író első igazán nagyszabású alkotásában.

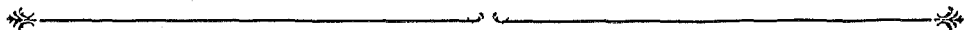
Tárgya: a tatárveszedelmet megelőző esztendőkből, IV. Béla uralkodásának idején, három ormánsági legény egy balul sikerült leányszöktetési kísérlet után menekülni kénytelen hazulról, világgá szalad, ki erre, ki arra. Egyik a királyi udvarba kerül, s a nagyurak cselekedeteinek lesz akaratlan szem- és fültanúja, a másik az alföldi kunok közé keveredik, megtelepszik közöttük, majd újból elkapja az országos események sodra, részt vesz a muhi csatában, s annak szerencsétlen vége után, tékozló fiúként, visszatér szülőföldjére. A harmadik legény, afféle középkori Kakukk Marci, kóborlásai során a „közvéleménnyel” ismerkedik, egyik nemesi udvarházból a másikba veti a sors, és közben jól megfigyelheti a központosító királyi törekvések ellen szövetkező nemzetségek cselszövését. Ők hárman a magyar népi ethosz megtestesítői, a paraszti életerő, találékonyság, humor, talpraesettség jeles figurái. E leleményes Odüsszeuszok változatos élményeinek eleven keretébe ágyazza az író a regény nagy központi eseményét, egy magyar Iliászt, valódi hőskölteményt, a világhódító mongol hadak s a harcban szükségképpen elbukó magyar seregek tragikus küzdelmét.

Ebből az egészen rövidre fogott tartalmi beszámolóból láthatjuk, hogy a mű tárgyából szinte önként következik az írói mondanivaló három sarkalatos tétele, oktatói-művészi gondolata: a nép (a parasztság) a nemzettest legfontosabb, alkatilag legegészségesebb, leginkább életképes, fenntartó szerve. Vele szemben, s csak igen ritkán vele szerves egységben, a széthúzó, elvakult önzésében a vezetésre voltaképpen jogosulatlan nemesi réteg s az uralkodó osztály közvetlen környezete, egy privilégiumaihoz a legválságosabb időben is makacsul ragaszkodó maroknyi kisebbség, mely nem képes feltartóztatni az országra zúduló veszedelmet. Ugyanakkor a példásan fegyelmezett, nyugati szemmel már-már megdöbbenően öntudatos és egységes mongolság, a gyűlölt és megvetett „tatárok”, a jól szervezett, hagyományaihoz hű Kelet töretlen népi erőit a világhódítás roppant céljának szolgálatába állító hatalmi szervezet fölényesen, csaknem játszva söpri el útjából a tájékozatlan, fennhéjázó, széthúzó, a saját hibái és urai által szétzüllesztett nyugati keresztény – köztük magyar – népeket és seregeket is. Ehhez járul még az írónak egy igen fontos észrevétele (több ez, mint észrevétel, figyelmeztetés is), hogy a magyarságnak történelme folyamán elsősorban nem azokkal gyűlt meg a baja, kiket hivatalosan ellenségeinek kiáltottak ki, hanem sokkal inkább azokkal, akik a „ba-

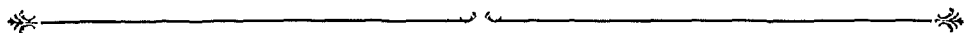
rá”, a segíteni kész idegen mezében jelentkeztek, – magyarul és röviden; a germán világ báránybőrbe bújt farkasaival, a nyugati civilizáció szemforgató, álszent haramiáival, kik segítség örvén is csak rabolnak – általában minden olyan elemmel, mely végzetesen idegen a magyarságtól, s válságos pillanataiban közömbösen vagy éppen kárörvendően magára hagyja. Ugyanaz a felismerés, ugyanaz az időtlen tanulság ez, amit már Zrínyi is megfogalmazott népi tömörséggel: „Akinék nem borja, nem nyalja”. Nemcsak e részben, de minden tekintetben jól megalapozott párhuzam fedezhető fel a regény eseményei, jellemei és a mi korunk kísértetiesen hasonló problémái között. Ezeknek a párhuzamos helyeknek közös tanulságait az író mindig különös hangsúllyal fedi fel, de sohasem bántón, nyersen, céltudatosan, hanem mindig megokoltan, emberi és művészi megrendültséggel.

A népi élet ábrázolása két területen nyilatkozik meg a regényben: a középkori ormánsági falu és a Nagyalföld kunjainak rajzában. Kodolányi két forrásból merít, a mai parasztság ismeretéből és a történelmi hagyományból, tehát a magyarság teljes, valamiképpen elérhető vagy kinyomozható néprajzából. Tanultsága, mágikus erejű képzelete, megelevenítő művészete itt képességei tetőpontján mutatja, ezen a téren senki sem versenyezhet vele az európai irodalmakban. E teljesítményével összehasonlítva az ilyen tárgyú, legsikerültebb munkák alkotói is tájékozatlan kísérletezők, jó szándékú műkedvelők csupán. Nemcsak a készen kapott anyagba lehel életet, hanem olyan új eredményekre is bukkan, melyeket csak később igazolt a néprajz tudománya, vagyis teremtő munkát végez nemcsak az ábrázolásban, hanem az ábrázolás anyagában is. Alkotó képzelete mindig lélektani, azaz biztos érzékkel tapint rá a népi közösségek szimbólumkincsének jelentős, de csak avatott kézben megnyilatkozó titkaira, úgy olvas a népi jelképrendszerből, mint nyitott könyvből. Most figyelhetjük meg első ízben azt a – jobb szó híján – démonikus adottságát, hogy a népnek, az ősi műveltség hordozójának igen egyszerű, de roppant jelképvilágát, a érzék fölötti igazságoknak költői, művészi formákban és szokásokban élő kis kozmoszát a talányok önkéntelen és rögtöni megfejtésével együtt vérében, idegeiben, agysejtjeiben hordja. Ezt a tudását adott alkalommal az ábrázolás, a lélektani megokolás parancsára bármikor érvényesíteni tudja olyan sugallatos erővel, hogy olvasói teljes bizalommal és meggyőződéssel követik. Ennek a bizalomnak, öntudatlan helyeslésnek az a magyarázata, hogy érezzük az ábrázoló és az ábrázolt anyag tökéletes egységét, azonosságát, szellemi-vérségi kapcsolatát. Érezzük, hogy aki a boszorkányt, a va-

rázlót, a mágust bemutatja, maga is boszorkány, mágus és varázsló. Beszélnek az irodalomban epikai, lírai stb. hitelről, Kodolányival kapcsolatban nyugodtan beszélhetünk *alkati hitelről* is, ezekkel a szavakkal jelölve előadásának föltétlen igazságát. Ezek a képességei *A vas fia*iban a kunok életének, szokásainak és erkölceinek leírásában érvényesülnek meggyőzőbben. Ez a kis epyllion a nagy eposzban szerkezetileg is a legkifogástalanabb. Ami azonban javára válik a résznek, hátrányos a teljes munka szempontjából, mert zártsága, a regény uralkodó cselekményétől való elhatároltsága miatt ezek a fejezetek halványan, de észrevehetően elválnak a mű egészétől. (Ki is emelhetők belőle anélkül, hogy megsínylenék; ez a rész meg is jelent külön *A fekete sátor* címen.) A régi nagy eposzokban gyakran találkozunk ilyen önmagukban zárt, kerek epizódokkal, a modern regény sokkal lazább szerkezete azonban – nem ellentmondás, de tény – mégsem engedi meg, legföljebb megtűri ezeket a kitérőket. Sokkal szerveesebben illeszkedik az események menetébe az ormánsági falu rajza. A mű elején és végén találkozunk vele, s zavartalanul gyönyörködhetünk az örök paraszti életforma realiztikus és költői ábrázolásában. Ennek az életformának egykorú változatai, középkori magyar jellegzetességei a legcsekélyebb törés nélkül illeszkednek a már jól ismert képbe. A történelmi távlat nemcsak nem ártott meg ennek a képnek, hanem még közelebb hozta hozzánk, még vonzóbbá tette, s a tárgyi és lélektani ábrázolás megkapó teljességével még inkább kidomborította örök emberi vonásait. A táj és a nép magasrendű, mondhatnók, rituális kapcsolatát egy avatott költő biztonságával és közvetlenségével festi Kodolányi, valósággal megéneklei, s a való élet realiztikus pátoszától duzzadó mondataival már-már zenei hatásokat ér el.

A regényben folyó hatalmas, világtörténeti méretű események irányítói magyar részről Béla király, s udvarának a történelemből ismert személyiségei. Hozzájuk csatlakoznak a hangadó nemzetségek fejei, egyszerre tipikus és mesterien egyénített figurák: a korjellemzés pompás eszközeinek bizonyulnak, fejlesztik a mű hangulati elevenségét, s a regény lapjait – váltogatva – feszültséggel és humorral töltik meg. Nemcsak méltóságánál, gazdag humánumnál és vonzó férfiasságánál fogva is messze kimagaslik közülük a király alakja; ő nem a történelmi regények szokványos uralkodója, kinek emberi lényre valósággal megsemmisül a nehézkes stílus és porlepte díszítmények hervasztó levegőjében, és nem is a hazugul leegyszerűsített, hétköznapi operettfigura, ki bosszantó áldemokratizmusával olyan nagy teherterele a jó szándékú, de csekély tehetségű szerzők műveinek. Béla ízig-vérig parancsoló, Ár-

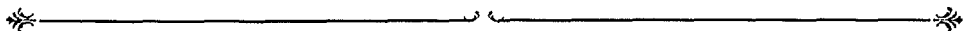

pád-házi magyar uralkodó, királyi lélek, nagyúr és tökéletes, igaz férfi. Hibái emberi hibák, részben a nagy lélek „természetes rázkódtatásai”, részben az erélyes, de hiányos emberismeretével gyakran melléfogó politikus érthető tévedései. Béla nemcsak jó király és becsületes ember, hanem igazi tragikus hős is, nem egyszerű áldozat, ki elhullik a nagy történelmi rostán, hanem tudatosan éli sorsát, le akarja győzni a roppant veszedelmet, szembeszáll a végzettel, és végül elbukik. Tiszteletet parancsoló, meghatóan küszködő, hallgató, kissé melankolikus, nagyon emberi és tragikus alakjának megindítóan hű ábrázolása az író egyik legszebb teljesítménye. De felejtethetetlenek a többiek is, valamennyien: a harcias érsek egyformán szemfülesen és becsületesen kívánja szolgálni egyháza és hazája érdekeit, és indulatos lényében a buzgó ige hirdetőt egyesíti egy vakmerő condottiere katonai nagyvonalúságával és politikai ravaszságával; a nagyurak, ezek a kegyetlen, önző és okos farkasok, mintha Pázmány Péter valamelyik feddő szentbeszédéből toppantak volna elő: a sok vértódulásos arcú, háborgó, keménynyakú, vastag férfiú, ezek a jót és rosszat hasznukra fordító, pogánykodó mihaszna Herkulesek, harsogó, eleven színfoltok a jellemeknek ebben a nyüzsgő sokadalmában. Ez a regény plasztikusan megformált alakjaival is méltó párja Móricz Zsigmond *Erdély* című művének, sőt változatosságával és egyáltalán az egész mű eszmei gazdagságával, merjük állítani, magasan felül is múlja azt.

De végre is ezek – urak és parasztok – a magyar élet ismert vagy aránylag könnyen felismerhető alakjai, életre keltésüket az író részéről ugyanaz a tapasztalat, rálelés támogatja, ami az olvasó élvezetét is olyannyira felfokozza, mintegy tárgyilag igazolja. A mongol hódítók ábrázolása során azonban szó sem lehet ilyen közvetlen tapasztalatról, Batu kánnak, s a többieknek, megdöbbentő hús-vér valóságát egyes egyedül az író teremtmény képzelete magyarázza. Az a biztonság, természetes fölény, impozáns fegyelem, ami ezeket a keleti hatalmasságokat jellemzi, szinte egy fejjel megnöveli alakjukat, mintha ércből, nem szavakból öntötték volna őket. Megsúlyosbodik körülöttük a levegő, mihelyt színre lépnek, rémület tölt el bennünket, mintha mi is közöttük járnánk, hatalmukban lennénk. Kodolányi különösen fejlett érzéke a nagyság és a monumentális ábrázolás iránt ekkor mutatkozik meg először teljes egészében. A mongol világbirodalom lenyűgöző arányai, vezetői, ezek a félelmes, emberfölötti emberek, a támadó seregek – a romboló természeti erők kivédhetetlen borzalmait juttatják eszünkbe, mintha egy láthatatlan, értelmes kéz irányítaná a tűzvészt és égi háborút.

A jellemeknek, eseményeknek, országos és egyéni érdekeknek és soroknak, embereknek, férfiaknak és nőknek, szolgáknak és szabadoknak, magyaraknak, keleti és nyugati nemzeteknek, tájaknak és országrészeknek ez a roppant panorámája, harsogó drámája és meghitt költészete elképzelhetetlen volna, ha nem támogatná az író kongeniális nyelvi tehetsége. Ez a nyelv a tudományos képzelet és írói lelemény harmonikus alkotása. Ahogy ormánsági regényeiben a nép nyelvén beszélnek alakjai, *A vas fia*iban és többi történeti művében, híven a korhoz, az egykorú magyar beszédet szólaltatja meg, olyan természetességgel, árnyalatossággal, férfias zengéssel, annyi erővel és lágy-sággal, hogy ez a beszéd már-már külön életet él, külön is élvezhető, mint a nyelv remekei, hajlékonysága, fénye és zenéje a régmúlt idők ódon zamatával keveredik; ez a nyelv számtalan íz, illat, szín és hang felejthetetlen és elemezhetetlen egységével gyönyörködtet.

Ez a magában álló nyelvi vegetáció, melyhez hasonlóval magyar prózai műben addig nem találkozhattunk, kétségtelenül a könyv egyik legnagyobb értéke, csak azért nem mondjuk, hogy a legnagyobb, mert a klasszikus munkákat éppen az alkotóelemek hibátlan egyensúlya, egyforma tökéletessége jellemzi. Ilyen értelemben klasszikus, azaz mintaszerű mű *A vas fia*i is, talán az egyetlen Kodolányi regényei között. Nagyobbat, mélyebbet, megindítóbbat nem egyszer írt még ezután is, tökéletesebbet azonban egyet sem. Mélység dolgában is kimagaslók e regény utolsó fejezetei; mikor az egyéni és országos viharok csapásai közt meggyötört és megszelídült parasztlegény gyalogszerrel hazafelé igyekszik, a könnyelműen elhagyott szülőföldre, és sorra felbukkannak előtte a gyermekségétől jól ismert szelíd baranyai táj képei, s az aggodalomtól, szégyentől és meghatottságtól összeszorul a legény szíve, mi is különös szorongás és megindultság rabjai leszünk. Érezzük, az író az élet legősibb forrásaival talál kapcsolatot. Hazamegy a legény, mert hát hova is mehetne? És dolgozik tovább, mert hát mit is tehetne? S ekkor váratlanul, és mégis ismerősen, a távoli múltból és egészen személyes közelségből, a könyv lapjain és lelkünk mélyén megcsendül egy hang, mindig erősebben, zengőbben, elnyomhatatlanul: az ösztönök s a tudat mélyéről, az elfeledett és eltemetett élmények és emlékek legalsó tárnáiból hoz hírt ez a hang, s mi akaratlanul is figyelni és emlékezni kezdünk. Elmosódott képek, fátyolos színek, sejtelmes hangok lebegnek körülöttünk, s lassan megértünk, újra megismerünk és forrón megszeretünk valamit: emlékeinkben a múltat, a múltban az örököt, az örökben a népet, a hazát, a szülőföldet, azt a drága titkot, azt a cso-

dálatos örökséget, hogy mindig, mindenütt, mindnyájan magyarok vagyunk, hogy ez a föld és ez az ég, mely látszatra talán éppen olyan, mint minden más föld és ég, csak a miénk, a miénk volt, és kell, hogy mindig a miénk maradjon, hogy ez a föld a mi sorsunk, és a mi sorsunk ez az ég. Nincs közös emlék, tudás és szerelem, mely ehhez fogható lenne. Ez ébreszt bennünk önkéntelen visszhangot, valahányszor meleg nyári alkonyatban megpillantunk egy országúti nyárfást, hazaballagó nyáját, a környező hegyek és dombok édes-lágy körvonalait, vagy esetleg harangszót hallunk egy kis távoli faluból. Ilyenkor egy percre megállunk, körütekintünk, és szórakozottan hallgatunk: életünk, szülőföldünk, magyarságunk gyökerét érezzük.

S most végül egy nevet kell még ideírunk, azt a nevet, mely már régóta tollunkra kívánczik, ez a név: Arany Jánosé. A magyar lélek ethoszának, a sajátos magyar műveltségnek és életformának nagy klasszikusát nem is olyan rejtett szálak, hanem nagyon is érthető vonások és eszmények rokonítják *A vas fiainak* írójával. A nagyvárosba szakadt költő, kinek szíve „tüzebben ver” az alföldi búzás szekér láttára, nemcsak írói elveivel és szándékaival, de rokon tárgyaival is okvetlenül magára irányítja figyelmünket. Az ő híres „epikai hitel”-e nem más, mint törekvés az epikai anyag minél teljesebb és megbízhatóbb dokumentálására, s ebben találkozik Kodolányi lelkiismeretes igyekezetével. Megegyezik kettejük felfogása abban is, hogy a történelmi magyarság arculatát a népi karakter érvényre juttatása fejezheti ki leghívebben. Egyek az ábrázolás mélységes ethoszában, realizmusában, erkölcsi komolyságukban, művészetük népi-nemzeti jellegében, nemes, tanító célzatukban, stílusuk érettségében, nyelvük archaizmusában s a nemesfémekéhez hasonló csillogásában. Arany éppúgy a magyar középkorból merítette néhány legkiválóbb művének anyagát, mint Kodolányi. A Toldi-trilógia éppúgy a nagy lovagkirályok korát idézi, mint *A vas fiai*. Arany a költészetben állított maradó emléket a magyarságnak – ahogy régen mondták „nemzetiségünknek” –, Kodolányi a regényirodalomban: nem kétséges, hogy egyforma hivatottsággal, erővel és művészettel. Ahogy a múlt században Arany adott a népi-nemzeti költészetnek klasszikus veretet: a mi korunkban Kodolányi hozta létre a XX. század népi irodalmának legjava termékét. Mindketten a múltba fordultak anyagért, ezzel is jelezték a hagyományok megbecsülhetetlen fontosságát a nemzet életében, s ezzel adtak példát, személyükben is, a hagyományteremtésre, és a hagyományok korszerű és kongeniális folytatására. Így kell néznünk *A vas fiait*. Nagy irodalmi és történelmi tett volt ez: talán nagyobb, mintsem je-

lentőségét első pillantásra felmérhetnők. Mi csak figyelmeztetni akartuk rá az olvasót, s egyúttal hangsúlyozni, hogy sem a magyar, sem a külföldi irodalmakban nincs példa hasonlóra. Nincs példa arra, hogy tehetség, írói program, a mű egyetemes nemzeti fontossága ennyire tisztán, s a tradíciók iránti közös hűséggel egyformán tükröződjék két író munkájában. *A vas fiai* nemcsak magában kiváló alkotás, hanem egy nagy hagyomány életképességének fényes bizonyítéka is. Ebben van irodalomtörténeti jelentősége. De bárhogy nézzük is, mindig a legszebb és legjobb magyar történelmi regény marad, – varázsától nem szabadulunk soha.

* * *

A vas fiainak megjelenése (1936) határátkelő Kodolányi pályáján; erről a fontos állomásról nemcsak előre, a jövőbe nyílik kilátás, hanem visszafelé, az eddig megtett útra is. Ha a jövő irányába elsősorban kötelezettséget jelent – ezután minden művét akaratlanul is hozzá kell mérnünk –, a múlt felé inkább magyarázat és útbaigazítás. Egy alkotás nemcsak létrejöttének pillanatára vet fényt, hanem potenciálisan benne rejlik az író addigi munkásságában is. Öszönösen megérezzük, hogy ez volt az a csúcspont, mely felé talán tudatosan, talán tudattalanul törekedett, s erről a csúcsponttól vagy magaslatról kissé más színben látjuk régebbi műveit is. Először is felismerjük, hogy amit hajlandók voltunk a tehetség maximumának, az írói lélek zárt birodalmának tekinteni, a valóságban csupa forrongás és küzdelem volt, s csak a végső siker világánál tanuljuk meg igazán becsülni hatalmas terveit, erőfeszítéseit, művészi elégedetlenségét önmagával és műveivel szemben. Másodszor pedig megértjük, mélyebben és intenzívebben, mint eddig, hogy életszemlélete, gondolkodásmódja és stílusa – egyszóval maga az ember – csak kifejezőeszközökben, tapasztalásban, tanultságban, eszményeinek tiszta meglátásában fejlődött, szellemének alapképlete kezdettől fogva nem változott. Egy csíráról vagy gyümölcsmagról jóindulatúan vagy akár lekicsinylően is vélekedhetünk, de ha már a kivirágzott vagy gyümölcsöt érlelő fát látjuk, el kell ismernünk, hogy nem valami csodával, érthetetlen átváltozással állunk szemben, hanem szerves fejlődéssel, a csíra, a mag diadalmával. Az író megérkezett oda, ahol egy pillanatilag megnyugodhatik. Ezen a napsütötten, széljárt, szabad fennsíkon talán úgy érzi egy percre, hogy további céljai már nem is az emelkedés, hanem a terjeszkedés, a birtokbavétel. Itt megszűnt a szándékos, életveszélyes emelkedők örö-

kös feszültséget szuggeráló, atektonikus zúrzavara, ezután már minden megismerhető és elérhető, az anyag, a tervek, az eszközök reálisak, hazája ez a föld, az ég pedig magasan van, igen magasan, s bizonyára nem is az ember számára van. Anyagi viszonyai úgy-ahogy rendeződnek; ha a távoli jövő még nem is, de a holnapi, s a következő napok már biztosítva vannak. Neve eddig sem volt ismeretlen az íróvilágban és a közönség előtt, sőt bizvást állíthatjuk, híre nem maradt el tehetsége mögött. Ez a hír most már szakadatlanul emelkedni fog, az író pedig jó ideig a belterjes gazdálkodás híve lesz, ökonomikusan dolgozik, okosan számba veszi terveit, céljait, képességeit, s a nála megszokott biztonsággal tör megvalósulásuk felé. Erőii teljességét érzi, vállalkozásai biztos sikerét, gondolkozása konstruktívabbá, kevésbé szélsőségesé válik, és soron következő művei fölött, egyelőre csak Damoklész-kardként, már megjelenik a könnyű munka, a rutin veszélye is.

A vas fiai megmutatja, hogy a középkor magyarja milyen helyet foglalt el a világban, s egyáltalán, az örök magyarság arculatát kívánta híven ábrázolni. Következő történelmi tárgyú műve, a *Boldog Margit*, a középkor specialitásának, a lélek misztikus drámájának tükre. Úgy is mondhatnók, egy kollektív nemzeti probléma kifejtése után egy egyéni probléma megfejtését tűzi ki célul, egy heroikus kor rajza után a heroikus lélek küzdelme érdekli. Most már mondhatjuk, hogy mi a *Boldog Margitot* az egész életmű szempontjából csak epizódnak tekintjük, egy nagy vargabetűnek a *Julianus barát*hoz vezető úton. Nem fölösleges kerülőnek, de mégiscsak kitérőnek. A *Boldog Margit* sok tekintetben egységesebb, sűrítettebb, „középkoribb” alkotás, mint a *Julianus barát*, sőt, akár *A vas fiai* is, mégis elmarad mindkettő mögött, nem a kor lelkének vagy külső szcenérijának hiányosabb dokumentálása miatt, hanem mert belső igazsága, lélekrajza nem egészen spontán, meggyőző. Kodolányi csak akkor alkot igazán jelentőset, mikor személyiségét minden nehézség nélkül bele tudja olvasztani a kor, s a kor embereinek lelkébe. A *Boldog Margitban* ez csak félig sikerül neki.

A mű tárgyáról fölösleges külön beszámolnunk, benne van a regény címében, IV. Béla király leányának ismert története. Persze Kodolányitól joggal várhatjuk, hogy ne elégedjék meg a legenda pusztá ismétlésével, dramatizálásával, s ő valóban jóval többet nyújt, már a bonyodalomban is, ha itt egyáltalán bonyadalomról lehet szó, az egyszerű mesében is. Ezt a regényt természetesen egy világ választja el Gárdonyi édeskés dilettantizmusától, mégis a könyv erőnyei – a hamisítatlan történelmi levegő, a tökéletes, tárgyhoz simu-

ló nyelv – alig feledtetik hiányosságait. Nem kicsinyeljük Kodolányi teljesítményét, csak keveselljük. Margit ábrázolása kezdetben kitűnő: a naiv, édes-bájos, akaratos királyi gyermek a pompásan érzékelhető kolostori milióban tüstént megragadja és leköti az olvasót; különösen a milió rajza tele van makulátlan szépségekkel, egyszerre vaskosan reális, és a kódexek miniatúráira emlékeztetőn, üdítően színes, finoman törékeny. Margit fejlődését részvéttel és kíváncsisággal követjük, mígnem törést érzünk a fiatal leány misztikus elragadtatásai és az író magyarázatai között. Ezt persze nem úgy kell értenünk, hogy Kodolányi valóban „magyaráz”, – ő csak leír, és alakjait beszélgeti. Érdeklődésünk mégis lanyhul; úgy érezzük, a szent leány nincs többé az író hatalmában, önálló életet él, s titkai közül éppen a legfontosabbakat nem közli már a regény alkotójával. Kodolányi egyedül marad valahol Boldog Margit és olvasói között, a királylány megértő és művészi tollú krónikásává változik át; többé már nem részese és szuggesztív tolmácsa a szent nő cselekedeteinek, csak könyörületos szívű és éles szemű megfigyelője. Mintha olyan csodát látna lelki szemeivel, ami a végsőig csigázza érdeklődését és megértő szenvedélyét, de a csodának éppen csodaszerűségén változtatni már nem képes. A transzcendens világnak Margitra gyakorolt roppant vonzását színes és találó szavakkal igyekszik megragadni, de ezekre a szavakra nem hullik rá Margit látomásainak sugárzó, mennyei fénye. Talán lehetetlent kísérelt meg Kodolányi, mikor egy szentnek lélektanát akarta megírni, és arra vállalkozott, hogy annak gyötrelmeit és vízióit mindenestől átmenti, és a regény formanyelvére ülteti. Erről vitatkozhatunk. Kétségtelen azonban, hogy Margit szívének és szent élményeinek gyökeréig az író nem vezet el bennünket.

Nagyobb biztonsággal mozog az evilági dolgokban; a tatárjárás utáni idők atmoszféráját, a még eleven rettegést, a múltra való fájó emlékezést kiválóan érzékelteti. Egy apácázárda hermetikusan zárt élete azonban túlságosan szűk világ Kodolányi képzelete számára. Érezzük, az író ösztönösen fegyelmezi magát, hogy ne törjön ki más, csábítóbb tájak felé. Bármennyi jó szándékkal festi is a kolostori életet, ábrázolásában mindig megérezünk egy árnyalatnyi megvetést a női közösségek fonákságai és kicsinyességre valló bonyodalmai iránt. Felülről nézi ezt a közösséget, a férfi megértő iróniájával. Az embernek bizonyára igaza van (minden férfi így érezne az ő helyében), az írónak azonban az lenne a kötelessége, hogy elkerülje ezeket az olcsó diadalokat, és résztvevő kíváncsisága ne elégedjék meg a pusztá bírálattal, hanem torzítás nélkül tükrözze a női

lelkeket. Röviden és magyarul: egy női Julianus barátot kellett volna alkotnia, ez azonban csak egyszer sikerült neki, a maga helyén, a következő munkájában.

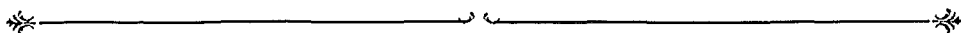
A *Boldog Margit* hiányosságai ellenére Kodolányi egyik legigényesebb és legsikerültebb munkájának mondható. Ha a megvalósításban el is maradt kitűzött célja mögött, mégsem mindennapi írói teljesítmény volt ez; pozitívumai számosak, ha nem is fűzhetők olyan tetszetős csokorba, mint *A vas fiainak* szembeszökőbb jelességei. Lélekrajza, valahányszor a transzcendens elemek jelenléte nem állítja túlságosan kényes feladat elé, most is árnyalatosan finom és meggyőző. Emberei, lányai és asszonyai közvetlen, megindító realitásukkal éppolyan felejtethetetlen ismerőseinkké lesznek, mint más regényalakjai. A középkori kolostori aszkézis sápadt, gyötrődő heroinái kissé idegenek maradnak ugyan számunkra, de a szenvedő és küszködő földi lények testvéreink és barátnőink. A középkor transzcendens világképe, a testet sanyargató, a túlvilág édességeit és örömeit esdeklő klastromi szüzek áldozatos, lemondó élete sem pusztá szólam, s ha nem is hat ránk a spontán élmény minden kétséget eloszlató szuggesztív forróságával, mégis a tények erejével van jelen, s a tények sohasem maradhatnak teljesen hatástalanok. Kodolányiban két, látszatra ellentétes lény harcol egymással: egy uralkodásra törő, mohó, erőszakos despota, és egy tréfát nem ismerő aszkéta, magának hóhérolója. Ebben a regényében, akárcsak a *Julianusban*, tág tere nyílik önkínzó, önfegyelmező hajlamainak, s ő él is ezzel a lehetőséggel, a tárgyhoz illelőn szigorúan és komolyan. A flagellánsok dühével veti magát áldozataira – regényalakjaira –, és sokszor nem is tudjuk, az ő hátán, vagy a vérző sebeivel összeroskadó királynő tépett bordáin csattan-e a szöges ostor? A vezeklésben nagy és kifogyhatatlan, akárcsak hősnője, s ezen a téren férkőzik a kornak és Margitnak a lelkéhez. Megjelenik a könyvben Béla is, a tragikus sorsú király, fáradtan, gondokkal terhelt, zárkózottan. Most inkább az apával ismerkedünk, az országos események hullámverése csak tompa morajként jut el a kolostor falai közé, – alakja mégsem veszít életszerűségéből. A többi történelmi személy is: a királyné, István – a „kisebbik király” –, a cseh Ottokár, Olimpiadisz soror, – mind eleven, vérbő figura. A vas fiainak írója dolgozik ilyenkor, lépten-nyomon ráismerünk. Megejtő szépségű, korhű, harmatosan-üde tájképei és leírásai a mű legvonzóbb részletei közé tartoznak. Olvasásuk közben érezzük azt a Kodolányinál ritkán tapasztalható írói örömet, az írás eufóriáját, ami az ő céltudatos, lényegre törő művészetének nem könnyen felismerhető sajátága. Szerkesztés, stiláris készség, archaikus, ci-

zellált nyelv, a magyar beszéd lelkének megragadása tekintetében a *Boldog Margit* elsőrangú alkotás, ebben Kodolányi most is verhetetlennek bizonyul, mint legsikerültebb munkáiban. A regény végső jelenetében képességei ismét kulimálnak: Margit halálának leírásában az egyszerű elbeszélő hang és megható tárgyilagosság uralkodik. A halál Kodolányi művészetének egyébként is nagy ihletője: az élet örök tényei – születés, szerelem, halál – gyakran legszebb lapjait sugalmazzák.

Ha *A vas fia* és a *Boldog Margit* az irodalmi szóhasználat értelmében személytelen alkotások, az Árpád-kori trilógia harmadik, befejező része, a *Julianus barát* megint „önéletrajz”, a műfaj legnemesebb terméke: fejlődésregény. A fejlődésregénynek két változata ismeretes: az író korában játszódó történet, ennek világirodalmi példája Gottfried Keller *Zöld Henrikje*, a másik a történelmi miliőbe helyezett virtuális önéletrajz, egyik legszebb és legismeretesebb ilyen alkotás Thackeray *Esmond Henrikje*. E Henrikek nemcsak abban különböznek más regényhősöktől, hogy személyükben könnyen felismerhetők az író vonásai, hanem abban is, hogy az életrajzi keretben az események és élmények pontos, hiánytalan rajzánál fontosabb a hős fejlődése, emberré válása, az egyén sorsában rejtőző entelecheia lassú, fokozatos feltárása, és révbe kalauzolása valamilyen jelentős, vágyva vágyott fordulat kapcsán. A fejlődésregényben, éppen virtuális jellegénél fogva, a hős vágyai is célhoz érnek: így kívánja ezt a költői – itt valóban költői – igazságszolgáltatás és az élet magasabb realitása. A fejlődésregény megenged bizonyos szerkezeti lazaságokat is, bár az igazi művész ezt elkerüli. A belső történések, a lélektani oknyomozás szükségessége új, sui generis formák teremtésére ösztönöz. A fejlődésregény ritkán végződik a hős halálával, viszont csaknem mindig születésével kezdődik. Bizonyos tekintetben az optimizmus műfaja ez; az élet szépségét, a vágyak realitását, az akarat győzelmét kívánja hangsúlyozni, s még melankóliára hajló művelőinek kezében is a szépség-kultusz, a lelki nemesség vagy idealizmus akaratlan dicséretévé lesz.

A *Julianus barát* az Örök Testamentumig írónknak leghatalmasabb erőfeszítése, hogy személyiségének más, rokon történelmi személyiségekkel való vérségi kapcsolata, más lelkekkel való egybeforrottsága révén mintegy megkettőzze önmagát és alakjainak valódiságát, halandó vérrrel táplálja a halhatatlanokat, – az újjászületés, az önfeláldozó megértés, a testi halhatatlanság örök-emberi és művészi vágya munkál benne roppant türelemmel és találékonysággal. Ha *A vas fia* a tudományos intuíció, a magyar eidos meg-

érzékítésének vágya, *Boldog Margitot* a lélektani kíváncsiság szülte, *Julianus barát* elsősorban a szeretet műve, nem csoda, hogy éppen ezt az alakját annyira ismeri legapróbb lelki rezdüléseivel is, és annyi testvéri, szülői gyöngédséggel veszi körül. Julianus neki annyira drága, mint önmagának tiszta ideája, több mint a saját életének zavaros folyója, melyben arany keveredik a salakkal, ezért szüntelen óvja és becézi, szigorú szeretettel, s ha törik-szakad, megjutalmazza hősét a legnagyobb jutalommal: valóra váltja élete álmát.

Julianus barátot mindnyájan ismerjük: Domonkos-rendbéli magyar szerzetes volt, s IV. Béla uralkodásának kezdetén az őshazában maradt eleink keresésére indult, s meg is találta őket. Kodolányi széles történelmi alapokra helyezi ezt a történetet, feltámasztja körülötte a magyar középkor ragyogó világát, a részletekbe menő pontossággal, s a már említett „alkati hitel” összes követelményeivel. Julianus szülőföldje az író gyermekségének tája, Pécsvárad, a Zengő alja; a mostohaanya s a kemény, zárkózott apa eredetét nem is kell firtatnunk. A gyermek a pécsváradai bencés klostromban kezdi meg szerzetesi életét. Innen a székesfejérvári rendházba kerül (útközben rablók ejtik foglyul), s itt ismerkedik meg Ottó fráterrel, azzal a baráttal, ki már régóta dédelgeti magában a nagy tervet: a Magna Hungáriában rekedt magyarok hazahozatalát és megtérítését. Julianusban ez a találkozás magasra lobbantja a vágyat, hogy ő is közreműködjék a nagy munkában. Ez a vágy annál hevesebb, mert benne is felébredt már ez a gondolat, még a pécsváradai kolostorban, amikor itt véletlenül kezébe került az öreg Gesta, a régi magyarok cselekedeteiről. Ebben a könyvben olvasott először az őshazában maradt véreinkről. Julianus kicsiny gyermek korában Fejérlófia országába vágyódott, most álmai realizálódnak, s lelkesen készül a nagy útra; rengeteget tanul, keresztény és pogány tudományt, csak a roppant cél lebeg szeme előtt. Három társával Bonóniába (Bolognába) küldik egyetemre, ekkor lát először világot, látóköre szélesedik, de élete feladatát nem feledi. Itáliából magukkal hozzák a „domonkos szerzést” Magyarországra, s ők négyen – meg Ottó fráter – alapítják az első hazai domonkos klostromot. Julianust a havaselti kunok térítésével bízzák meg; eközben Ottó valóban elindul az elszakadt magyarok keresésére, de nem találja meg őket, csak némi bizonytalan nyomot, s erejét vesztetten, meghalni jön haza. Ezután Julianus megnyeri a király támogatását a nagy vállalkozásra, útnak is ered három társával, de rengeteg viszontagság után végül már csak ketten törnek a cél felé, ő és Gerhardus. Gerhardus meghal a siva-

tagban, Julianus azonban célhoz ér, álma teljesül, megleli magyar feleinket, kiknek létezésében ő hisz egyedül.

A mű tartalmi ismertetése ezúttal lényeges, mert csak a felsorolt akadályok szemléltethetik híven Julianus vállalkozásának nagyszerűségét és kockázatait. Az egész mű egyetlen eszme izzásában ég, ez az eszme Györkben, a kisfiúban lángol fel először olthatatlan vágygal, s később, már szerzetes korában annyira hatalmába keríti Julianus testvért, hogy ez irányítja tudatosan minden gondolatát és cselekedetét. Magna Hungaria lakói – „a mi ézös feleink” – e földi téreken ugyanazt a gondolatot, azt a legmagasabb ideált testesítik meg, ami minden ember, s különösen a középkori ember szemében, egy más síkon, az örök boldogság, az örök haza fogalmával azonos. Minden nép ismer egy őshazát, egy Boldogok Szigetét, ebbe a földi Paradicsomba, ebbe a meleg anyaölbé vágyik vissza Julianus barát, ki nem ismert édesanyját, s Fejérlőfiát akarta utánozni. Ez a regény bővelkedik megkapó, sőt megrázó jelenetekben, mi most mégis egy olyan részletet választunk ki és idézünk, mely talán nem szúr szemet a siető olvasónak, de a figyelmes szemlélő számára reveláció: egyszerre derít fényt Julianus jellemére, tudat alatti lelkivilágára, és az író páratlan, intuitív módszerére. Előbbi gondolatunkat kívánjuk ezzel illusztrálni: az édesanyjáért síró nosztalgia, a gyermeki vágyak, a mítosz és élet megdöbbenő egységét szimbolizálja az író egy képben, illetve álomban, a megvalósulás küszöbén. A Magna Hungariába induló Julianus útközben betér szülői házába, s éjszaka fektében álmot lát. Álmában megint kisfiú, s a Zengő erdeiben csavarog:

„...Egyre könnyebben, s könnyebben lépdelt fölfelé a hegyre az erdei úton. Körülötte vastag tölgyek emelkedtek, mint oszlopok, s ágaik zúgva borultak össze a feje fölött. Harkály kopácsolt, cinke pittyegett, rigó tilinkózott, sas vijjogott az erdőben, s olyan illatosan hűvös szél áramlott Julianus arcába, mint a patak vize.

Egyszer csak óriási hófehér ló bukkant ki a sűrűből. Az avaron feküdt, s fejét fölemelve bámulta Julianust. Félelmes volt a fehér paripa, de Julianus csodálatosképpen úgy érezte, régóta ismeri, s valami közeli kapcsolatban van vele. Hozzá lépkedett, s megállt előtte.

A ló ránézett barna, kidülledő szemével, s így szólt:

- Siess, mert holnap már mindön hiábavaló.*
- Mi az, ami hiábavaló? – kérdezte Julianus csodálkozva.*
- Tudod, hogy engöm megöltek, Györki.*

– *Nem tudtam, – ámult el Györk, s egyszerre kimondhatatlan fájdalom járta át a szívét.*

– *Apád ölt meg. Elkergetett, kivert a velágba, s bánatomban meghalék.*

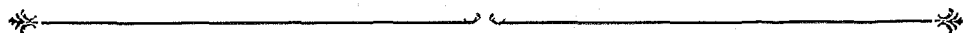
– *Mért nem jövel vissza?*

– *Vajjon visszamöhet-e egy szegény, gyámoltalan asszony, azkit elver az ura a háztól – mondta panaszosan a ló, s nagyot sóhajtott.*

– *De hiszen te nem asszony vagy, hanem ló! – kiáltotta Györk.*

Ebben a pillanatban a ló helyén fehér vászonruhában egy asszony állt, de arcát nem lehetett látni. Julianus fölriadt. Nem értette, miért szorong annyira, miért dobog a szíve olyan hevesen, s miért facsarodik el, ha az álmában látott nagy fehér paripára gondol. Imádkozni kezdett, megfordult, s behunyta a szemét. És olyan mély álomba zuhant, mintha tó fenekére került volna. Csak hajnalban serkent föl, amikor kint már acélszürkén világosodott az ég, s szólni kezdtek a rigók...”

Julianusról azt mondtuk, hogy fejlődésének rajzában egy ember és egy eszme közös életét kísérhetjük figyelemmel, a kezdettől a befejezésig. Az idill gyönyörűségei, a Feketevíz partján töltött boldog esztendő emlékei bukkannak fel a regény első fejezeteiben. Gyermeki szívében nagy dolgok, a nagyok tervei kavarnak: szerelem és boldog házasság Cseperkével a kis erdei házban, aztán kalandos-messzi utazások, Fejérlófia példájára. Egy váratlan sugallatra, belső intésre, papnak megy, deák szót tanul, s még gyermekfővel bukkan a nagy Gestában az elszakadt magyarok létezésének első írásos bizonyítékaira. A pécsváradi klostrom kis toronyszobájában éri e nagy élmény, mikor véletlenül böngészget a régi könyvek között. Olyan „véletlen” ez, mely csaknem mindnyájunkkal megtörténik életünkben, valójában nem más, mint a Gondviselés uja; boldogok, akik meglátják, és követni tudják. Julianus megismeri a Sors – Isten – kezét élete eseményeiben, büszke örömmel fogadja a szerencse ajándékait (és szerzeteshez illő hálával), azokat a csapásokat pedig, melyek látszatra eltérítik kitűzött céljától, alázattal és keresztényi türelemmel. Megható és felemelő látvány, mennyi igyekezettel, jóakarattal és titkolt szenvedéssel válik a gyermek Györki Istennek tetsző szerzetes férfiúvá, sok csalódása, bántalmaztatása, még a keservesen elfojtott testi kívánságok is hogyan faragnak belőle egész embert, aki nagy dolgok elvégzésére hivatott, s azokat végre is hajtja. Gyötrődései, lelkiismeret-furdalásai, letörései és buzgó újrakezdései a *Süllyedő világ* ifjú Kodolányiját juttatják eszünkbe. Ő is ilyen fáradhatatlanul, ilyen megindító heroizmussal készült hányatott életére. Nehéz, de szükségtelen is kritikával élnünk, mikor látjuk, milyen művészettel

oltja bele mindezt a középkori magyar szerzetes álmaiba és cselekedeteibe. Kodolányi nagy gondolata, a magyarság megmentése, egyúttal Julianus életcélja is. A kigúnyolt, félreismeret, gyakran megalázott, nagyszívű barát küzdelmeiben ráismerünk a mi írónk gáncsokkal és szenvedésekkel teli évtizedes harcaira. Julianusról sorban lefoszlik minden oly emberi gyengeség, mely bennünket lenyűgöz, szíve azonban csordultig telik gyöngédséggel, s leginkább szeretettel. Nem a fanatikusok romboló, emésztő tüze égeti, hanem a hívő és szerető lelkek tiszta odaadása és lángoló meggyőződése. Julianus a király támogatásával és szerzetestársainak szerető gondoskodásától kísérve indul útra, mégis érezzük, ha teljesen egyedül állna a világban, s még sokkal több akadály gátolná a cselekvésben, akkor is elérné a kitűzött célját, akkor is feljutna a megpróbáltatások Hegyére, – abba a szent és jelképes Magasságba, melynek lábánál, vágyai völgyében, mint egy magyar Kánaán, terül el az ígéret földje.

Minden kornak megvannak a maga szellemi gyűjtőpontjai, uralkodó intézményei, ezek jól megvilágítják a szellem karakterét és hatóerejét egy adott időpontban és társadalomban. A középkorban ilyen volt a szerzetesség intézménye. Julianus regényében, akárcsak a *Boldog Margit*ban, az írónak kiváló alkalma nyílik a középkori lélek ábrázolására. A *Boldog Margit*ban a kolostori élet rajza meglehetősen hűnek, sőt megkapónak mondható, mégis, – a *Julianus barát*hoz mérve – csupán tanulmány, erőpróba jellegű. A középkori vallásosság, a magyar szerzetes igazi nagy regénye a Julianus barát. Kodolányi itt nemcsak nem küzd gátlásokkal, mint a *Boldog Margit*ban, hanem valósággal megfürdik a témában, odahaza van, bátran egyéníti jellemeit, de a tipikus ábrázolásban is mesternek mutatkozik. Az ő kolostora nem valami világtól elzárt, élettagadó, merev formalizmusba süllyedt aggok-menhelye, hanem az országos élet kicsiny mása, ahol a testi indulatok ellen Sárkányölő Szent Györgyként harcoló robosztus aszkétáktól, a malom alján politizáló kotnyelesektől az elvonult remetéig és képzett tudósig, minden típus megtalálható. Az ő szerzetesei haragosak és vidámak, naivak és agyafúrtak, jószívűek és gyűlölködők, szentek és lelkesek, vagy földhözragadtak és parlagiak. A nemzet sorsa és a politikai események áthatolnak a kolostor falain, pártokra osztják a barátokat, befurakodnak legtitkosabb gondolataik közé, megzavarják imáikat is. A férfiközösségek nyersen vidám, fűszeres, sajátos, elemezhetetlen, de élményszerű levegője terjeng a regényben; életre szóló barátságok szövődnek, a magányos férfiak megható, intim barátsága, ragaszkodása egymás iránt. Ez a szoros lelki kapcsolat rokont, ismerőst, szerelmet és családot is pótol. Örök

emberi szenvedélyek, vágyak és érzelmek sodrában folyik életük, az író azonban sohasem téveszti szeme elől a kort, melyben emberei élnek, hanem aprólékos gondnal, finom érzékenységgel szövi az egyének sorsát a korszerűbe, a történelmi pillanatba. Van a könyvben egy bájos jelenet, mikor Julianus Bolognában egy gyönyörű nőt lát a székesegyházban, s azt hiszi, égi jelenéssel találkozott, társaihoz szalad, és boldogan újságolja, hogy Isten milyen különös kegyelmére méltatta. Ez a kép Fra Angelicót juttatja eszünkbe, a középkor érzékeny bájos, realisztikusan naiv legendáit, – zene, festmény és költészet együtt. Hadd idézzünk belőle egy-két részletet:

„Mintha égi tűz nyilallott volna alá a kék, vakítóan fényes égből, úgy állt meg Julianus, kőbe gyökerezett lábbal. Lélegzete elakadt, ajka megnyílt, szeme kitágult, keze lehullott. A nő olyan magas volt, mint ő, tán néhány ujjnyival alacsonyabb. Hajlékony teste vonalai földöntúli zengéssel zengtek. Talpig eltakarta az égszínkék selyempalást, fején magas fejéket, s derékig omló, lágy redőkben lengedező vékony, selymesen fénylő, ugyancsak égszínkék fátyolt viselt. Derékán bíborpiros selyemöv feszült, palástja alól kibukkant ugyancsak bíborpiros, arannyal hímzett sarija. Elefántcsonthoz hasonló, puhán hajló bal kezével ruhája redőit fogta össze, jobbjaival, drágakövekkel ékesített, bőrkötéses imádságos könyvet tartott.”

Julianusnak szerencsét kívánnak társai, s ő átszellemülten válaszol:

„– Most immár mindég vidám és bizakodó leszök, – fogadkozott Julianus szilárdan. – Mert ama pillanattól fogvást, hogy amaz égi asszonyt látám, mindég magam mellett tudom. Fogja a kezemet, kísér jártomban-keltőmben, emel, hogy lábamat meg ne üssem, megszózza ételömet, megézősíti italomat, kezébe vöszí s Istennek nyújtja gondolataimat, miként gyöngé madarakat, mosolyog reám, s tekéntetével biztat... Ha kedég magányosan járkálok s elmélködöm, csudálatos zenével gyenyerködtet...”

Nem kis mértékben írhatjuk e mű javára, hogy habár hőse, Julianus, szerzetes, kolostorban élő férfiú, írónk mégis módot talál az egykorú magyar élet teljes, nagy tablójának ábrázolására. Élményeink és tapasztalataink (egy pillanatra sem csalódhatunk az ábrázolt történelmi valóság életszerűségében) úgy hatnak ránk, mint a múltban barangoló utasokra, mintha egy sosem látott, csak hírből ismert nagyváros utcáin járnánk, megbízható és hű kalauzzal. A *vas fiak*ban még sok a „történelmi távlat”, monumentális tömegjelenetei még gyakran megnehezítik az olvasó számára a személyes belefeledkezést, inkább vizuális, mint pszichikai közelséget teremtenek, a *Julianus barát*ban azonban mindenkor könnyen elvégezzük ezt a lelki helycserét, – a művészi látomás-

nak a megélt valósággal vetélkedő sugallatos ereje Kodolányinak ebben a regényében a legélményszerűbb. A mi korunknak szánt tanulságai és figyelmeztetései is – a művészi tudatosság megőrzésével – ebben a munkájában lelhetők meg a legnagyobb számban, s leghatásosabban. Nagy gondolatát, nemzeti programját: a magyarság etnikai és szellemi javainak megővását, a magyar nép megmaradását az ellenséges politikai és népi indulatok kíméletlen kereszttüzében megalkotott jelenetekben vési tudatunkba, s legsikerültebb jellemeit e központi mondanivalójának élményszerű közlésére alkotja meg. A fejérvári klastromban két szerencsésen polarizált típuson: Georgius és Ottó fráteren mutatja meg az ellenséges temperamentumok és faji ellentétek szükségszerű összecsapását. A német származású, Ják-nembéli Georgius örök idegensége a magyar világban, s a besenyő-magyar Ottó fráter hűvös komolysága, megragadó tárgyilagossága és mélységes fajszeretete szépen érzékelteti a kettejük közt tátongó, áthidalhatatlan szakadékot. Ők ketten harcolnak Julianus lelkéért: Georgius a nyugati germán világ hívének szeretné megnyerni a fiút, Ottó pedig a keleti rokonainkra, s leginkább az ő hazájában maradt testvéreinkre figyelmezteti. Julianus szívére és hajlamaira hallgat, Ottó fráter mellé szegődik. Elmegy ugyan Bonóniába, és elsajátítja a nyugati tudományt, de csak a nagy cél, a keletre hívó álmok megvalósítása érdekében. Nemcsak Georgius oktatja a maga módján a germánság igazi szándékaira, magyargyűlöletére, hanem a brutálisan őszinte szász Hilbertus is Itáliában, ki leplezetlen megvetéssel és kicsinyléssel beszél „Turkia” (Magyarország) közeli végéről. Kodolányi egész kis világpolitikai leckét sűrít kettőjük izgatott párbeszédébe. Julianus az igazi magyarság jelképes hősévé magasodik, mikor Istenben bízva, de önérzetesen visszautasítja Hilbertus gyalázkodásait, s a magyar faj elpusztíthatatlan értékeit szegezi szembe velük. Pedig odahaza sem rózsás a helyzet: Endre, a gyöngye király, az idegen ebek harmincadjára hagyja az országot, az urak dőzsölnek és marakodnak, a nép szűkölködik, a Duna nádasai-ban és part menti erdeiben Filetlen Pál, ez a középkori Rózsa Sándor garázdálkodik, s még az egyházi férfiak is gyakran méltatlan szolgálai Krisztusnak, szívesen vedelik a bort, és hamis pénzt vernek. Julianus és társai mocsár és ingovány fölé építik egyházukat, az ő forró hitük és apostoli buzgóságuk az egyetlen méltó válasz az országos ínségre és pusztulásra.

Említettük, mennyire fontos szerephez jutnak Kodolányi regényeiben az utolsó lapok vagy fejezetek. Ezek valóban konklúziók, megoldások, eszmei és művészi szemszögből egyaránt. Azok a jelenetek, melyekben Julianus és

Gerhardus fráter kimerülten, szükséges eszközök híján, már csak az isteni kegyelemben bízva vándorolnak a sivatagban messzi és bizonytalan céljuk felé, egy egész fokkal magasabban állnak, mint a regény többi része. Julianust sehol sem érezzük annyira közel magunkhoz, annyira egy testvérnek velünk, mint éppen ekkor, mikor már csak ember, csak küzdő, szenvedő és bízó lélek, ruhája leszakad, saruja elkopik, étele-itala nincs, ereje már-már cserbenhagyja, társa megbetegszik, meghal, s ő magára marad egy idegen, ellenséges világban. Gerhardus gyónása a sivatagban a regény tetőpontja: az ő erőtlenségével maga az író vall apja ellen elkövetett vétkeiről. Megindultságunk csak növekszik, mikor látjuk, hogy a középkor keresztény szelleme Kodolányinak nemcsak írói eszközeit és talentumát hatotta át, hanem lelkét és lelkiismeretét is. Tragikus ez a jelenet, de főlemelő is, valósággal megtisztultunk általa, és megtisztul a regény levegője is; nyomasztó érzéseink egy csapásra megszűnnek, s most már felszabadultan, bizakodva, csaknem vidáman követjük tovább útján a győzhetetlen és szeretett hőst, Julianus testvért.

Stílusról és nyelvről talán szükségtelen külön is szólunk; csak ismételnünk kellene, amit *A vas fiainak* és *Boldog Margitnak* elemzése során a maga helyén már elmondottunk. Ahogy az imént idézett regényrészletekből is láthatjuk, ez a stílus és nyelv szigorúan kötött, de gördülékeny, sőt szárnyaló egyszerre, már-már kimért ütemre, valami titkos belső zenére lejt, – a művészi magyar próza önkéntelen, sajátos ritmusa ez. A mű szerkezetében, belső ökonómiájában azonban már megjelennek bizonyos hiányosságok: a különböző élmények, események elmondásakor az író már nem mindig tartóztatja meg magát, és nem mindig ügyel a való arányok megóvására. Nemritkán bőbeszédűvé, terjengőssé válik, – mintha túlságosan gyönyörködnék tárgyában és alakjaiban, vagy szubjektív tekintetek, érzelmi okok gátolnák az idejében való továbbhaladásban. Gyakran érdektelen vagy nem jelentős mozzanatok kötik le megokolatlanul hosszú ideig, s a fegyelmezett, üdvös korlátok közé szorított elbeszélő modornak ezeket a sűrű „megereszkedéseit” csak nehezen felejtetheti végül is a teljes mű kedvező összhatását.

Az Árpád-kori trilógia kötetei – *A Vas fiai*, *Boldog Margit*, *Julianus barát* – Kodolányi második nagy alkotó-periódusának gyümölcsei. Az első az ormánsági regények esztendőire esett, a harmadik – és legjelentősebb – csak egy világ összeomlása, a veszített háború után következik majd el. Ezeket a teremtményeket átlag tíz év választja el egymástól. Az első: 1924–1926-ig, a második: 1936–1938-ig, a harmadik: 1948-tól máig. Könyveit feltűnő termé-

kenységgel bocsátja ki a közbeeső esztendőkből is, mégis jól megfigyelhetők az alkotóerő intenzív fellobbanásának időszakai. Ezek Kodolányinál nemcsak minőségi emelkedést jelentenek, hanem egyúttal világszemléletének tágulását, képzeletének megizmosodását és aktivitásának új területeit is. Közben számtalan témát érint, ezek a témák azonban szerves kapcsolatban vannak a szóban forgó „peridódus” vezérlő motívumával, – így most sem szakad meg a történelmi regények sora *Julianus barát*tal, hanem rövidesen új, nagyszabású koncepció megvalósulásának leszünk tanúi.

Ez az új vállalkozása azonban – *Emese álmának* köteteire gondolunk – lényegesen különbözik előző három munkájától. Emezek az ember, a közösség sorsáért aggódó író, és művészetét fölényesen birtokló alkotó spontán megnyilatkozásai voltak. A honfoglalás kori regények ellenben a tudatos számítás, a nemzetmentő szándék, a politikai szenvedély és a haragos fajvédelem pártos szüleményei. Ez magában még nem volna baj, de igenis nagy baj, hogy mindez nagyon is meglátszik a művek szerkezetén, tárgykezelésén, erőltetett mondanivalóján, éspedig negatív irányban. Kodolányi, ahogy nemsokára kifejtjük, ekkor már egyáltalán nem tudta a mű érdekében okosan és szigorúan meghúzni a határvonalat az ember és a mű autochton érdekei között, – e két összetevő, melyet régebbi munkáiban, ritka harmóniával olvasztott egyggyé, most váratlanul több diszharmónia okozójává lett, mint ez bármely időben, bármely műalkotásban kívánatos. Mi hozta létre ezt a diszharmóniát? A harmincas évek végén és a negyvenes évek elején Kodolányi világnézete, írói céljai és a hivatalos magyar politika, illetve a „nyugatos” irány képviselői között már olyan mély szakadék tátongott, hogy írónk élete szüntelen harc, dühös támadások és visszavágások, késhegyre menő viaskodások közt folyt, spontán művészi megnyilatkozásokra egyre kevesebb ideje és türelme volt. Erről, és a korral kapcsolatos más problémákról még szó lesz, most csak annyit, hogy *Emese álmát* jórészt ez az ellentmondó és vitatkozó készség, illetve szükség szülte. Az ilyesfajta, az alkotóra kívülről ráerőszakolt ihlet azonban a művészetben rossz tanácsadó, és csak ritkán vagy sohasem hoz létre időtálló alkotásokat. A líra impressziókat kedvelő műfaja, Petőfi a példa rá, már könnyebben elviseli, sőt a harmonizáló vérmérséklet még meg is követelheti az ilyen nyers benyomásokat. Egy több kötetes regény ellenben törvényszerűen elnehezedik, ellaposodik, ha túlságosan sokat köszönhet a napi politika és tűnő érdekek tolakodó zsvájának. *A Vas fia*i, a *Boldog Margit* és a *Julianus barát* az író és a kor szerencsés találkozása volt, mindkét fél javára,

bár tagadhatatlan, hogy legtöbbet a magyar irodalom nyert általuk. Az *Istenek és a Holdvilág völgye* (közös címen *Emese álma*) az író és a kor kényszerű találkozására volt, a közönség rövid okulására és az író hosszú bosszúságára. (A hat kötetre tervezett sorozat befejezetlenül maradt, sőt a harmadik kötet kézírata, mely sohasem jelent meg, a háború viszontagságai közt elpusztult, – ez a befejezetlenség, mint minden fontos esemény Kodolányi életében, nincs bizonyos szimbolikus jelentés híján.)

Két dolgot kell tisztáznunk. Az első: amikor általánosságban bíráljuk Kodolányi valamelyik művét, sohasem abszolút gyöngéire kívánjuk felhívni a figyelmet, hanem csak viszonylagos csökkentértékűségekre, mert – *A vas fiai* tárgyalása során már említettük – magas mértéket kell alkalmaznunk, a tehetség kötelez. Középszerű író oeuvre-jében bizonyára előkelő helyet foglalna el az *Emese álma*. A másik: amikor a tendenciózus alkotás veszélyeit és hiányosságait emlegetjük, sohasem a kidolgozásban, a kész munkában megtalálható kirívó elemekre gondolunk (ilyenek Kodolányi regényeiben szerencsére nincsenek), hanem a keletkezés, az ihlet alkalmatlan körülményeire, azokra a felemás ösztönzésekre, melynek nyomai azután sajnálatosan felfedezhetők. E honfoglalás kori regények igen sok tanultsággal megalkotott művek, megállják a legszigorúbb tudományos próbát is, magukért felelnek. Mi sugalmazta megírásukat? Kodolányi bizonyítani akarta, nemcsak polémiákkal, hanem nagy koncepciójú művekkel is, hogy a honfoglaló magyarság saját, magas rendű műveltséggel rendelkezett, hogy még a kereszténység felvétele előtt sem volt alábbvaló egyetlen nyugateurópai nemzetnél sem, hogy nem a keresztény államrendszer formált először igazi népet belőle, hogy a germán szomszédság jótéteményei, az „európai kultúrfölény” csupán hazugság, a magyarság sohasem szorult Európa jóindulatára; keleti nép vagyunk, kultúránk törzsökös, és mindig is az volt. Ez a gondolat, bizonyos túlzó egyoldalúságait feledve, igaz. Az első és legfőbb nehézséget azonban maga az író támasztotta művével kapcsolatban, mikor nagy indulatában, és a válasz csattanósabbá tétele kedvéért túlméretezte műve terjedelmét. Olyan nagyarányú, méreteiben is impozáns alkotásra gondolt, mely magába ölelte volna a honfoglalás, a kalandozás, a kereszténység fölvételének és első korszakának századait, beleértve e kor művelődését, politikai történetét, s a lelkek tragikus összezsugorodását is. Ez az elgondolás kétségtelenül nagyszabású, és méltó Kodolányi képességeihez, nem is szólva valódi hivatottságáról a magyarság e sokat vitatott korával kapcsolatban. A nagy lendület azonban már kezdetben elakadt, erről

bárki meggyőződhetik, aki az *Istenek* olvasásába fog. Széles, túl szélesen festett tablók, a részletekben bőség, az egészben mégis szegénység, a szálak bizonytalan messzeségek ködébe gomolyodnak. Érezzük, hogy valami központi gondolat irányítja e rengeteg, szerves kapcsolatokban szűkölködő epizódot, ezt a gondolatot azonban sehol sem tudjuk üstökön ragadni. Hiába olvassuk végig mindkét kötetet, látnunk kell, hogy töredékkal van dolgunk. E töredék-érzet kialakulásában nemcsak az elveszett, soha meg nem jelent részek, s még csak nem is a mű befejezetlensége hibás elsősorban, hanem vétkes már az első két kötet szerzője is, lehetetlenség ezt már az első lapokon nem éreznünk. Az ábrázolás gyakran erőtlén, az ütem tétova, túlságosan lassú, ráérós, anélkül, hogy a nagyság érzetét keltené. Gyakran a részletekre sem derül elegendő fény, nem értjük például, miért választott a keresztény térítő bemutatására olyan se hal, se hús figurát, mint a csöppet sem tipikus Kirill atyát, ezt a jámbor, eltévedt gyermeket, kit valóban nem tart más életben, mint Isten kegyelme és Kodolányi könyörülete. *Man merkt die Absicht und wird verstimmt*. Igen, észrevesszük a szándékot, bár lehetséges, hogy helytelenül, talán ahol félszeg törekvéseket gyanítunk, csak az író eltévedt humora, adományozó kedve folydogál alkalmatlan mederben. Mindegy, élvezetünk már nem zavartalan, és lépten-nyomon a bíráló olvasó veszedelmes viselkedésére kényszerülünk.

Kényes válaszút elé került az író, mikor e két regényének beszélt nyelvről kellett döntenie. Sem a korhűséghez nem ragaszkodhatott következetesen, mert ez abszurd eredményt szült volna – részben érthetetlen, részben komikus lett volna –, de a mai nyelvet sem használhatta, mert elvette volna az illúzióeltérő egy fontos eszközét. Ezért egyszerű archaizáláshoz folyamodott, és eklektikusan járt el a középkori kódexek és a népnyelv szavainak megválasztásában. Ez a sohasem beszélt műnyelv azonban már nem árasztja azt az élményszerű, pezsgő elevenséget, ami olyan vonzóvá és sajátjává tette régebbi munkáit. Stílusában is egyre inkább észrevehető egyfajta, csak reá jellemző modorosság: bizonyos feszesség, lazasággal párosult kihegyezettség, – elbeszélő hangja lassú, kényelmes, rövid mondatai viszont kínosan ügyelnek egy elméletben megalkotott stíluseszmény pontos megtartására. Purizmusa is vaskalapossá válik, s tüntető szigorral alkalmazkodik a nyelvhelyesség szabályaihoz. Ezt a modorosságát, sajnos, máig sem sikerült teljesen levetkőznie. Legfeltűnőbb mégis a terjengősség. Ezt a regényciklust nemcsak a kedvezőtlen politikai viszonyok és az író életének viszontagságai ölték meg idő előtt, hanem elsősorban belső, szerkezeti hibái, az ihlet elégtelensége, az egészség-

telenül megduzzadt anyag vérkeringési zavarai. A másik ok talán az lehetett, hogy Kodolányi, mint Arany is, csak akkor mozog biztosan a történelmi múltban, ha elegendő számú és megbízható adat áll rendelkezésére. Ez az adatkincs ezúttal, az Árpád-házi királyok korához viszonyítva, szegényes. E művek egyetlen pozitívuma a honfoglaló magyarság kultúrájának, művelődési viszonyainak meggyőző és minden részletre kiterjedő ábrázolása. Ebből az ábrázolásból azonban legtöbbször hiányzik a drámai elem, nem szervesen nő ki a cselekményből, s még kevésbé bonyolítja azt, hanem ügyes betétként, vagy jól kiszámítottan, azaz hatásvadászóan hat. Még a fejedelemölés megrázó és transzcendens-népi mélységekbe világító szertartása is olyan, mintha egy természeti nép szokásairól olvasnánk jól megírt tudósítást. Mégis e téren határozott fejlődésről tanúskodnak *Emese álmának* kötetei, különösen a *Holdvilág völgye*, ebben nem egyszer már az *Örök Testamentum* módszeréből kapunk ízelítőt – egyelőre még ennek valódi ereje nélkül –, de az eszme, a törekvés azonossága már felismerhető. S a végső tanulság bizonyára éppen ez: nem lépünk kétszer ugyanabba a folyóba, és nem írhatjuk meg kétszer ugyanazt a művet, még nem érkezett el az idő, mikor Kodolányi – nem egy kis nemzetnek, hanem az emberiségnek – föllebbenti a fátylat sorsunk, származásunk, művelődésünk titkairól, s e nagy dolgokról méltó köntösben közli vallomásait.

Öt magyar tárgyú történelmi regénye írói pályájának igen fontos állomása. Ezek a művek mutatták meg első ízben Kodolányi tehetségének valódi méreteit, ezekben formulázta meg maradandóan a magyarságról vallott felfogását, illetve – az ő módszerének nyelvén szólva – bennük öltött testet a magyar népi génusz s a nemzet életerege. Életművének egészét tekintve viszont ezek a munkái jelzik a szabadulás, a jelen romlottságából való kivonulás első mérföldkövét, egy lelki exodus első állomását, s ezek jelzik a közeledést az *Örök Testamentum* nagy eszményeihez. Megjelenésük évében lett Kodolányi a magyar olvasóközönség egyik legkedveltebb írója és legszigorúbb nevelője. Ezek a művek alakították ki kortársaiban a róla formált arcképet, s ezek biztosították az aranyfedezetet szívós és nagyhatású nemzetnevelő harcai mögött.

* * *

Julianus barát és az *Istenek* megjelenése között (1938–1941) – önéletrajza mellett – elsősorban drámaírói működése jelentős. A „jelentős” szót in-

kább egyik-másik színművének hatására, közönségsikerére értjük, mert Kodolányi nem drámaíró, s drámáiban igazi kvalitásai alig, vagy egyáltalán nem jutnak szóhoz. A drámával való kapcsolata körülbelül olyan, mint Móricz Zsigmondé. Őt is, mint Móriczot, erős ambíciók vonzzák a színpadhoz; meg-megújuló becsvágya, hogy aínházba járó közönség előtt élöszóval is hirdesse eszméit, elismerést szerezzen magának, s e lázasabb, tapinthatóbb siker még könnyebb behatolást biztosítson számára e közönség legszélesebb rétegei közé. A színpadi szereplés minden író Achilles-sarka, legérzékenyebb pontja: akit e ponton támadunk meg, érzékenyebben reagál, mint bármilyen más támadásra. Nemcsak életét, eredményeit félti, ezeknél többet: álmait. Kodolányi négy színművét – Pogány tűz, Vidéki történet, Földindulás, Végrendelet – *Jajgatunk és kacagunk* című kötetében gyűjtötte össze. Ezek a színművek nem rossz darabok: gyengébb technikával megírt művek is maradandó hírre vergődtek már. Van közöttük igazi dráma is, a *Földindulás*, mégis az egész kötet nem tartozik az író legszerencsésebb munkái közé. Talán különösnek tetszik ez, ha meggondoljuk, hogy regényeinek egyik legfőbb erőssége éppen a drámaiság, és lépten-nyomon olyan lapokra terjedő párbeszédekre bukkanunk bennük, melyek minden alakítás nélkül a deszkákra kíváncznak. Különbséget kell azonban tennünk a hatás és a hivatottság között. Ha jól megfigyeljük, miben rejlik Kodolányi elbeszélő műveinek drámaisága, észrevesszük, hogy az több, mint csak drámaíró eszközeitől merőben idegen alkotóelem szerencsés szövetkezése a drámai hatás keltésére. Kodolányi pusztán dialógusokkal sosem tudja ezt a hatást előidézni.

Mikor regényeiben a párbeszédre kerül sor, az elbeszélés, a leírások, a direkt jellemzések segítségével már plasztikus alakok állnak előttünk, a beszéd is csak azért drámai, mert az anyag is, a keret is árasztja a feszültséget. Kodolányinak, hogy igazán drámai lehessen, gazdag háttérre van szüksége, s ezt bőven megleti, illetve kialakítja a regényben. A színmű azonban más. A színműben jellemezni, bonyodalmat szőni, általában mindent, csak párbeszéd-del lehet elérni, s az ilyen valóban drámai hatáskeltés Kodolányi darabjaiban meglehetősen ritka. Inkább írói ösztöne vezeti rá, mint a tudatos alkotó gyakorlata. Amikor „kiszámítja”, „fölelépíti” helyzeteit, többnyire erőltetett, és nem meggyőző, csak színpadias. A cselekmény bonyolításában általában ügyes, de éppen az ügyességen nem lép túl soha. Amikor sikeresen old meg egy feladatot, a megoldás láttán nyugalmat érzünk, megnyugvással honoráljuk az író ügyességét, de nem érzünk különösebb meglepetést, még kevésbé

megrendülést. Jellemzése a legszükségesebbekre szorítkozik, bonyolult jellemei nincsenek, legföljebb két szenvedély, kötelesség vagy érdek harcát ábrázolja egyazon lélekben. Színműveiben különösen kedveli a tételes ábrázolást, vannak jelenetei (például a *Vidéki történet* expozíciója), melyeket egy hajszál választ el a plakátköltészettől. Színműveinek tárgyai azonban valódi színdarab témák, ezeket szerencsés kézzel választja meg, s van érzéke a drámai szerkesztés iránt is. A *Pogánytűz* Vata lázadásáról szól, jól megépített, hatásos jelenetekkel, gyakran azonban beszéd ürügyén is csak elbeszél, alakjai veszedelmesen hasonlítanak egymáshoz, s csak a darab utolsó színében tud igazán figyelmet kelteni, mikor Levente herceg regölésében kiválóan sűrít jellemeket, kort, indulatot és mondanivalót. A *Vidéki történet*ben mintha Ibsen modernizálására tenne kísérletet; ez a darab úgy hat, mint egy fordított, közösségi szellemet propagáló Nóra-előadás, technikája hibátlan, de cselekménye és mondanivalója csak mérsékelten érdekes. Az orvos házaspár és a védőnő erkölcsös háromszöge – nemes célzat ide vagy oda – banális. Valódi dráma ellenben a *Földindulás*: egyke darab, tárgyát *Sötétség* című elbeszélésének tragikus magva szolgáltatja; a *Földindulás* befejezése azonban optimisztikus, a novellával ellentétben nemcsak a veszedelmekre, a bűn nyomában járó pusztulásra akar figyelmeztetni, hanem megmutatja a kivezető utat is, az elbukás után a megtisztulást. A családi dráma keretében rajzolja meg a dél-baranyai falu egyéb problémáit is: a nemzetiségi harcot, a vagyoni viszályokat, a lelkiismereti konfliktusokat és tévelygéseket, mindezt példás egységben, a realizmus tiszta, találó eszközeivel. Az a szín, melyben az apa részegen, cigányzenével toppan be fia ravatalához, súlyos ízlésbotlás, naturalista giccs, ezt a hatásvadászó grandguignolszerű ötletet semmi sem okolja meg. A darabnak ez a jelenete színvonalon aluli. Hálás, ügyes alkotás a *Végrendelet*. Témája, a szereplőkkel együtt, megtalálható a *Kántor József megdicsőülésében*. De bármennyire fordulatos színpadi mű ez, mégsem több mint egy jó regény sikeres dramatizálása. Az öregasszony jelleme, mikor az utolsó felvonásban mindenét szétoasztja, lélektanilag kissé sántít: inkább deus ex machinaként hat, mint valami – egyébként is nehézkesen motivált – lelki pálfordulás eredményeként. Az író evangéliumi tendenciája megkapó gondolat ugyan, ezt a gondolatot azonban nem sikerül a drámai szerkesztés eszközeivel műve alapeszméjévé tennie. A regény epilógusa meggyőzőbb.

Summa: Kodolányi négy színműve becsületes alkotás, sok jó művészi és tanító szándékkal, de valódi hivatottság nélkül. Az orosz-lánkörmök is megvil-

lannak időnként, ezek a körmök azonban egyúttal veszélytelenek. Országos hírre a *Földindulás* jutott közülük, a legszélesebb körökben tette ismertté az író nevét, a lelkiismeret szavát szólaltatta meg egy olyan korban, melyből nem hiányzott ugyan a lelkesedés, de annál inkább a tettekészség. Nemzetnevelő, eszméltető hatása a nagy történelmi regényekével hasonlítható csak össze.

* * *

Miközben a közéletben és politikában a helyzet évről évre súlyosbodott, s a jó szándékú kísérletek sorra kudarcba fulladtak, vagy kiderült róluk, hogy a reménytelenséget csak alig-alig enyhíthetik: – az irodalomban és publicisztikában biztatóbb jelenségekkel is találkozhatunk. A magyar lélek „nem hagyta magát”, híveket toborzott a társadalom minden rétegéből, törekvései intézményesen is jelentkeztek, s néhány év leforgása alatt történelmi szerepet vívott ki magának. E sikerekben oroszlánrésze volt a népi mozgalomnak; a nemzetközi kapitalista civilizáció anarchikus jelenségek közepette célt és tartalmat adott nemzedékek életének, csaknem egy évszázad után ismét vérrel töltött meg olyan elvontnak tetsző fogalmakat, mint „nép” és „nemzet”, embereket és szenvedélyeket állított az absztrakciók és frázisok helyére.

Most a népi irodalom jelesebb képviselőiről kell néhány szót szólnunk. A költészetben már a húszas években találkozhattunk Erdélyi József és Illyés Gyula nevével. Erdélyi lírája keresetlen egyszerűségével, a nép lelkéből lekezzett kifejezőmódjával, megejtő tisztaságával és mélységével valóságos ki nyilatkoztatás volt a magyar és népi szellem hívei számára. Sokan Petőfi utódjaként üdvözölték, s ha ez a kétségtelenül nagy tehetségű, gyakran mágusi képességekről tanúskodó, senki fiával össze nem téveszthető költő több szilárdsággal és több jellemmel rendelkezett volna, ma nem kellene fejcsóválva néznünk, enyhén szólva, bántó és lehangoló viselkedését.

Illyés, bár lírájában nem érte utol Erdélyi sokszor már klasszikusnak mondható tisztaságát és eredetiségét, jóval igényesebb és összetettebb egyéniség. Tökéletes biztonsággal és fölényes művészi fegyelemmel mozog az irodalom minden területén, a vers éppoly készen és életrevalóan születik tollából, mint a regény vagy a tanulmány. Színművei inkább ügyes és hatásos nagyméretű történelmi tablók; a drámához van érzéke, de az igazi tragikumhoz már nincs. Az irónia, mely szívének legzártabb kamrájában rejtőzik, megakadályozza ezt. Illyés voltaképpen nem, vagy nem csupán „népi író”: Párizs

utcaín és történelmi nevezetességei közt éppolyan otthonosan mozog, mint a *Puszták népének* kunyhóiban. Olyan gavallér ő, ki egyforma őszinteséggel és tartózkodással udvarol négy-öt leányzónak is, egyiket sem téveszti meg, de egyiknek sem adja oda magát szívvel-lélekkel. Bár minden szavából szinte kiált a férfiasság, mégis van benne valami feminin: ő a zárkózott, körülrajongott hölgy, szemében az értelem fénye, ajkán ironikus mosoly, – mint egy francia marquise a „raison” századából. Illyés nagyon franciás, az egyenesebb magyar karakter gyakran megütközhetik simaságán. Senki sem hódíthatja meg fortélyokkal vagy tüzes vallomásokkal, a fenyegetéseket nyugodtan visszautasíthatja méltósága tudatában, az alázatos rajongókat pedig befogadja és kitaszítja a holnap ígéréteivel. Ő irodalompolitikai életünknek nem kaméleonja, hanem Próteusza: ez több, mert van benne valami isteni, a háttérben ügyeskedő másodrangú istenek sima udvariassága és ironikus gögje. Fölényes, csiszolt okossága kicsit mindig Mefisztót juttatja eszünkbe: a világ minden kincséért sem követne el ostobaságot, de még hibát sem. Sohasem tudna jellemtelen lenni: a jellem ellentéte nála nem a jellemtelenség, hanem valami „vis maior”, elháríthatatlan akadály; vajon nem azért ember-e az ember, hogy élni tudjon eszével? Ki vehetné ezt rossz néven tőle? A nagyság kritériuma nem lehet az elvakultság, mindenkivel egyetérteni lehetetlen, mindenkivel összeveszni ostobaság. Magamat csak én ismerhetem, vagy én sem, kortársaim elmúlnak a korral, s én már most nevetek az utókoron, mely nem kevésbé lesz gyanakvó és hitvány, mint az én korom, csak tájékozatlanabb. Montaigne és La Rochefoucauld herceg öregedő magyar rokona, Dózsa György gazdátlan köpenyével a vállán (n.b. a köpeny korszerű jelentése: noli me tangere!), mosolyogva és megvetően néz végig híveinek és ellenségeinek táborán: ismerlek benneteket, hagyjatok békén. Az ember nem sok, de az ész minden. Az ember addig él, míg titok mások szemében, ti ostobák; az én titkom az volt, hogy okosabb voltam mindnyájatoknál. Egyikőtöknek sem hízelegtem. Az augurok közönye vagy felháborodása sem sért: majd eloszlik szemükről a hályog, s látni fogják, hogy testvére voltam mindenkinek, ha barátja nem is akartam lenni senkinek.

Jóval később jelentkezett Sinka István. Kezdetben sokan nem értették, a kor sem kedvezett neki, mielőtt tehetségét szabadon érvényesíthette volna, elkövetkezett a katasztrófa. Őt nemcsak Illyésnél, hanem Erdélyinél is több szál fűzi a néphez; bojtár volt, önéletrajza, a *Fekete bojtár vallomásai*, elsőrendű emberi és művészi dokumentum. Költészete nem oly megmagyarázhatat-

lan, mint sokan hiszik; a titok kulcsa egyéniségében, illetve írói szándékaiban rejlik: verseiben egyszerre akarta adni önmagát s a népet, mely szülte. Nem tudott beletörődni abba, hogy ez a kettő a legjobb szándékú lélekben sem jár mindig föltétlenül együtt, s ezért követik könyvében az alvajáró biztonságával meglett gyönyörű költeményeket a nehézkes programversek, s a fáradságon egymásra halmozott, laza szövésű strófák. Nehézségeit ő maga növelte azáltal, hogy keserű élményeinek hatására a világ éjszakai oldalát szívesen részesítette előnyben a napsütötte oldallal szemben. Megnyilatkozásait több szándékosság sötétítette el, mint amennyit az ő alapjában nyílt szívű és szeretetre sóvárgó kedélye elbírt. Az urak aljasságának tulajdonított sok mindent, ami egyszerűen az ember aljassága volt. Értékeit azonban ez nem veszélyeztetheti: sok lírai költeménye – és még inkább balladái – e század maradandó értékei közé tartoznak.

A gárda valamennyi tagja közül Németh Lászlónak volt a legnagyobb hatása. Ő sem népi író a szó klasszikus értelmében, személye és munkássága mégsem választható el a mozgalmtól. A népi irány céljait ő fogalmazta meg legtisztábban, ha nem is legélesebben. Alakja és tevékenysége annyira sokrétű, összetett, gyakran ellentmondásos, hogy ilyen rövid megemlékezés keretében még csak nem is célozhatunk valamennyire. Németh László nem tűr semmiféle összehasonlítást, szuverén úr a maga birodalmában: az ő személye példázza leghívebben a kor kollektívizmusának szükségszerű, gyakran tragikus összeütközését az alkotó egyéniséggel. Az az ember, ki legtöbbet tett e század „uralkodó eszméinek” győzelméért, ki legfáradhatatlanabb harcosa volt egy – ő így remélte – megszülető új közösségnek, korának talán legmagányosabb embere is, társulásra, gyümölcsöző együttműködésre tulajdonképpen képtelen. „A magyar szellemi erők organizátorá”-nak büszke címét adományozta magának már fiatalkorában: ehelyett a saját szellemi erőinek bámulatos organizátora lett belőle, az ő nagy szomorúságára és a magyar irodalom örömére. Mindent, amire szüksége van, maga termel magának: regényt, tanulmányt, színművet, verset, tudományt és folyóiratot. Önmagának nemcsak irodalmi szállítója, hanem politikusa, természettudósa, filozófusa, közgazdásza, kiadója és hatósága egy személyben. Németh László állam az államban. A határsértéseket kegyetlenül megtorolja, kiáltványokat szerkeszt, büntet, jósol, és vég nélkül magyaráz: mindezt a teljes anyag birtokában, a képzett szakember tudásával, s a lírikus gátlástalan kitárulkozásával. Programja eleget, hogy nemzedékek vetélkedjenek megvalósításáért. Bizonyos érte-

lemben a legszerencsésebb író: minden gondolatát, vágyát, sejtelmét az asszociációk roppant tömegével azonnám papírra teremti, nem ösztönöznie, hanem fékeznie kell gondolatait. Elfogultságairól természetesen nem beszélhetünk, még akkor sem, mikor kritikát ír, ezeket felhánytorgatni annyi volna, mint szemrehányás tenni a Vezúvnak, mert láváját illetlen mennyiségben és hőfokon dobálja ki magából. Meg kell említenünk a „mélymagyarságról” és „hígmagyarságról” alkotott teóriáját (az asszimiláció biológiai, etnikai és művelődéstörténeti jelentőségét és következményeit fejtegeti). Ez nem a legmélyebb gondolata ugyan, de ez terjedt el a legszélesebb körökben, s ez adott a legtöbb vitára okot. „Harmadik út”-jának meghirdetése e kor történetében olyan jelentős esemény, mint a reformkorban Széchenyi Hitele: a népi Magyarország kiáltványa, Németh László terveinek összegezése és koronája.

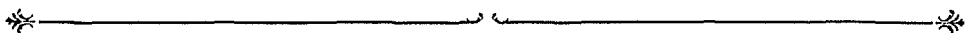
A mozgalom nagy fölfedezettje, büszkesége és zászlója volt hosszú ideig Veres Péter. Kortársait meglepte, a lelkes természeteket meg éppen elragadta az a nem mindennapi jelenség, hogy egy ember, csupán a maga erejére utalva, sikeresen áttörte osztályhelyzetének korlátait, műveltségre tett szert, ugyanakkor megmaradt parasztnak is, viselkedése, gondolkozásmódja, művei egyszerre tükrözték azt a népi közösséget, melynek nevében megszólalt, és egy határozott, újszerű egyéniséget. Egy pillanatra úgy látszott, Veres Péternek sikerült megvalósítania a lehetetlent: egy ellenséges világ szorító gyűrűjében nemcsak jogokat harcolt ki magának, hanem szűkös, bár elegendő módot is, hogy egy új honalapítás erőskezü úttörője legyen. Ő maga volt a nép, ahogy a népi irány hívei a népet látni szerették volna. Józan okosságát, meg nem vesztegethető ítélőképességét, szilárd jellemét és föltétlen becsületességét emlegették leggyakrabban, s kezdetben nem is ok nélkül. Hibái, hogy ne mondjuk, vétkei azonban korán kiütköztek: okossága nem a lélek mélyében gyökerező intelligencia volt, hanem földhözragadt, gyakran lapos józan-ság, metafizikai élete, igényei, képességei egyáltalán nem voltak, kun fajának rossz tulajdonságait lehangoló fejlettségben egyesítette magában. Bár úgyszólván senki sem vette észre, már 1945 előtt sem titkolta sztár-hajlamait, szerénységét tüntető szerénységgel lobogtatta, műveltségének még meglevő hiányosságai miatt balladás hangon sopánkodott, s ha valami újat tanult, nem ritkán ízléstelen dicsekvéssel kötötte olvasói orrára. Ezek a megnyilatkozásai már nem voltak őszinték, szerepjátszásról tanúskodtak. A háború után Veres Péter a népi mozgalom szégyene lett, közönséges törtetőnek mutatkozott, gyakran ostoba is volt, s annyira nem titkolta nyers önzését,

✧ ————— ✧

hogy legragaszkodóbb híveit is megdöbbenettette. Kiderült, ha voltak is valamikor eszményei, jellegzetes materialista módon, természetesen rendelte alá őket anyagi és társadalmi érvényesülésének. A múltban erre nem igen nyílt alkalma, az álszocialista rendszer követeléseit azonban habozás nélkül teljesítette. Veres Péter szépen példázza egy régi gondolatunkat, hogy tudniillik a jellem az embernek nem immanens képessége, hanem az eszmék létezésében hívó, idealista lélek önvédelemre szolgáló meggyőződése: aki nem hisz egy magasabb erkölcsi világrendben, nem lehet jellemes ember. Materializmus és jellemesség sohasem férhet össze.

A népi mozgalom nagy eredménye volt, hogy ha a politikai élet felelős vezetőiben nem is tudott számottevő támaszra lelni, s az ország urait nem is tudta a hivatalos politika megváltoztatására kényszeríteni, mégis áthatotta a nemzet minden rétegét, s különösen kulturális téren közvéleményt teremtett. Nehéz volna megjósolni, ha nem jött volna közbe a katasztrófa, mit remélhetett volna a mozgalom az államvezetés területén, teljesítményei azonban így is megbecsülendők, s hatása máig érezhető. A népi írók ébresztették fel a felelősségérzést minden jobb magyarban az első háború utáni neobarokk fülledtségben, rádöbbenettek a bűnökre, célként jelölték meg a magyar értékek és értékek megmentését és fölvirágoztatását. Egyedül ők adtak épkezláb nemzeti programot – s ez igen nagy szó. Törekvéseikben realisták voltak, a kétségtelenül létező hibákat pellengéreztek ki, a legnyomasztóbb bajokra világítottak rá, s megoldásként elérhető célokat javasoltak. A mozgalom nem volt mentes az elfogultságoktól és egyoldalúságoktól sem, ezek a félszekségei azonban könnyen lecsiszolódtak volna, ha a nemzet többségét sikerült volna megnyernie. Kezdetől fogva a tömegekre aspirált, a kedvezőtlen viszonyok miatt azonban meg kellett elégednie azzal, hogy elit-mozgalom maradjon. Nem ez volt egyetlen, kényszerű ellentmondása, de gyakorlati szemszögből nézve kétségtelenül ez volt a legsúlyosabb. Erkölcsi megalapozottságát és egyetemességét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a jobb- és baloldalon egyformán híveket tudott toborozni magának.

Politikai tevékenységének még vázlatos rajza is túlságosan messzire vezetne bennünket, irodalmi hatásának főbb eszközeit azonban megemlíthjük. A népi írók műveinek terjesztésére alakult a „Magyar Élet” könyvkiadóvállalat; az itt megjelent művek tekintélyes száma bizonyítja, milyen nagy igényeket elégített ki ez a sikeres vállalkozás. A múltó érdekességű hírlapírást mellőzve, beszélünk kell a népi irány legszínvonalasabb folyóiratáról, a pécsi *Sor-*

*sunk*ról. A *Sorsunk* 1941-ben indult, s tevékeny korszaka (érthető okokból) a háború végével meg is szűnt. A *Sorsunk* nem volt pártpolitikai értelemben népi lap, köteteiben mégis megértő otthonra talált valamennyi népi író. A lap irányának ilyen alakulása elsősorban a szerkesztő, Várkonyi Nándor érdeme. Várkonyi neve nem ismeretlen azok előtt, kik a népi irodalom sorsát ez időben figyelemmel kísérték. Ennek a mozgalomnak két legjelentősebb irodalomtörténeti és kritikai fegyverténye az ő nevéhez fűződik: *A modern magyar irodalom* (1928) és *Az újabb magyar irodalom története* (1942) című munkái az érdeklődő közönség számára ugyanolyan eszméltető hatásúak voltak, mint Kodolányi vagy Németh László elméleti írásai. Összefoglaló – történeti és kritikai – módszerrel Várkonyi értékelte első ízben a népi irodalom céljait és eredményeit. Művei már csak azért is jelentősek, mert nyoma sincs bennük a kortárs elfogultságainak és elhamarkodott ítéleteinek. Egyes aránytalanságai sem bántók vagy felületeseek, inkább a túlságos közelség természetes okaival magyarázhatók. Ítéletein ma sem kell változtatnunk, legfőljebb néhány általánosító megjegyzésének élet kell kissé tompítanunk. A Várkonyi Nándor szerkesztette *Sorsunk* a népi irodalom alakulásának hű és vonzó tükre, színvonala magas, anyaga mindig érdekes. Ha füzetait lapozgatjuk, olyan érzésünk támad, mintha a reformkor valamely régi, híres irodalmi orgánumának köteteivel ismerkednénk.

Valóban, irodalmi termés, és egyéniségek dolgában igen gazdag kor volt ez, ha minden jelentősebb alakját meg akarnók említeni, szétfeszítené értekezésünk szűk kereteit. Mégis szólnunk kell a másik táborról is, a népiek ellenlábásairól, az „urbánus”-nak nevezett írói csoportról. A népi-urbánus vita csak a háborús esztendőkhöz öltött ugyan figyelemre méltó arányokat, de ahogy a népi mozgalomnak, ennek is voltak kezdetei. Ezek a kezdetek az első háború utáni esztendőkhöz „Nyugat”-jához vezetnek vissza bennünket. A nagy múltú folyóirat, Ady nemzedékének szócsöve, ekkor már elvesztette forradalmias jellegét, jelszavai lassanként akadémikus higgadtságot árultak el, s ahogy növekedett a népi irány súlyban és tartalmában, úgy szorult a „Nyugat” egyre inkább védekezésbe. Mindebben nagy része volt a későbbi szerkesztőnek, Babits Mihálynak. Kosztolányi ugyan még Babitsnál is „urbánusabb” volt, mégis, minthogy tevékenységét nem kötötte egyetlen folyóirathoz, s aránylag korán meg is halt, szerepe e nagy vitában nem volt lényeges. Annál inkább Babitsé: őt nemcsak kétségtelen tekintélye és a kortársainak egybehangzó tanúsága szerint egyszerre nyugtalanító és vonzó egyénisége,

hanem irodalompolitikai hatalma is vezérré avatta. Babitsot mi, ellentétben számtalan megállapítással, valóban vezérnek tartjuk, de *szellemi vezérségre* születettnek, nem belső bizonytalanságokkal küzdő, ideges politikusnak, sajnos, hívei erre kényszerítették. Babits volt olyan nagy író és jelentős szellem, hogy akaratlanul is kör képződött volna körülötte, és ez a társaság, különösen annak feje, okvetlenül érezte volna hatását a szellemi életben. Az is bizonyos, hogy előbb-utóbb vitába szálltak volna ellenfelekkel, s megint csak Babits volt olyan érzékeny agyvelő, s rendelkezett annyi vitázó készséggel, hogy különösebb rábeszélés nélkül is hallatta volna hangját. Sem lelkiismeretessége, sem természetes hiúsága nem engedte volna meg, hogy félrevonuljon egy olyan harcból, mely a számára is legfontosabb kérdések körül zajlott.

Persze, tagadhatatlan, hogy Babits igazi világa, szíve szerinti működési területe elsősorban a belső, s nem a külső élet volt. Könyvesszobájában érezte jól magát, nem a piacon. „Elefántcsonttornya” lelki alkatának következménye; volt nem annyira elvei szorították oda, inkább életösztöne. Élete szüntelen harc, keserves kínlódás volt elvei és az ösztöne között. Szíve a magányba vonta, esze a küzdőtérre. Szíve vágya volt az igazi. „Engem rabszolgaságban tartott... a Szépség: ó, egyetlen tökéletesség, megnyugvás e földön, formák megnyugvása! – *nekem nem élet kellett.*” Vallomásai minden fejtegetésnél ékebben szólnak: „... Nem a jelenben élek én. Egy fantasztikus novellát élek én, a *késétszemű ember* novelláját, amit el lehetne képzelni így talán: a kép nem azonnal jelenik meg nekünk; bizonyos idő kell hozzá, míg a látás érzeteit az idegek az agyba viszik – hátha ez az idő meghosszabbodik betegesen? Hát-ha órákba, napokba kerül, amíg a kép a recehártýáról a lélekbe érhet, ahol minden képnek örök szállása van, mint a kísértő léleké a temetőben? Akinél így volna, az *a múltban járna örökösen, és folyton beleütközne a jelen falaiba*; nem a maiakat látná maga körül, hanem a tegnapi, a tegnapelőtti és az, ami ma van, csak holnap, holnapután jönne a lelkébe. A kedves szépségét csak másnap látná meg, szomorúan, mikor már nem ölelhetné, és a tegnapi képei közt még az új ölelést sem tudná megbecsülni. Ó jaj, így vagyok én! Csakhogy órák és napok helyett hónapok és évek múlva támad fel nekem a múlt, örökösen felfödve előlem a jelent, mint egy alkalmatlan függöny, *mely nem enged a valóság forró testéhez nyúlnom.*” (*Költészet és valóság*. Kiemelések tőlem.)

A Babits iránt népi körökben máig megnyilvánuló ellenszenvnek két gyökere van: egyik az a csúf tulajdonság, hogy az ellenfelek – mindkét részről – különös kedvvel fedeztek föl jellemhibákat a másik oldalon, és nem sokat tö-

rődtek a Biblia korholásával, hogy más szemében észreveszik a szálkát, de a magukéban a gerendát sem. A csárda dudásai görbe szemmel méregették egymást. Babits hibáit, hiúságát, féltékenységét (minden író közös gyengéjét) kéjjel pellengérezték ki, s még ma is nagy elégtétellel emlegetik. A másik okot a Baumgarten-díj szerencsétlen intézménye szolgáltatta. A díjak odaítéléséről végső soron Babits döntött, s döntéseiben kérlelhetetlen volt. A népi írókat nem szívelhette, s elutasító magatartása tettekben nyilvánult meg. Mi ezért nem kárhoztatjuk Babitsot, joga volt úgy döntenie, ahogy jónak látta. Viszont határozottan elítéljük az irodalmi díjosztás káros szokását, tehát a Baumgarten-díjat is. Talán sohasem fog kiderülni, mennyi haragot, dühöt, kétségbeesést, rosszindulatot, kárörömet, félreértést szült ez az intézmény. A Baumgarten Alapítvány körül ádáz háború dúlt, az intrikusok valósággal lubickoltak ebben a kétes tisztaságú pocsolyában, a döntéseket ízléstelen és alacsony rendű közelharcok előzték meg, irodalmi börze alakult, mindenki tippelt, mint a lóversenyeken szokás, a vesztesek dühkiáltása összekeveredett az alattomos bajkeverők mérges sziszegésével. Hasonlíthatatlanul több kár, mint haszon származott ebből, a Baumgarten-díj körüli agyarkodás e század magyar irodalmának szégyenfoltja. Semmi szükség sem volt erre, Babitsnak meg kellett volna értenie, hogy neki sem volt rá szüksége. Akik e harcokban rózsza helyett tövist kaptak, haláluk órájáig melengetik keblükben a sérelmet, s keresztényinek éppen nem nevezhető módon olyan haragot táplálnak, mely „aere perennius”. Írók, kik a szellem területén, ellenséges vélemények ellenére is, egészen jól megértették volna egymást, szándékosan betömték fülüket, és lehunyták szemüket egymás kétségtelen értékei előtt, s mert nyíltan nem vallhatták meg neheztelésük okát, álokokra hivatkoztak. A szerencsések viszont, kik a „beati possidentes” közé tartoztak, óvakodtak őszinte véleményt nyilvánítani minden olyan kérdésben, mely az adományozó érzékeny idegeit sérthette volna. Palatinusai lettek egy örökké rettegő, fáradt nagyúrnak, lábujjhegyen jártak körülötte, mint beteg körül szokás, s ezért az az irodalom is, mely ilyen körülmények között született, kissé beteg irodalom volt. Meg kell értenünk a szerencséseket és a kisemmizetteket is, az elsők úgy érezték, kötelességüket teljesítik, mikor Babits mellé állnak, az utóbbiak viszont, még a leggyémántabb jellemek is, talán csak akkor bocsáthattak volna meg tiszta szívvel, ha szentek lettek volna.

Az urbánus irodalom, történelmi nézőpontból tekintve, a fejlődésben megállapodott, sőt védekezésbe szorult polgári középosztály gondolkodásá-

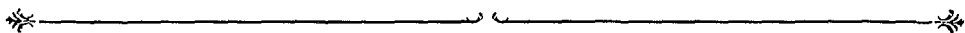

nak bélyegét viselte magán. Ennek az osztálynak, ahogy már mondtuk, nem volt érdeke a társadalmi erőviszonyok megváltoztatása. Ezért konzervatív nézeteket vallott, azaz óhatatlanul szembekerült magával az élettel, és – jelképes kifejezéssel élve – nem Isten szabad ege alatt, hanem szobája négy fala közt érezte jól magát. Festett egekben és párnákra hímzett virágokban gyönyörködött. Ez a fojtó szobalevegő még a legjobb urbánus írók munkáiban is érezhető. Az urbánus írók nem osztották a népiek felfogását az irodalom és politika szükségszerű kapcsolatáról, műveikkel nem akartak tanítani és használni. Elhanyagolhatóknak, sőt nyűgnek érezték a közéleti problémákat, a társadalmi kérdésekkel való foglalkozást alacsony rendűnek és művészietlennek bélyegezték. Általában irtóztak minden célzatosságtól, a tendenciózus irodalmat eleve elutasították. Parlaginak, s a művészetre ártalmasnak vélték olyan gondolatokat, melyek tömegeket is foglalkoztattak. Mindebben nem nehéz fölfedeznünk a l’art pour l’art esztéta-gondolkodást, az apolitikus író alkati idegenkedését minden politikum iránt. Vieux jeu, mondhatjuk nyugodt lelkiismerettel, meggyőződésünk, hogy az urbánus és népi írókat (a valóban tehetségesekről van szó), elsősorban ellentétes alkatuk állította szembe egymással. Magyarságuk megfogalmazásában különböző nézeteket vallhattak, jóhiszeműségükhöz azonban nem férhet kétség. A zsurnalizmus aszfaltbetyárjait, megfizetett csatlósait éppúgy nem nevezhetjük „urbánusok”-nak, ahogy az alamuszi, konkra leső álparasztok sem érdemlik meg a „népi” nevezetet. Az urbánusoknak joggal vetették szemükre ellenfeleik, hogy végső soron megvalósíthatatlan elveket vallanak, tehetségük általában vértelen, vékonyan csörgedező. Viszont nem volt igazuk abban, hogy az „urbánus” jelző egyértelmű az eszmehíjassággal s a nemzet problémái iránti közömbösséggel. Az urbánusok gyakran helyesen állapították meg, hogy a népiek túlzó nacionalizmusa s türelmetlen fajimádata nem éppen magasrendű megnyilatkozások. Viszont gyászosan, sőt rosszindulatúan vélekedtek, mikor még a valódi tehetséget is megtagadták az olyan eredeti alkotóktól, mint például Sinka és Kodolányi.

Kodolányi, mint említettük, polémiáiban gyakran ágyúval vonult legyek és szúnyogok, vagy a legjobb esetben patkányok ellen, cikkgyűjteményei, az *Esti beszélgetés* két kötete, mégis igen tanulságos olvasmány azok számára, kik e kor „kultúrájával” közelebbről óhajtanak megismerkedni.

Kodolányi könyvének előszavában tiltakozik, hogy politikusnak, vagy akár csak publicistának is nevezzék: azt meg éppen borzadva utasítja vissza,

hogy „prófétának” titulálják. Mennyi joggal adományozták neki e címeket? Olyan kérdés, melyre válaszolnunk kell. Hogy minek látják az embert ember-társai, mindkét oldalra jellemző, s alighanem tévedne, ki bármelyik részről visszautasítaná a „vádat”. A közönségnek azt felelhetjük: nem az író dolga, hogy képviselje apró-cseprő óhajaitokat, döntőbíró legyen tyúkperekben, olyan úton járjon, amit ti szabtok elébe. Az íróhoz pedig így szólhatnánk: miért pazaroltad életed és energiád javát olyan dolgokra, melyekre nem érzel igazi hivatottságot, miért voltál minden lében kanál, ha megveted ezeket a gyanús leveseket, miért akaszkodtál olyan kerekbe, melyek, jól tudtad, odaviszik az országot, ahova, ha megfeszülsz is, el *kell* vinniük? Könnyű a válasz: azért, mert ha Kodolányi elsősorban író is (hiába szeretné hinni, hogy *csak* író), mégis ugyanakkor politikus, publicista, sőt, isten bocsá', talán még „próféta” is. Hogy nem olyan mint mások, mint a hivatásosak? Hála Istennek, hogy nem olyan! De gyermekesség lenne szó szerint vennünk az író tiltakozását, – s erre jó okaink vannak.

Ezt írja magáról: „...szüntelen résen áll, mint a vad, várván az orvul rátörő ellenségek seregét, akik megszapordtak, mint réten a fűszál... *örök szorongatásban kell állanom...*” (Kiemelések tőlem.) Mi ez? Túlságosan sötét a kép? Vagy az író rossz idegei táncolnak, vibrálnak szüntelenül? Vagy üldözési mánia? Az író sohasem táncolhat ennyire késhegyen, tudnia kell, s alighanem tudja is, hogy személyes léte, s még inkább művei, nem állhatnak ilyen abszurd viszonyban korával; egyáltalán, nem ez az igazi viszony az író és kora, az író és ellenségei között. *Nem az író retteg ennyire, hogy talán elnémithatják, hanem a politikus fél, hogy elveszítheti presztízsét, a publicista fél, hogy denunciálják közönsége előtt, a próféta iszonyodik, hogy sárral tömik be a száját, hogy többé nem kiálthat, hogy mások kiáltanak majd helyette.* S kell-e ezt szégyellnie vagy tagadnia? Nevet-séges volna. Mi árthatott volna *A vas fiainak*, a *Julianus barátnak*? Semmi. Nem írhatta volna meg későbbi műveit, ha kiutálják a közélet porondjáról? De igen, megírhatta volna (ahogy 1945 után teljes visszavonultságban megírta az *Örök Testamentumot* is). Ki, vagy mi tiltakozott hát benne a felismerés, a rá-galmazás, a gyanúsítások ellen? A *homo sacrosanctus*, a *representative man*, az *áldozat*: a kor, a társadalom nyelvére lefordítva az idealista politikus, a publi-cista, a „próféta” (valóban utálatos szó).

Utálatos? Nézzük csak meg közelebbről. Pro-fétész: előre-megmondó, az istenek tolmácsa, a jósmondat megfejtője, általában jós, látnok, magyarázó,

ihletett költő. Ha az eddig mondottakból még nem is derült ki teljes valósággal, mennyi köze van Kodolányinak ezekhez az okkult képességekhez, hamarosan elválík, hiszen az *Örök Testamentum* ezeknek valóságos gyűjteménye. Addig is jegyezzük meg, hogy a prófétán mindig egy *eszme* uralkodik, ez az eszme bírja szólásra, gyakran akarata ellenére; ihletett pillanataiban ő maga az *Eszme*, a gondolat benne és általa nyilatkozik meg. De halljuk őt, magát (1942): „*Ilyen eszme rajtam és bennem egy ideálisan elképzelt Magyarország eszméje. Eleinte életemnek csak egy-egy kisebb, mellékesebb területét szállta meg, de még nagy érvényesülési alkalmat hagyott a reális mindennapok, emberi viszonylatok és kapcsolatok számára. De egyre több és több területre terjesztette ki hatalmát, mint trónnak, egyre ritkábban engedte szóhoz jutni munkámban a könnyed elemeket, a tárgyilagos megfigyelés gyűjtőmunkáját, a világ zűrzavarának játékos véletleneit, sőt végezetül a kenyérkereset és a társadalomban való természetes forgolódás követelményeit is. Az Eszme és a reális világ közt keletkezett szakadék 1937-től kezdett egyre fenyegetőbb s ijesztőbb mértékűvé tágulni, egyre nehezebb volt átlépni. Egyre jobban nőtt, dagadt a diszharmónia bennem és körülöttem, egyre jobban fájt, mint valami rákdaganat, amely lencse nagyságú pattanás kezdetben, s az egész szervezetet fölfaló, gyógyíthatatlan, kivághatatlan, csillapíthatatlan burjánzássá nő.*”

Ez a vallomás nemcsak igen komoly érv előbbi állításunk igazsága mellett, hanem diagnózisnak is kitűnő. Ez a Kodolányi fogott hatkötetes magyar történelmi regény írásába, ez a Kodolányi forgatta meg a husángot a percmberkéék dáridója fölött, ez a Kodolányi nagyított, válogatás nélkül, minden kicsi és nagy veszedelmet félelmes arányúvá. A közösségi szemlélet elszánt híve lett és maradt, ezernyi csalódás, kiábrándulás után is a prófétésznak kiáltania kell, különben megfullad, elpusztul, ha nincs hálás hallgatósága, a hálátlannak magyaráz, ha a nemzet elitje nem hallgat, vagy nem hallgathat rá, a csöcseléket oktatja, ha az is cserbenhagyja, az ég madarainak és az erdő vadjainak prédikál. Mindegy, beszélnie, tanítania, lelkesítenie, lázítania kell: az ő fajtája értő szellemeket varázsolna elő szobája négy falából is, és ha más nem akadna, hát velük közölné gondolatait, belőlük alkotna hadsort, a jövő győztes tanítványait. Hasonlat ez? Nem, valóság. Valóban így tett, mikor hívei, sőt (ez egyik legsúlyosabb megpróbáltatás volt életében) ellenségei is megfellebbeztek róla. Szellemeket idézett, a legendás múlt roppant fantomjait, belőlük formált győzhetetlen falanxot, s mert nem akadt hős, kinek hangja az összes

korokat beharsogná, megsokszorozta önmagát, hogy igéi elhatoljanak a történelem legtávolabbi zugaiba is.

Madarat tolláról, a festőt színeiről, a költőt és író kedvelt szavairól ismerjük meg. Ebben nincs különbség „esztéta” és „aktivista” író között, a kedvelt szavak minduntalan felbukkannak és árulkodnak. Ha Kodolányi legsajátabb, leggyakoribb szavait keressük, könnyűszerrel rátalálunk a legsajátábbra, a leggyakoribbra. Ez a szó: „mohó”. Igen, Kodolányi „mohó”, – mohó a szeretetben és a gyűlöletben, az érdeklődésben, az alkotásban, az ujjongásban, a szomorkodásban, a rajongásban és a kétségbeesésben. Minden mohóság azonban elsősorban kifelé, a világ felé irányul, – ez a szó bizonyos agresszivitást, támadó kedvet, hatalomvágyat, diktátori hajlamot, birtoklásra törő akaratot leplez és leplez le. A „Wille zur Macht” lényege ez a mohóság, s Kodolányira ennél semmi sem jellemzőbb. Mikor a háború éveiben egyre gyakrabban vett erőt rajta a csüggedés, egyszer azt írta: „Elefántcsonttorony lesz ennek a vége? – kérdezi ijedten (az író), mert hiszen *mily nehéz harcok eredménye az a kollektív szemlélet*, ahova több mint húsz esztendő során eljutott”. (Kiemelés tőlem.) Ez csaknem úgy hat, mint egy szónoki kérdés, nem nehéz világosan és határozottan válaszolnunk rá: nem, nem lesz elefántcsonttorony a vége, sem most, sem a jövőben. Ha Kodolányi egy szép napon saját elhatározásából belépne ennek a bizonyos toronynak a kapuján, s kívülről ráfordíttatná a zárat, másnap az ablakon ugrana ki megint az utcára, – ez kétségtelen. Voltak már stiliták, de ezek még az oszlop tetején is felváltva imádkoztak és átkozódtak. (Az előbbi idézetben a kiemelt részt talán nem is kell már külön magyaráznunk; ez a félelem azonos Németh László félelmével, s egyáltalán mindenkiével, aki többet remélt a kollektív szemlélettől, mint amennyit bármely szemlélet sűrű gyakorlati ellentmondásaival nyújtani képes.) Bármennyi pesszimizmus, tehát egyoldalúság lappang is La Rochefoucauld híres maximájában: „erényeink csak álcázott bűnök”, mégis élesen megvilágítja Kodolányi mohóságának rejtett okait. (Ezek a gyökerek természetesen sohasem tudatosak.) Kodolányi kezdettől fogva uralkodni akart, „a hatalmat akarta”, hódítónak született, és hódítani akart mindenáron. Nem ritka jelenség. Az irodalomnak, a művészeteknek, a gondolatnak is megvannak a maguk született Sándorai, Caesarjai és Napóleonjai. Az „akarat-emberek”, a titánoknak ezek az unokái, mint börtönben keringenek mesterségük, tehetségük vagy éppen zsenialitásuk aranyozott rácsai mögött, s izgatottan szegezik héja-te-kintetüket a falakon túl zajló „igazi” életre. Elszólásaik, sőt hasonlataik is rop-

pant jellemzők. Emlékezzünk csak, hogyan vélekedett Beethoven Napóleorról: „Ha hadvezér volnék, megverném!” Ki nem érzi meg e mondás pokoli gőgje, titáni önérzete mögött a szív vad vágyát és feszülő energiáit: én is tudnám, ha akarnám, ha merném, ha nem lenne fontosabb dolgom, ha nem értenék máshoz még jobban. A „ha” persze csak fedőszó, igazi jelentése: lelkiismeret. Beethoven talán csakugyan különb hadvezér lett volna Napóleonnál, mégsem lett volna soha Napoleon, mert volt lelkiismerete. De a nagy antik bűn, a „hübrisz” ott rejtőzött azért szíve közepében, s mint nemes méreg, mint sorvasztó és éltető erő, holta pillanatáig lüktetett szervezetében. Ősi hagyomány szerint az istenek megtorolják a hübriszt, az istent kísértő büszkeséget, a túlzott önérzetet, a féktelen vakmerőséget, a tiltott határátlépést: ki-ki azzal bűnhődik, amivel leginkább kevélykedett. A szépség platonikus megszállottja, Michelangelo, korának egyik legrútabb embere volt, Goethe, ki a nyugalmat és harmóniát vallotta az élet céljának, s mint egy mániákus szobrász, sok évtizedes türelemmel dolgozott önmaga olimpuszi megjelenésén, halála évében azt mondotta, hogy hosszú élete folyamán talán két hétig volt boldog; Beethoven, ki a hangokért „kirabolta a mindenséget”, megsiketült; a „szüntelen résenálló”, veszedelmet szimatoló Kodolányi, ki legszívesebben mindig, mindenütt ott lenne, ki annyit és annyifelé utazott képzeletében, mint még soha egyetlen író sem, ki nem tudott ellenállni a meghívásoknak, s annyiszor lépett a dobogóra, szinte teljes mozdulatlanságra van kárhoztatva, s olyan magányosságra, mely inkább hasonlít szent Antal kísérteties éjszakáira, mint például az emigráns Victor Hugo nyaralásnak is beillő normandiai száműzetésére. Kodolányi azt mondja, az ő mákonya, bódító szere a siker volt (természetesen az írói siker); ez a magasrendű, mondhatnók szellemi kicsapongás az egyetlen bűn, mellyel, kissé bizonytalanul, vádolja magát. Megcáfolja-e ez, amit előbb mondtunk? Bizony, nem cáfolja meg. Ha Kodolányi a „siker”-ben látja hatalmi törekvéseinek egyetlen és végső célját, csak azt bizonyítja, hogy ez a törekvése igen „stílszerű”: titkos óhaja és realitásérzéke egyenlítődik ki egy elfogadható, közkeletű formulában. Gondoljunk Meredith *Önzőjére*; az önző nem tudja, hogy önző, önössége mégis eleven erő, bűn az erény álarcában, – a hős sikert sikerre halmoz, s közben rejtett betegsége tragikusan növekszik benne. Ilyen rejtett, titkos betegség Kodolányiban a „hübrisz”, a „Wille zur Macht”, a túltengő, burjánzó mohóság, mely egyformán szemet vet jóra és rosszra, egyformán akar uralkodni a jókon és a rosszakon, mindig első akar lenni, és pedig úgy, hogy mindenki tudja meg: ő az első. Az *Isten Hegyének*

nyíltszíni tragikuma alatt ott húzódik egy más, mélyebb, fájdalmasabb, titkolt tragikum: a lelkiismeret és a hatalom megrázó párviadala, az Úrra átruházott, szükségesnek vélt kegyetlenség, mely voltaképpen az emberi hatalom kegyetlensége, és ezt a rettentő ellentmondást a halál sem szünteti meg teljesen, csupán Isten kegyelme. De jelen van-e, jelen lehet-e ez a kegyelem mindennapos harcainkban, „e földi téreken”?

E tragikum csírái annyira mélyen rejtőznek, annyira láthatatlanok az emberi szemnek, hogy még szenvedő hősünk is csak az ihlet ritka pillanataiban jut el a sejtelem első fokáig. A felszínen látszatra minden világos, minden érthető: barátokra és ellenségekre oszlik a világ, az élet szüntelenül akadályokat gördít a siker útjába, s ha egy pillanatra alulmaradunk, ha reménytelen a küzdelem, ujjal mutatunk ellenfeleinkre, s Hamlet módjára kiáltjuk: a király az ok, mindenben a király! Nem, nem a király az ok, a gőg és a hatalomvágy az ok, az erénynek álcázott bűn az ok, a próféta gyöngesége, azé a prófétáé, ki egy szál köntösben, fegyvertelenül szónokol a világ hatalmasságai ellen, de fél szemével azért a hívei által felkínált koronára kacsint, holott tudnia kellene, hogy ő csak egy Hang, s ő csak előkészíti Annak az útját, aki majd ő utána jön. Kodolányi – föltétlenül becsületesen – azt mondja, végül is mindig elfogadta a meghívásokat, nem tudott ellenállni a kísértésnek, engednie kellett, bár nem szívesen tette. Hasonló ez az állapot ahhoz, mikor panaszkodunk, hogy nem tudunk elaludni, pedig mennyire „akarunk” aludni. Igen, az eszünkkel talán akarunk, de tudatalatti részünkkel, igazi lényünkkel mégsem akarunk – és ez a döntő. Kodolányi magas polcra hágott az emberek becsülésében, valóságos hivatást teljesített, mikor járta az országot és beszélt, mikor minden igaz szóra égető szükség volt, – az eredmény: néhány tucat szép előadás, egy csomó rajongó barát (a számuk azóta megfogyatkozott, majd a jobb időjárás beköszöntével újabban megint gyarapodni kezdett), s tíz év csaknem kárba vesztett idő, nagy szó ez egy termékeny képzeletű írónál, ki terveinek amúgy is csak töredékét tudja megvalósítani.

Nem kétséges, hogy a *Vízöntő* írója már jóval előbb készen volt, mint a könyve. *Emese álmával* az író jót gondolt, de egyelőre rossz helyre nyúlt. 1942-ben írt soraiból idézünk: „Korunk mocsarának temérdek dinoszauruszai és brontosauruszai eltaposnának, fölfalnának, mert az *Eszme hatalmából többé szabadulni nem tudok, s elfogadni, vagy csak túrni is ezt a realitást: számomra képtelenség.*” (Kiemelés tőlem.) Hogy az „Eszme” tartalma közben hogyan gazdagodott, sőt módosult, szintén ő maga közli velünk, ugyanebben az esz-

tendőben: „Kétségtelen, hogy racionális magyarázatainkat az ember eredetéről, természetéről, őskultúrájáról el kell vetnünk, s bár sokan mosolyogtatónak találják: el kell fogadnunk az ősmondák, s a Biblia, mint ősmondagyűjtemény tanúvallomását... Az emberiség történetét, amely hat-nyolcezer év szűk területére zsugorodott össze, s a Földközi-tenger vidékéről indult ki, messze ki kell tágítanunk geológiai korszakokra, év-százazredekre, s vissza kell szállni a vörösbőrű fajtákig, az Atlanti népekig, az indiánokig, s le a Csendes-óceánig, mint „bölcsőig”. S meg kell értenünk, hogy ez a „bölcső” olyan monumentális, sok tekintetben megmagyarázhatatlan méretű és színezetű, eszmei tartalmú kultúra, amihez képest mai kultúréletünk csak elsenyvedt, kiszikkadt, tüdővésztes pepecselés, vegetálás. Egészen más színben tűnik fel a Földközi-tengeri kultúra, ha ismerjük ősi atlanti gyökereit, s más képünk lesz az emberiségről, ha tudjuk, hogy az egész Földet körülfogó, behálózó alapkultúra és istenhit differenciálódott és elcsökevényesedett formáit éli.”

Így elmélkedik, illetve így tanít Kodolányi a *Sziriat oszlopai* című mű kapcsán. Várkonyi Nándor kitűnő, közismert munkája az ő szemét is úgyszólván pillanatok alatt felnyitotta, és látóvá tette olyan dolgok számára, melyektől máig sem szabadult, s melyek ösztönző hatásának legjobb műveit köszönheti. Tudnunk kell, hogy Kodolányi nemcsak kiváló, szenvedélyes pedagógus, hanem éppolyan jó tanuló is, – csak hogy mihelyt megragadta a tudomány egy csücskét, tüstént magáévá teszi az egészet, s ettől a pillanattól fogva már ő oktatja mestereit és a közönségét. Ceasar híres mondását („veni, vidi, vici”) ő valahogy így fogalmazhatná meg: „veni, vidi, scripsi” – jöttem, láttam, megírtam. Valamit megérteni és művé alakítani, számára ugyanaz. Így kellett volna ennek történnie 1942–43-ban is, – de a fórum nem eresztette. Változatlanul munkára, vagy inkább napi robotra kényszerítette az „ideálisan elképzelt Magyarország eszméje”. Ennek az eszmének volt egy sarkalatos pontja, mely egyúttal az írónak is Achilles-sarka volt. Ez a kényes pont, illetve gondolat: a népi Magyarország keleti örökségének feltárása, a magyarság keleti orientációjának szükségessége, s ezzel párhuzamosan a nyugat-európai kultúra és civilizáció ellenséges vagy legalábbis tartózkodó szemlélete.

Hogy Magyarország a keleti kultúrkörhöz tartozik, s hogy – Kodolányi kedvelt szavajárása szerint – a Lajtától nyugatra megszűnik az „euráziai”-nak nevezett etnikum és kultúra: a népi mozgalom egy fontos gondolata volt, s jelentősebb képviselői közt talán éppen Kodolányi hangoztatta legsűrűbben. A magyarság autochton kultúrájáról, nemzeti feladatairól a népi mozgalom tük-

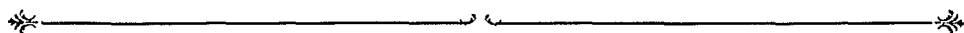
rében már beszéltünk, s ekkor is többnyire írónk eszméit tolmácsoltuk. Most tehát nem arról akarunk beszélni, hogy Kodolányinak ez a gondolata – Magyarország és Kelet – mennyire helytálló, inkább bírálni szeretnők, s rámutatni bizonyos egyoldalúságára, sőt elfogultságára is. Kodolányi számos alkalommal kifejtette, hogy nyugat-európai kultúra tulajdonképpen nincs is, amit így neveznek, több nép és kor szervesen, kaotikus hagyatéka; a jelenkori Európa zúllásnak indult, az a bizonyos „láthatatlan Európa” pedig egyre láthatatlanabbá válik. Még egy aránylag csendes, békülékeny hangulatú cikkében is ezt mondja: „A nyugatosok ellen szól, hogy szószólóik nagyrészt idegenből jöttek, s hogy *éppen a liberális kapitalizmus korszakával kötődnek össze*”. (Kiemelés tőlem.) Nem szabad elfelejtenünk, kik ellen harcolt Kodolányi, s kiket nevezett ő „nyugatosok”-nak: elsősorban Bóka László és Zsolt Béla garnitúrája volt ez, s velük szemben bizonyára helye volt a keményebb hangnak, sőt az indulatosságnak is. Az is érthető, hogy pártállása, mint minden pártosság, felületessé és elhamarkodottá formálta ítéleteit a neki nem tetsző irányban. Ellentmondást nem tűrő egyoldalúsága, valljuk meg, mégis eléggé meglepő. Nem értjük például, hogy olyan műveltségű ember, mint ő, hogyan szűkíthette a magyarország termékeny nyugat-európai kapcsolatait „a liberális kapitalizmus korszakára”? Nem értjük, hogy egy történelmi méretű gondolatot, a tények roppant, tiltakozó tömegét hogyan vesztethette ilyen könnyen szeme elől, s hogy elvi jellegű vitáiban is alig látott túl a zsurnalizmus szenvedélyein és korlátain. Hogy Európa múltjában nem volt hajlandó észrevenni a szervességet, s hogy kultúrájától megtagadta még azt a jogot is, hogy méltón képviselje azokat a népeket, melyek hordozói voltak; ezt az elutasító, hideg, ellenséges szemléletet nem írhatjuk írónk javára, ellenkezőleg, bírálnunk kell, s úgy érezzük, bírálatunk jogos.

Babitsot joggal rója meg Kodolányi, hogy az európai irodalomról írt művében meg sem említi a Kalevalát, de nem ugyanilyen elfogultságra vall-e más irányban komoly nyugati értékek fitymálása vagy elutasítása? A Szovjetunió keleti hatalom, de nem lenne-e döresség a szovjet barbarizmus tükrében ítélni meg Kelet kultúráját? (Nota bene a Szovjetet Kodolányi huszonöt esztendő alatt egyetlen szóval sem bírálta, ő, ki mindig mindenkit bírált.) Márpedig Kodolányi ennek az elítélendő szemléletnek a rabja, mikor a német imperializmus eltakarja szeme elől Nyugat múltját és jelenét. A magyar és európai kultúra kapcsolatait nem bolygatjuk, ez a közhelyek közhelye, s ma már aligha szorul bizonyításra akár pro, akár contra. A türelmetlen nacionalizmus közép-

szerű elméknek való, ilyen terméketlen indulatok díszükre válhatnak jelentéktelen embereknek; Kodolányi hírnevét öregbítette ugyan ez az indulat, erkölcsi tőkéjét azonban, valljuk meg, nem gyarapította. (Németh László erkölcsi integritását például – a népi mozgalomban játszott szerepére gondolunk – egyáltalán nem sértette széles körű nyugat-európai tájékozódása). A legkiválóbb szellemeket lelkesítette több mint ezer évig Európa egysége, vagy politikusabban fogalmazva, az egységes Európa; tudjuk, az ilyen „egység” mögött gyakran nacionalista tendenciák vagy ábrándok húzódtak meg, mégis hatalmas gondolat volt ez, és nehezen képzelhető el, hogy Kodolányi szelleme teljesen érintetlen maradt e valóban nagyszabású „Eszme” varázsától. Az európai gondolatot persze egyáltalán nem lehet, és nem is szabad erőszakolnunk. Egyet azonban meg kell jegyeznünk (s szerintünk ez a legdőntőbb az egész problémakörben): az európai élet, különösen a mai európai élet, *az egyéniség elvén épül, ennek az elvnek tagadása ma egyértelmű az élet tagadásával*. Hogy a magyar nép mennyire kivétel ez elv alól, éppen ma, 1956-ban, a „kollektív szemlélet” elméleti és gyakorlati csődje után teljesen fölösleges bizonyítanunk. Bizonyára el fog egyszer érkezni egy kollektívebb társadalom ideje is, de mikor és milyen körülmények közt, ma még lehetetlen megmondani. Az ilyen irányú tervek és rendszerek egyelőre megbuktak. Ezt a tanulságot drágán fizettük meg (különösen azok, kik kezdettől fogva nem hittek benne), és fizetjük még ma is. Európát lehet támadni, Európát lehet megvetni, Európát lehet lekicsinyelni, és ideig-óráig el is lehet fordulni tőle, megölni azonban nem lehet, mert magunkat öljük meg. Azt még meg lehet magyarázni a történelmi helyzet ismeretével, hogy éppen a legrobosztusabb egyéniségek és az egyéni szabadságjogaikra legféltékenyebb elmék dolgoztak a legbuzgóbban, hogy az egyéniség elve lekerüljön a történelem napirendjéről: ezek azonban biztosan rettenetesen csalódtak (ha vonakodnak is megvallani), s már-már alig-ha ragaszkodnak csorbítatlanul régi eszméikhez.

Egy gondolatot mindig magában kell bírálnunk, mert a gondolat erősebb, mint aki gondolja, s az ember már régen irányt változtathat, amikor eszméje továbbra is elevenen ható erő, s a szó, amit elkiáltott a világba, még mindig él, működik, és gyakran szembefordul teremtetőjével. Mégis meg kell mondanunk, hogy mi Kodolányi Nyugat-ellenességét csak programszerűségében vetjük el: ha úgy tekintjük, mint egy alkotó ember sajátját, meg kell értenünk, hogy ennek a gondolatnak is megvolt a maga sorsszerű rendeltetése az író fejlődésében, s ez talán mindennél fontosabb. Ki tudja, eljutott volna-e valaha az

Örök Testamentumig, ha több értéket fedez föl Nyugaton, mint Kelet mélykultúrájában, s nem éppen keleti tanulmányai készítette-e elő a talajt nemcsak a magyarságon, hanem Európán is túlmutató művei számára? Ha így történt – s ebben nincs okunk kételkedni –, meghajolhatunk Annak bölcsessége előtt, Ki a rosszat is jóra fordítja, s Kinek útjai, ha látszatra érthetetlen kerülőkkel is, mindig a cél felé vezetnek.

Erre bizonyítékaink is vannak. A legkritikusabb időben megjelent *Zárt tárgyalás* című műve – ez a fojtó levegőjű, elevenbe vágó, bátor, sőt vakmerő írás – világosan és érthetően leszögezi, hogy csak egyféle kultúra van, a jelképrendszereken alapuló emberi művelődés, az az ősi és egyetlen kultúra, mely lényegében transzcendentális, s mely ma már csak Keleten él igazán, Európában pedig a nép őrzi hagyományaiban, szokásaiban és művészetében. (Ehhez még hozzátehetjük, hogy a katolikus vallás szertartásaiban és jelképeiben is nagymértékben megtalálható). Ettől a megállapításától már egyenes út vezet a *Vízözönig*. Kodolányi a *Zárt tárgyalás*ban leszámol korának szellemi és politikai aberrációival, nyíltan kijelenti, hogy egyikhez sem csatlakozik, s egy dantei gesztussal halálra ítéli azokat, kik órá kiáltanak „feszítsd meg”-et. A *Zárt tárgyalás* a kor legfüggetlenebb, legbátrabb és eszmék dolgában legvilágosabb írása. Ilyen tisztán és határozottan senki más nem beszélt akkor ezekről a legégetőbb kérdésekről. Madariaga *Eliziumi mezők* című könyvében – angliai száműzetésében, biztonságban, lőtávolon kívül – pedzett valami hasonlót, megoldásában azonban messze elmarad Kodolányi érett és megtámadhatatlan definíciója mögött, sőt meg sem kísérli komolyan a megoldást. A *Zárt tárgyalás* nemcsak egyszerű írásmű, hanem *tett* is: ebben hasonlított a *Földinduláshoz*, de egyetemesebb igényű, s az évekkel csak nő időszerűsége.

Kodolányi hírlapírói pályáján harcolt minden és mindenki ellen, ami és aki „az ideálisan elképzelt Magyarország eszmé”-jének útjában állott. Sohasem kímélte erőit, sőt érdekeit sem, huszonöt esztendőn keresztül úgyszólván naponta kockára tette mindenét. Sok barátot szerzett, de ellenségei is valóban „megszaporodtak, mint réten a fűszál”. Megérte azt a nem mindennapi dicsőséget, hogy tömegek álltak melléje, és tömegek fordultak szembe vele. Művei, viselkedése, nyilatkozatai parázs vitákat keltettek, az ideálisan elképzelt Magyarországot szinte személyében testesítette meg, neve sötétén izzó, biztató és fenyegető történelmi valósággá lett hívei és ellenségei számára. Nem túlzott, mikor azt mondta, hogy nemzeti érdekek fűződnek harcai sikeréhez, s egy egész ellenséges világ örömmünnepe lenne, ha rajta győzedelmes-

kednének. A *Földindulás* ellen indított plágiumper, s a körülötte zajló irtóháború világosan megmutatta, micsoda érdekek forognak itt kockán; az ostoba, undorító vádaskodás és az elkeseredett védekezés országra szóló volt. Kodolányi győzött, de csaknem belerokkant. Ő a kis dolgokat is felnagyította, a nagyokat meg éppen emberfölöttire növelte. Valóságos bibliai harcot vívott a gonoszok ellen, s mikor végre győzött, úgy érezte, „az Úr járt előtte”. Ez az izzó, szenvedélyes, fölháborodott, mindenre elszánt hang jellemzi valamennyi vitatkozó írását: politikai, irodalmi s a közéleti nyavalyákat ostromozó cikkeinek tömegét. Ezek több természetes csoportra oszlanak: az Ormánóság problémáira, irodalmi tanulmányokra és írói portékákra, a népi irány ellenfeleit támadó polémiákra, a kulturális viszonyokat taglaló cikkekre, finnbarát írásokra stb. Ormánósági cikkeiből külön gyűjteményt is adott ki *Baranyai utazás* címen; ezek inkább szakkérdéseket fejtegetnek, de azért jó, elevenen megírt riportok is egyúttal, dokumentumokként sorakoznak az ebbe a tárgykörbe vágó regények és elbeszélések mögé. Irodalommal és írókkal foglalkozó tanulmányai mindig erősen szubjektívek; bár láthatóan tárgyilagosságra törekszik, egyéni meggyőződése mégis lépten-nyomon szenvedélyes ítélkezésekben, sőt indulatos ledorongolásokban jelentkezik. Csak szeretett mintaképei és az alkotatótól teljesen idegen ellenpólus érdeklik. Kritikáiban is a harcok embere: bár hősiesen, teljes fegyverzettel hatol tárgyaiba, elsősorban mégsem a tárgy érdekli, hanem a maga számára igyekszik a helyes utat megtalálni. Mivel ezekben a tanulmányokban a szubjektív tartalom a döntő, a fiatalkori művek a legérdekesebbek, ha nem is a legértékesebbek. Ifjú éveinek fokozott harcias temperamentuma, szilaj támadó, sőt köztözködő kedve tüstént magával ragadja az olvasót, s föltétlenül lebilincseli, ha nem is mindig igazságával, de eszközeivel. Politikus írásai hatnak legfárasztóbban, az efemér témák, melyekbe nyakig merül, ma már egytől-egyig elavultak. Csaknem minden alkalommal igazat kell adnunk az írónak, de helyeslésünk, együttérzésünk hűvös, tárgyilagos, tárgy és szenvedély immár a múlté. Az ellenséges tábor íróit, a jelentősebb és jelentékenyebb urbánusokat nem tudja, nem is akarja megérteni, bármennyi szépet vagy jót alkossanak is, baljósan hallgat, de tüstént megszólal kíméletlenül, gyakran gúnyosan, mihelyt sebezhető pontokat fedez föl az ellenségen.

Igen, rengeteg nálunk a baj, a nyomorúság, az igazságtalanság; nem csoda, hogy az igaz lelkek gyakran elfáradnak, elcsüggednek, s képzeletük szívesen pihen meg a Földnek egy olyan pontján, ahol nem így van, ahol minden

másképpen van. Valamennyien vágyódunk a tökéletesség, a harmónia, a boldogság földjére, s álmaink, kíváncsiságunk, gyermekösztöneink, s egyéb, testi-lelki szükségleteink legtöbbször meg is találják ezt a boldog hazát, nemcsak fenn az Égben, hanem a földrajzi atlaszokban is. Kodolányi „wonderland”-ja Finnország. Eurázia a rokonépek nagy családja. Finnországban teremtette meg legszebb, legmeghittebb, legmelegebb otthonát: erről a gyönyörű otthonról álmodott már az ifjú is, kinek sohasem volt igazi otthona, vágyai, fantáziája, olvasmányai, ismeretei, kulturális és politikai elvei és tervei mind-mind Suomiba csalogatták. El is utazott Suomiba, többször egymás után, és kitűnően érezte magát. Nem csalódott, Suomi befogadta, megvigasztalta, földerítette, munkára sarkallta, erőt öntött belé. Itt írta egy-két legjobb regényét, magyar történelmi műveit, de Finnországról is írt könyvet, kettőt is, ezek végleges kiadása *Suomi* címen jelent meg egy kötetben. Ha figyelmesen olvassuk ezt a könyvet, megtudjuk belőle, hogy Finnországban józan, derék, hazájukat szerető, lelkiismeretes és középszerű emberek az átlagosnál magasabb rendű, népi államot teremtettek; eltörölték a nagybirtokot, arányosan osztják el a jövedelmeket, a nép érdekei közösek az állam és az állam vezetőinek érdekeivel, a népi kultúra virágzik, az emberek becsületesek, megbízhatók. Finnország a nagy példa, a döntő bizonyíték, hogy minden problémát megoldhatunk, éspedig megnyugtatóan, ha őszintén és igazán akarjuk. Mindez valóban örvendetes, szép, lelkesítő, a mi számunkra talán még csodálatos is, de aligha csalódunk, ha úgy érezzük, hogy ezt a sok szépséget és csodát elsősorban az író rajongása és szerelme varázsolja ilyen kívánatossá és gyönyörűvé. Rend a lelke minden józan társadalomnak: a finnek józanok, a magyarok, a finnekhez képest, korhelyek, izgágák és kicsapongók. Azt hisszük, az átlag magyar vérmérséklete közelebb áll a franciához vagy a lengyelhez, mint a finnhez. Mi inkább déliek vagyunk, mint északiak, a tejnél jobban szeretjük a húst, az érett, izes gyümölcsöket, meg aztán borivó nemzet vagyunk, s ez talán a legkomolyabb érvünk. Kodolányinak minden tetszett Finnországban, akár egyezett az a saját természetével, akár nem: a hasonló tetszett, mert annyira hasonló volt, az idegen is nagyon tetszett, mert annyira más volt. Suomi volt a teljesült álom, az újra megtalált gyermekkori karácsonyfa, Suomiban barátok, testvérek, rokonok és szeretők (szerető emberek) várták. Suomi hűvös borogatás volt az izzó homlokára, nem csoda hát, hogy annyira tetszett neki az a csend, rend és nyugalom, amit idehaza tűrhetetlenül unalmasnak talált volna. A finneknek is tetszett ez a csupa szív, csupa tűz ember: ők voltak az udvarias, ba-

rátságos vendéglátók, Kodolányi az izgatott rokon, valami délies, törökös elemet vihetett kimért és korrekt hétköznapijaikba. Bizonyára nagy-nagy szeretettel és titkos bámulással fogadták ezt a csillogó szemű, meghatott, hálás gyermeket, ki egyformán hasonlított egy fáradt, meghajszolt vándorhoz és egy felületesen szelídített vadkanhoz. Kodolányi hazai finn propagandáját töretlen lelkesedéssel és a legtisztább eszközökkel folytatta: gyakorlati eredményeket nemigen ért el, a mi középosztályunk érdeklődésétől csillagtávolságban volt az ilyen tájékozódásnak még a lehetősége is; elfajzott társadalmunk idegenül, sőt ellenségesen állt szemben a nagyszerű finn példával. Kodolányi Suomiról szóló két könyve olvasmányos útirajznak is kitűnő: minden sorát érdeklődéssel, rokonérzéssel, bámulattal és – a saját helyzetünkre gondolva – kissé szégyenkezve olvashatjuk ma is.

Magyarra fordította és kiadatta Alexis Kivi egy és Arvi Järventaust két regényét; Järventaust különben barátja volt, emlékeztetéseket is írt róla *Arvi Järventaust és egyéb emlékek* címen (1943). Ezek az emlékeztetések nem alkotnak szerves művet; meglehetősen rapszodikusan közli az egyes eseményeket, leveleket és más dokumentumokat, az egész is könyv magán viseli azoknak a zavaros, kapkodó időknek a bélyegét, melyekben napvilágot látott. A kiváló finn író képe, még ilyen vázlatosan is, élethű, vonzó és megkapó. Ha már emlékeztetéseiről beszélünk, sokkal érdekesebb, egységesebb, tartalmasabb mű Móricz Zsigmondról szóló *Utóhang* című írása. (Írta 1954-ben, folytatásokban közölte 1955–56-ban.) Több szemszögből is figyelemreméltó: bőven és folyamatosan beszél saját írói pályájának kezdetéről, s ezzel mintegy önéletrajzi adatokkal magyarázza és hitelesíti *Tavaszi fagy* című regényét. Eredeti és hű képet rajzol Móricz első házasságáról, s meglehetősen merészséggel világítja meg a nagy író családi és magánéletének egy-egy darabját. Végül egy lebilincselő és drámai beszámoló keretében megírja az Írók Gazdasági Egyesületében lezajlott, bizonyos kínos eseményeket, tisztázza Móricz és a maga szerepét ebben a kellemetlen ügyben. Az olvasót mégsem maga az „affaire” története köti le elsősorban, hanem az IGE változatos és meglepő epizódokban bővelkedő históriája. Kiderül, mennyi gyakorlati érzék és roppant munkabírási szorult Kodolányiba. Ez az ember, ha kellett, egy intézmény volt önmagában; ha meggondoljuk, mi mindenre futotta erejéből és idejéből, megállapíthatjuk, hogy ez valóban a lélek diadala volt a test fölött. Egy dologgal azonban adós marad az *Utóhang*: az olvasó akaratlanul is azt várja, hogy Kodolányi – hiszen barát, kortárs és író volt egy személyben – mélyebben hatol majd Móricz em-

❖ ————— ❖

beri és írói alakjába; több pszichológiát és felvilágosítást várunk erről a nagy íróról, ki egyúttal nem mindennapi ember is volt, és Kodolányival ellentétben, igen ritkán beszélt magáról, s valami nagy szemérem akadályozta mindvégig, hogy szabadon megnyilatkozzék.

* * *

Az ádáz és áldatlan irodalmi és közéleti harcok közepette írta meg *Süllyedő világ* című önéletrajzát 1940-ben. Ekkor már túl volt első küzdelmein, híre-neve rohamosan nőtt, már megírta nagy történelmi trilógiáját; ha magába vagy az addig megtett útra tekintett, nem közönséges sikerekről számolhatott be. Mégis, vagy talán éppen ezért – pihenésképpen, megnyugvasként, hogy erőt gyűjtsön a további harcra –, újra felidézi gyermekkorát és első ifjúságát, visszaszáll a múltba, s első személyben vall magáról. Ezt a művét tanulmányunk első lapjain már részletesen ismertettük, sokkal részletesebben, mint bármely más munkáját. Nemcsak azért, mert „a gyermek a férfi apja”, s mert „summa puero debetur reverentia”, hanem elsősorban azért, mert ez máig a legjobb Kodolányiról szóló könyv, és szerzője maga Kodolányi János. Tartalmát most fölösleges volna még egyszer tárgyalnunk: ehelyett néhány kérdésre szeretnénk válaszolni, melyeket, véleményünk szerint, okvetlenül értenünk kell.

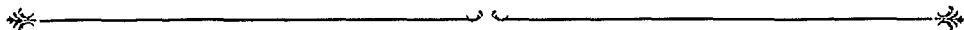
A *Süllyedő világ* első fejezetei semmiben sem különböznek a hasonló munkáktól; Kodolányi, mint például Gottfried Keller szintén, kedvet érez, hogy „még egyszer bejárja az emlékezet régi zöld ösvényeit”. A könyv megható és kellemes lírai andantéval indul, hamarosan azonban diszsonancia csúszik az önfeledt emlékezés dallamos mondatai közé. A gyermek túlságosan korán ismerkedik meg a szenvedéssel, és Kodolányi nem Copperfield Dávid, aki elérzékenyül csupán az érzelmek kedvéért. Határozott mozdulattal elsöpri útjából a színes és hamis megindultság érzélgésre csábító alkalmait, s hangja ettől fogva egyre keményebb, tisztább és tárgyilagosabb. Ha minden önéletrajz szükségszerűen „költészet és valóság” keveréke, a *Süllyedő világban* csak igen kevés van a költészetből, viszont csupa valóságos élet, és hibátlanul pontos emlékezés mindvégig. Ennek a lelkiismeretességnek és megbízható emlékezésnek legfőbb biztosítéka az író szertelen őszintesége. Kodolányi őszinteségét nem lehet a szokásos fogalmakkal mérni; ez az őszinteség annyira intenzív, olyan tudatos, sőt szenvedélyes, hogy csak rá jellemző, és soha,

egyetlen egyszer sem érthetjük következetlenségen vagy megtorpanáson. Habozás nélkül nyúl a legkényesebb dolgokhoz is. Ahogy nem ismer félmegoldásokat, félígazságokat, nem ismer félőszinteséget sem. Kodolányi nem „tapintatos”: de nem azért, mert nem ismeri a tapintat fogalmát, hanem mert a szokásos, „kötelező” tapintatot gondolkozás nélkül fölládozza egy magasabb cél érdekében. Mondanunk sem kell, hogy ez a magasabb cél az igazság. Ha valamiről nem írhat teljes őszinteséggel, inkább hallgat, de akkor úgy, mint a sír. Még egyszer hangsúlyozzuk: Kodolányi őszintesége sohasem öncélú, mindig csak eszköz. Ebben különbözik a másik nagy szókimondótól, Németh Lászlótól. Németh László őszintesége öncélú, akárcsak az asszonyok „őszintesége”, ezért exhibicionista, sőt gyakran valóban tapintatlan is. Kodolányi olvasásakor ilyen kínos érzésünk sohasem támad.

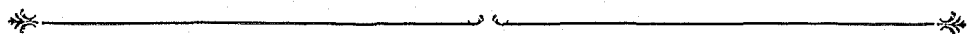
Aki ennyire őszinte, akit ennyire nem nyűgöznek le a konvenciók, a társadalmi élet játékszabályai, természetesen mindig az ár ellen fog úszni: a *Süllyedő világ* fiatal Kodolányija egy viharban küszködő, törekeny bárkához hasonlít, százszor is kihívja maga ellen a sorsot, százszor is alámerül a hullámvölgybe, hogy a következő pillanatban megint a tarajok hátán lebegjen, s vakmerőn hasítsa a rázuhanó elemeket. Elcsépett hasonlat, de ritkán volt ennyire igaz. De ez kell neki, ez az örökös harc és életveszély, szélcsőndben talán mozdulni sem bírna. Ez a fiatalember kívül-belül csupa diszharmonia. Csak az hat rá igazán, ami létét fenyegeti, ami összes erőit, képességeit megpróbálja, amire vadul fölcattan, ami tüstént lelkesedésre vagy ellenkezésre bírja. S történhetik-e vele az életben más, mint ami fölláztatja vagy boldoggá teszi, ami rögtön szíven találja, ami azonnal fölkavarja összes hatalmas indulatait? Elmondhatja-e ez az ember valamikor: ez jó mulatság, férfimunka volt? Így talán soha, legföljebb így: ez rossz mulatság, de férfimunka volt!

Milyen a nagy műveltségű, de diszharmonikus ember? Az ilyen ember elsősorban és csaknem mindig: roppant komoly. Az egyensúlytalan, diszharmonikus ember mindenütt veszélyt szimatol, bizalmatlan minden és mindenki iránt, ezért „szüntelen résen áll, mint a vad”, s pszichikai kényszerűségből „örök szorongatásban kell állnia”. Lehet ironizáló, gúnyolódó, a fegyverszünet pillanataiban még jókedvű is (de akkor istenigazában), alapjában azonban kérlelhetetlenül komoly. Kodolányi nemcsak föltétlen őszinteséggel, hanem tökéletes komolysággal nyúl az élet összes kis és nagy dolgaihoz: a játékhoz, a szülőkhöz, a testvérhez, a barátokhoz, a könyvekhez és a szerelemhez. A gyerek Kodolányi nem azért komoly és szigorú, mert így szerez magának

elégtételt az élet rúttságaiért és töméntelen ellenséges, igazságtalan támadásért. Elsősorban nem reakció ez, nem rekompenzáció. A jellem sohasem ilyen nyers fizikai törvények eredménye csupán. Minek köszönhető tehát? Kodolányi már gyermekkorában, s később, egyre inkább úgy érzi, hogy az emberi élet gyökerénél kiirthatatlanul és leplezhetetlenül valami rettenet, emberi szóval ki sem fejezhető tragikum rejtőzik, hogy minden élet tragikus, egyszerűen azért, mert élet, és mert ez az élet emberi: megismerhetetlen és határtalan, iszonyatos és alattomos, színre kedves, de kérlelhetetlen, könyörgésre nem hajt, tanácsra nem ad, céljait titkolja, eredetét homály borítja. Az ember egyedül van, és ez rettenetes, az ember születik és meghal, nem tudja miért, mikor és hogyan: tragikus ez, sőt *tragikótaton*, ahogy görög drámák kardalái zenghették valamikor, a legtragikusabb dolog a világon, és maga a világ is tragikus. Ahol minden titok, ott mindent halálosan komolyan kell vennünk, mert sohasem tudhatjuk, miben jelenik meg az isteni, és miben az ördögi, és egyáltalán, mi való Istentől, és mi való Sátántól. A világ és az élet rettenetes, öldöklő dialektikájában esendő porszem az ember, de az ember számára nem közzömbös, hova esik végül. Az emberiség igazi mementója ez lehetne: legyetek komolyak és őszinték, mert a ti Uratok is komoly és kérlelhetetlen.

Van-e feloldás e roppant, kíméletlen kötelezettség alól? Nézhető-e az élet tárgyilagosan a fonákjáról is, szabad-e kicsúfolni, megalázni, kicsinyelni? Vagy legalábbis mulatni rajta? A *Boldog békeidőkben* (1948) valami hasonlót kísérel meg. Ez a regény Kodolányi „vasárnapi kimenő”-je, nagy, szabad lélegzetvétel, a társadalom leple alatt egy hosszú gúnykacaj, az ember és a meseterember remek fintora, számárfül-mutogatása. *Akik nem tudnak szeretni* című könyvében csírájában már megtalálható ez a téma, de akkor még ha akart volna, sem tudott volna ilyen jókedvűen kirúgni a hámból, most végre úgy érezte, megteheti. A lélektani pillanat is kedvező volt: a háborús katasztrófák emléke múltban, s a *Vízöntő* megjelenése, tehát egy újabb, minden eddiginél nagyobb siker reménye éppen a látóhatáron, – az író szabadságot engedélyezett hát magának. Aki a *Boldog békeidőket* olvasni kezdi, úgy érzi, Kodolányinak ez a regénye kissé az író mulattatására is készült, elsősorban a maga számára írta, a regény művészi követelményeit nem túlságosan veszi komolyan. A szerkezeti lazaságok csaknem készakarva hatnak; az író megállapodik az élet – saját életének – egy-egy derűs, felejthetetlen pillanatánál, s kedvére időzik ott, nem törődik az idő és a fejezetek múlásával. Bár később a mese szálait már szaporábban szövi, ez a kényelmesen duruzsoló elbeszélő

hang végig uralkodik a regényen. A pécsváradi idők térnek vissza a könyv lapjain, látjuk a játszadozó gyerekeket, a boldogtalan édesanyát, a házvezetőnőt, s elsősorban, és csaknem mindig, a hallgatag, komor, ingerlékeny apát: ismét ő a mű főszereplője. Új és fontos figura Kádi, a sváb cseléd lány, az erdész és a lány viszonya a regény központi cselekménye. Aki Kodolányi előbbi munkáiból már jól ismeri a régi szereplőket, s akarva-akaratlan kénytelen azonosítani a regény alakjait az író családjának tagjaival, alighanem megdöbbenve és fejcsóválva fogadja a könyv legkényesebb jeleneteit. A naturalista ízü tudósítások az apa hálósobájából bizonyára nem tartoznak a regényirodalom, de még Kodolányi regényeinek legjobb ízléssel megírt fejezetei közé sem. Bár igaz van például Musset-nek, mikor azt mondja: „nem terem fű ott, hol csak jó ízlés vet magot”, mégsem tévedünk talán, ha azt hisszük, hogy mindez elkerülhető lett volna. Egyáltalán nem szükséges, hogy mindenkire név szerint ráismerjünk; a regény egyetlen jelenetét sem kellett volna föláldoznia az írónak, csak a miliőt és a szereplőket kellett volna kiemelnie a már untig jól ismert, s ezért túlságosan egyértelmű keretekből. Még ezt az erkölcsi kifogást tárgyatlannak tekintve is, nem ártana, ha a könyv környezete és alakjai több újszerűséget tartalmaznának.

A regénynek ezek a gyöngéi, szerencséi, inkább csak zavaros hatásúak, jelességeit nem sértik. Ha szerkezeti elnagyoltságait nem ítéljük meg túlzó szigorral, s az ízlés rovására elkövetett kisebb botlásait is elnézzük, az emberábrázolás és lélektani tudás olyan teljesítményeiben gyönyörködhetünk, mint Kodolányi egyetlen más társadalmi regényében sem. Az erdész alakja kitűnő, Kádié frenetikus. Vagy ki felejtethi el valaha a házvezetőnőt s leányát? A sváb lány monológjait nem olvashatjuk kirobbanó nevetés nélkül: micsoda delikát élvezet ez az író, meg az olvasó számára! Itt ismerünk újra első ízben a *Kántor József* írójának karikírozó tehetségére, de ez a tehetség azóta megnőtt, megsokszorozódott. Bizonyára nagy szerepet játszik ebben Kodolányi fejlett regényírói gyakorlata, rutint azonban nem érzünk, legalábbis nem a szó rossz értelmében, inkább tökéletes készséget, biztonságot, határozottságot. Szemléletesen úgy fejezhetnénk ki ezt, hogy kapásból mintázza alakjait, fürgén megforgatja ujjai között, minden oldalról megcsillogtatja, felmutatja, valóságossá teszi őket. Kodolányi regényeiben sohasem volt a tételes ábrázolás rabja, mindig a valóságos élet eszközeivel él, nincs is nyersanyaga, csak eleven anyaggal dolgozik. A regény homályos kontúroiban jelentkező mondanivalóját, az első világháború előtti társadalom bomlását, helyesebben a

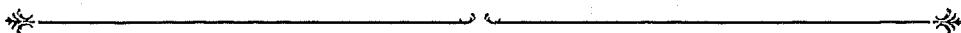

magyar középosztály dekadenciáját a könyv technikája inkább csak sejteti, mint igazolja. A regény alakjaiban pezsgő élet – s ebben nagy része van az alakok többé-kevésbé külön megjelenségének – keresztezi az írói szándékot, s a nyersen blaszfémizáló humorral és kaján iróniával megrajzolt egyéniségek inkább kacajt, elnézést vagy sajnálkozást ébresztenek. Nehéz volna ebben a hervadás illatát megsejteni. Emberi történet ez, „comédie humaine”, – s kell-e ennél nagyobb dicséret? Nem az elmúlást, a hanyatlást szuggerálja, ellenkezőleg, az életet, bár ez az élet csöppet sem dicsőséges, csak olyan, mint minden élet: kicsinyes, korlátolt, egyszer kacagtató, máskor szívet tépő. És egyszer valóban szétpattan, mint a buborék, mint minden élet.

A *Boldog békeidők* már a háborús katasztrófa utáni évek terméke, a dezilluzionista hangulatát nagy részben bizonyára éppen az elszenvedett katasztrófa magyarázza. Ezek a szenvedések és megpróbáltatások nem érték váratlanul az író. Azok közé tartozott, kik ritka éleslátással tekintettek a jövőbe. Ma szinte megdöbbenünk, ha fellapozzuk egy cikkét, melyet még 1943-ban írt: „Hová lesznek cigánykodó marakodásaink, esztétizáló méricskéléseink, kultúrált nagyképűségünk, kisdud forradalmárkodásaink és malom alatti szövetekezéseink *akkor*? Meztelenül állunk a tűzben, meztelen magyarok, hívő-hitetlen emberek, Barátaim, készüljete a helytállásra. – Ebben az illatos májusi csendben, távol Budapesttől s az emberektől, eljövendő földrengés robaját sodorja fáim alá a tavaszi szél.” A földrengés valóban eljött, a „vész kitört”, s elvégezte romboló munkáját úgy, ahogy még most is elevenen él mindnyájunk emlékezetében.

* * *

A kényszerű visszavonultság, melyet kezdetben bizonyára megkeserített a mellőzöttség, megbántottság, és tehetetlenségre kárhoztatott cselekvési vágy megalázó érzése, később megenyhült, és tevékenységre biztatott. Az előbb említett érési folyamat meggyorsult. A művészet és a művészet ihletforrásai között sajátságos kapcsolat van. Általában úgy gondolják, ez a kapcsolat kétirányú: van l'art pour l'art és utilitarisztikus művészet, egyiket öncélúnak, másikat propagandisztikusnak szokták bélyegezni. Ez a szemlélet kissé erőltetett, távlata pedig úgyszólván semmi sincs. A l'art pour l'art művészet ábránd, szebb és becsületesebb ábránd ugyan, mint azoké, kik tinta és toll segítségével szeretnének bevonulni a hatalomba, de mégiscsak ábránd. A

kérdés nem az, mennyire hatnak az íróra az élet és az eszmék, hanem ez a hatás magas rendű, vagy alacsony rendű-e, a Szellem sugallja-e vagy a Szellem iránt ellenséges törekvések? Kodolányi nem fenn kezdte, hanem lenn, de egész élete és művészete szakadatlan igyekezet volt alulról felfelé, az anyagtól a szellemhez, a kicsitől a nagyhoz, a múlandótól a halhatatlanhoz. Most érkezett a legmagasabbra: kérdés, hogyan jutott idáig?

A megértés, az illumináció pillanata lehetett valóban egyetlen pillanat is, de évekig is tarthatott; mindegy. A megvilágosodás belső logikáját talán így vázolhatjuk:

Emlékeztetjük az olvasót arra, amit a jelképrendszer fontosságáról, s ezzel kapcsolatban az igazi kultúrák ismertetőjegyeiről mondtunk. Kodolányi eszmevilágának ez régi tartópillére volt, nem kétséges tehát, hogy mikor előbb-utóbb döntenie kellett a különböző kultúrfilozófiai felfogások között, a kultúra fogalmának meghatározásában elsősorban ezt vette alapul. Természetesen egyre erősebben kellett vonzaniok őt is – mint minden hasonló gondolkodású embert – azoknak a régi nagy, elfelejtett kultúráknak, melyekről éppen a *Szíriat oszlopaiban* annyi érdekes, megragadó gondolatot, sőt, a gondolatokon túl dokumentumokat is olvashatott. Képzeletét roppant erővel ragadhatták meg azok a csodálatos események és lenyűgöző távlatok, melyekre már utaltunk, éppen az ő tollából. Lelki szemei előtt fölragyogott és megelevenült egy olyan világ, mely a mi mostani világunknál hasonlíthatatlanul nagyszerűbb, gazdagabb és műveltebb volt. *Azok* az emberek sokkal, de sokkal többet tudtak a Világegyetem és az élet nagy titkairól; ezeknek a titkoknak feltárása, megértése és művészi interpretálása bizonyára a legigényesebb feladat, melyre a mai író vállalkozhatik.

Kodolányi erre vállalkozott. A Gilgames-eposz, az evangéliumok, az Ótestamentum több ezer éves kultúrák roppant, nagy részben kiaknázatlan, sőt fölfedezetlen kincseit kínálták néki tárgy gyanánt, s ő belemerült ezekbe a csodálatos témákba, visszaszületett a legendás múltba, hogy igazolja a legendák és mítoszok történelmi valóságát, s a számtalan régi, elfeledett, de örök igazságból a mai tudomány, művészet és intuíció segítségével megalkotta a mai ember számára a legkorszerűbb műveket, melyeket korunk világirodalma felmutathat. Most is, mint mindig, elsősorban önmagáról írt, a saját problémáit, törekvéseit, a maga igazságát öltöztette a nagy korok és halhatatlan hősök változatos formáiba. Egy hitetlenségbe, gyilkos háborúba, zűrzavarba és sátáni gyűlölködésbe hulló emberiségnek megmutatta az első, az eredeti, az

egyetlen és örökkévaló igazságot: meghirdette a nagy *visszatérést* az élet forrásához, az Ős-kinyilatkoztatáshoz, a Szent Szellem szolgálatához.

Az *Örök Testamentum* ihletői a mítoszok és a hagyomány, anyaga pedig az örök emberi élet. Ezek a művek a Teljességet kívánják nyújtani, ezért kereteik közt szervesen helyet foglal a vallás, a tudomány, a politika, a történelem és a mítosz magyarázat is. Valóságos enciklopédia így együtt: iránytű nemcsak a múltba, hanem a jövőbe is. Nemcsak irodalom, több annál: olyan korban, mely mindent profanizál, ez a magasrendű élet Bibliája. Ennek meg kellett születnie, hiszen oly régóta, oly sokan, annyira türelmetlenül várták. Több mint száz esztendeig ilyen mű volt a legjobbak reménysége. A múlt század legklasszikusabb elméje, *R. W. Emerson* írta: „*A génusz az ő verőfényével és mennyei zenéjével ott lebeg a legvakabb és legsüketebb korszakok fölött is. Sem bírság, sem megbecstelenítés nem tartóztathatja föl útjukban a nagy embereket és nagy időket. A világ fiatal: a valaha élt nagy emberek szeretettel hívogatnak. Nekünk is Bibliát kell írunk, hogy megint egybekössük az Eget a Földdel. A lángész titka, hogy ne tűnjön bennünk hazugságot; hogy megvalósítsa minden tudásunkat; hogy a mai élet magas rendű kifinomulásától, a tudománytól, könyvektől, emberektől hitet, igazságot, célt követeljen, s elsősorban s végül, hogy mindig követi, gyakorolja.*” (Az emberiség képviselői.)

Kodolányi, mint minden nagy korforduló reprezentatív alkotója, a transzcendencia és a humánus koordinátáinak metszőpontjában áll. Más szóval: virtuálisan, de nagyrészt gyakorlatban is birtokolja az örök tudás és a korszerű tudás leglényegesebb elemeit. Ismeri és érti a nagy törvényeket, meg tudja látni a korszerűben az örököt; megvan benne az a képesség, „hogy megint egybekösse az Eget a Földdel”. Sohasem tűrte a hazugságot, elsajátította minden tudásukat, „hitet, igazságot, célt követelt” az emberektől és a történelemtől, s műveiben és életében is példát adott az igazságos életre. Minden fontos munkájában, s különösen az *Örök Testamentum*ban szimbolikus jelentőségű a hős jelképes vagy valóságos exodusa, kivonulása ebből a romlott világból egy tisztább, magasabb rendű világba, egy távoli, igazi hazába, az Ígéret Földjére. Ide indul el még gyermekfővel a *Feketevíz* Németh Laci, ide zárándokol Julianus barát, ebbe az örök honba tér meg *A vas fia*i parasztlegénye, ezt keresi Gilgames élete végén, ezt az utat téveszti el végzetesen Júdás, és ide vezeti népét a tragikus, emberfölötti ember, Mósze is. Az emberiség valamikor a Paradicsomban élt, és el fog jönni az idő, mikor ismét a Paradicsom lesz az ő lakása. Az ember – minden ember – feladata, hogy tudatosítsa

magában ezt a rendeltetését, e szerint éljen és tanítson másokat. Az ilyen élet zarándoklás, aki erre az útra lépett, a *Nagy Zarándokúton* jár. A példát adó, elhívott vándorok: Utnapistim, Gilgames, Mósze és mindenki, aki megértette az ő tanításaikat. A zarándokút legtöbbször tengeren, tehát vízen visz keresztül, a víz a formátlanság, de a korlátatlanság eleme is. A ráció kiszabadul az anyag nyűgéből, s a paradicsomi értelem – „angelica mens” – hangján szólal meg. A víz a szabadság eleme is, és a mélység, a sejtelem, az intuitív teremtes eleme is. Nincs benne állandóság, de megvan az öröklét biztonsága. Aki ezen az úton, a víz, a sugaras messzeség, a csillogó és ragyogó elem, a szent, határtalan közösség, a korlátlan, ezerarcú valóság útján jár, eljut a célhoz, bár az egyetemes, mindenki számára elérhető cél még messze van. Most sötét van, de a látóhatár szélén már pirkad. Az eljövendő kor az elveszett Paradicsom, az elfeledett Haza újrafelfedezőinek, konkvisztádorainak, prófétáinak kora lesz. Erre tart a vallás, a tudomány, a művészet. Az új kor: a Nagy Zarándokút, melynek végét egyelőre még nem látjuk, de már tudjuk hova vezet. Aki nyitott szemmel lép erre az útra, a látó önérzetével mondhatja az Isteni Költő csodálatos sorait:

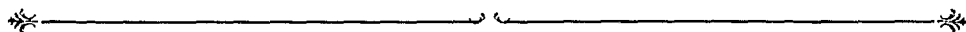
*„...cantero di quel secondo regno,
ove l'umano aspirito si purga,
e di salire al ciel diventa degno.”*

*„Második ország kerül, íme, szóra,
ahol kitisztul az emberi szellem
s méltóvá lesz, hogy legyen Ég lakója.”*

(Dante: Purg. I. 4–6. Babits Mihály ford.)

* * *

Az Örök Testamentum nagy számadás és jövendölés az írónak és korának múltjáról és jövőjéről. Ez az ember – és ez a kor – egyszer már „átment a Halál kapuján”, – ezért most hangját százszorosán megerősödve verik vissza a hatalmas kompozíció törvényerejű szavakból épített zengő falai. Van ebben a hangban valami szibillai, lelkünk mélyéig ható csengés, mint mikor érc hullik ércre, vagy az a sejtelmes, roppant zúgás, mikor erdők lombjai közt harsog a nagyhatalmú szél. Tűnődve és borzadva tekintünk az elbeszélőnek, ennek a

hét tengert bejárt hajósna arcába, zöldesszürke és kékes árnyalatú szemébe, ebbe az élő tükörbe, mely időtlen időkig nézte a „borszínű” tenger hullámaait, s a félelmesen ragyogó-izzó csillagokat. És így beszélünk: ez a nagy misztikus-rituális dráma, ez a száztermű palota, ez a logikus-színes látomás a tapasztalás és élmény természetes útját járva oszlik négy részre, négy műre: a *Vízöntőre* (1948), a *Bikára* (1949), *A tékozló fiúra* (1951) és *Az Isten Hegyére* (1953). Kezdetben volt a mítosz, és azután jött az evilági értelem kora: először az idő fölötti lét, aztán a történelem. Az író először megéli a régít, azután az úja: az első korszak fenséges, a második tragikus. Egyik homéroszi, másik aiszkhüloszi.

A *Vízöntő* emberi és lélektani érdekessége abban rejlik, hogy éppen válaszüton áll, több szempontból is. Gyakran még úgy tetszik, az író több érdeklődéssel fordul saját kora, mint ama másik kor felé. A *Vízöntő* még egy nagy „ballo di masca”, álarcosbál, csupa izzó aktualitás, csupa félreérthetetlen célzás. Sokan hibájául rótták fel, hogy tipikusan modern históriát öltöztet egy merőben más kor életformáiba, s ezáltal tulajdonképpen zavart kelt, ahelyett, hogy megoldást nyújtana. Akik így gondolkoznak, nem értették meg az író, sem könyvét. Az ilyen fogások, helyesebben merész formai kísérletezések, a világirodalom legrégebbi rekvizitumai közé tartoznak. Minden korban éltek vele, s gyakran a legkitűnőbb művek születtek így. Lukianosz éppúgy használta, mint Erasmus, Swift vagy Voltaire. Ezekből a művekből viszont éppen az hiányozott, ami Kodolányi munkáját az iróniának eme szokványos remekművei fölé emeli: a minden korra és emberre érvényes szabály, vagy ha úgy tetszik, tanács. Mindenki látja Nannart, és mindenki retteg a katasztrófától, de csak kevesen ismerik az égi jelenségek magyarázatát, s még kevesebben ismerik fel, milyen kötelezettségeket hárít ez a tudás a beavatottak vállára. A regény hangsúlyozza ezt a felelősséget, ugyanakkor éles, talán túlságosan éles választóvonalat is húz a „homokóra-emberek” s a beavatottak között. Ezt a kétféle emberfajtát világok választják el egymástól, s a könyv felfogása amennyiben romantikus: érezhető benne az élmény frissessége, a gondolat újsága.

Ez egyúttal azt is jelenti, hogy azokban a részletekben, melyekben különös élességgel lép előtérbe ez a nagy eszme, a transzcendens igazság, Ég és Föld kapcsolata, – mintegy megáll a cselekmény, és megáll az idő. Ünnepi pátosz lengi be a lapokat, a gondolat személytelenné válik, filozofikus formát ölt, s nem ritkán deklamációszerű. A regény legnagyobb tehertétele ez a félig,

✧ ————— ✧

vagy egyáltalán fel nem oldott gondolati csomó: úgy rémlik, magasan a regény fölött lebeg az elv, a mindenkor érvényes eszme, s alatta, körülötte, de mindenképpen rajta kívül zajlik az élet, a hétköznapiak és a világtörténelem. Nehéz eldönteni, gondolt-e arra Kodolányi, milyen gyakorlati nehézségeket támaszt a regény technikájában Utnapistim alakja; ez a hatalmas lény azonban (nem merünk embert mondani) légies és áttetsző figura, valósággal „eszmévé finomult”, semmiféle közösséget nem érzünk vele. Igazat adunk Utnapistimnek, de inkább Gilgamesssel érzünk együtt. Gilgames már kétharmad részben ember, Utnapistim inkább még isten; az isteneknek azonban az Égben a helyük, s ha a Földre jönnek, több emberisést kívánunk tőlük.

Talán Utnapistim vértelenségét is az író neofita buzgalma magyarázza; annyira magasra emelte, hogy az isteni férfiú lába többé nem érinthette a földet. Mégis, ennek az abszolút magasrendűségnek is köszönhet a két mű – a *Vízöntő* és a *Bika* – egy-egy nagyszerű jelentet: Utnapistim és Lugal egyidejű látogatását egymásnál, és Gilgames megérkezését megdicsőült atyja házába. Ezek csúcspontok, s olvasásuk közben egyáltalán nem zavar, sőt segít, az ünnepi légkör és választékos stílus. A *Vízöntő* alapgondolatához az első jelenet kapcsolódik szorosan: a bölcs és uralkodó kerül szembe egymással, s ebben az összecsapásban nem nehéz fölismernünk és kijelölnünk a szerepeket. Kodolányi-Utnapistim képviseli a magasabb, transzcendens igazságot, ő a Szellem embere, Lugal jelenti a mindenkori, evilági hatalmat, az anyagi érdekeket, a „homokóra-emberek” kicsiny és változó igazságait. Lugal az időben él, és meghal az időben, Utnapistim időtelen, s az ő igazsága is halhatatlan. Lugal istene a Hatalom, Utnapistimé Anu, az Égi Atya. A közös veszedelem: Nannar, a romboló égitest, a közeledő Végzet, – ezt a Végzetet akarja elhárítani Lugal, s ebben ismeri meg Utnapistim a nagy jelet, az istenek ujját. Mindkét „király” az emberek boldogulását óhajtja; Utnapistim az istenek akaratahoz köti sorsát, Lugal szembeszáll ezzel az akarattal, és félreismeri sorsát. De azért Lugal is kiváló férfiú, csak kissé elhomályosult az ő tekintete. Talán legnagyobb személyes bűne, hogy nem ismeri meg Utnapistimben a hivatott társat és szellemi vezetőt, kitesse a hatalomból és egyedül uralkodik. De el is éri az istenek bosszúja, csúfos halált hal, Utnapistim ellenben megmenekül, s az új korszak küszöbén az ő választott népe foglalja el a néki rendelt országot. Vajon ki volt Lugal modellje? Ki az, vagy kik azok, akiknek nem volt szükségük Utnapistim bölcsességére, és nem voltak hajlandók őt uralkodótársul elfogadni? Tudjuk kik azok. Éppen ezért megdöbbentő, hogy Utnapistim egyál-

talán tárgyalóképesnek tekinti Lugalt vagy Lugalékat, és sok jó szándékot és becsületességet tulajdonít neki vagy nekik. Valóban nem volt más bűne Lugalnak, mint hogy elutasította Utnapistim közreműködését? Baj, baj, kétségtelenül, – de hogyan lehet Lugalt egy szőnyegre ültetni Utnapistimmal? Az isteni férfiú és bosszús alkotója itt különös színben tűnik fel. Kevesebb elfogultság és több realitásérzék a regény eszmeiségének javára vált volna.

Talán nem ildomos éppen a kifogásokkal kezdenünk, de Utnapistim szinte maga a regény, s nekünk, sajnálatunkra, meg kellett látnunk ebben a tiszteletreméltó személyiségben a nagyon is földies gondolkozásnak egy kellemetlen vonását. Ez természetesen nem vesz el semmit Utnapistim örökké érvényes gondolatainak értékéből; az ember – vagy akár egy isten is – lehet gyarló, igazságai mégis igazságok maradnak. A csillagokra néző szem, a Fenn és Lenn kapcsolatát valló szemlélet, az időfeletti lét filozófiája, az ember istenfiúságának eszméje, a kultúrák egysége, a lélek mindenhatósága: ilyen tanítást nem mindennap hallhatunk, de a világ kezdete óta minden nap ennek érvényességét bizonyítja. Az alig-emberi, átszellemült Utnapistim még így, bizonytalan, kissé ködös körvonalaival is, szüntelenül hirdeti, szerencsés pillanataiban pedig szuggerálja ezeket a nagy és maradandó, csillagképszerű igazságokat. Talán paradoxként hangzik, ha az eddig mondottakra gondolunk, de állíthatjuk: Utnapistimet és tanításait nem lehet elfelejteni, – ennek a bölcsnek hangja már-már személytelen, de még személytelenségében is hatalmas, megragadó.

Az ellenpólusról is kell szólnunk. Bár a „homokóra-emberek” – még nekünkben is lekicsinylés, gúny rejtőzik – sehol sem érintkeznek Utnapistimnek és körének vérségi és szellemi arisztokráciájával, valóságosabb életet élnek, a gondolat nem emeli magasba őket, de nem is lop alakjukba semmi filozofikus sápadtságot. Talpraesett korhelyek, rafinált gazemberek, dolgaik és vágyaik után futó kisemberek; a „plebs” minden közönségességét és naiv nyersségét jól példázzák. Kicsinyességük, brutális önzésük inkább szórakoztat, mint fölháborít. Békében-háborúban egyformán gyalázatosak és egyformán érdekesek. Erech és Szurippak háborúja egészen swifti, eszközeiben, tónusában, iróniájában. Az időről időre megismétlődő emberáldozatok hekatombái, melyek jelképes értelmükben talán még megrázóbbak, mint pusztán „történelmi valóságukban”, lidérces álomnak is rettenetesebbek lennének, s micsoda szenvtelen, józan tárgyilagossággal beszél róluk az író! A „nagy dékán” elbújhat mögöttük gyermekhús-mészárszékeivel. Mikor Flaubert *Salammbója* megjelent, a kritikusok felháborodása az egekig csapott. A könyv magyar ismertető-

je, Arany János *Koszorújában* valósággal fuldoklik az undortól, s a regény törtelmeire nem talál eléggé megbélyegző szavakat. Mit szólnának ezek a kritikusok a *Vízöntő*-höz, ehhez a valóban „kannibáli mű”-höz, a szertartásosan meggyilkolt áldozatok tízezreihez, a kitépett szívű hullák irtózatos tömegeihez? Igaz, a történelem felülmúlja legvadabb rémlátásainkat is, de mi egy véres ütközet valósága egy szuggesztív műalkotás valóságához képest? Ez az utóbbi megörökíti a borzalmat, kőbe vési a tömeges halál iszonyatát, maradandó lakást készít a képzelet pokoli teljesítményei számára, szinte kérkedik a rettenetessel, s még ki is színezi, hogy annál hatásosabb legyen.

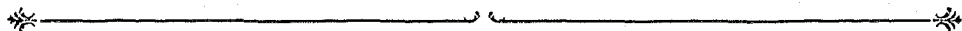
„Történelmet” emlegetünk, holott a regény címlapján ezt olvassuk: „mese”. Ez a szó azonban csak sűríti, élesíti az iróniát; egyáltalán nem enyhíti a feszültséget, inkább növeli. A történelem a múlté, a Kodolányi-féle mese azonban az örök jelené. Ezt a fölismerésünket csak megerősítik a könyv fontosabb szereplői; az író barátai és ismerősei testületileg átlépnek a „mesé”-be, pálmalevél-szoknyát kötnek derekukra; ki költő, ki tudós, ki csillagász vagy diplomata lesz, míg meg nem öli őket Nannar. Azok a változatos halálnemek, melyeknek áldozatul esnek, egyúttal az író ítéleteit is jelentik pályatársai fölött. Ez a bíró irgalmas szívű és méltányos, de azért a döntő pillanatban habozás nélkül vízbe fullasztja barátait. Egyáltalán nem kritikai megjegyzés, de szinte sajnáljuk őket. Hétilt, a gyarló embert és kitűnő költőt, Namzit, a gyenge idegzetű zsoltáríró, Gubbubut, a szeretere méltó sznobot és divatmajmot, Ur Balut, a drága, hűséges, nagyétkű könyvtárost s a vesebajos, rejtélyes csillagnézőt, Simetant. Szurippak végső napjaiban, mikor eszeveszett félelemben telnek a nappalok és bíborvörös éjszakák, nem is a hatalmas várost s a pusztuló százezreket féltjük igazán, hanem barátainkat, a beavatottakat, kik különböznek a tömegtől, ha nem is érik el azokat a ritka levegőjű csúcsoakat, hol csak Utnapistim érzi otthonosan magát. Hatalmas ez a jelenet, egy modern eszközökkel megírt „János jelenései”; a pusztuló kor szimbóluma, a roppant Bábeli Torony, omló bástyaival és emeleteivel Brueghel Nagy Tornyára emlékeztet a világpusztulás irtózatos éjszakáján.

A „nagy tárgyak” természetesen pusztán azáltal, hogy nagyok, még nem teszik naggyá a művet, ha egy nagy feladatot rosszul vagy hiányosan old meg az író, veresége nyilvánvalóbb, mint egyébként lenne. Kodolányi azonban mindig győzi erővel és eszközökkel, a monumentalitást műveiben sohasem a türelmetlen becsvágy, a fellengző hatásvadászat szüli, hanem természetes eleme a nagyság, benne érzi jól magát; ezért bármilyen nyaktörő feladatra vál-

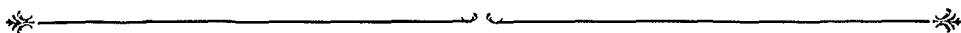
lalkozzék, mindig ő kerekedik fölül. Ha mégis megállapítjuk, hogy az *Örök Testamentum* regényeiben a tömegjeleneteket szemmel láthatóan kevesebb energiával és vérrel tudja megtölteni, mint például *A vas fia*iban, – ezt azzal magyarázzuk, hogy a magyar történelmi regények eszmei tartalma teljesen gyakorlati volt, a *Vízöntő*é s a következőké viszont többnyire elvont bölcséleti vagy teológiai. A „homokóra-emberek” világára homály borul, vagy ami még rosszabb, néhány közkeletű típussal elégszik meg az író, egyáltalán, legújabb munkáiban veszedelmesen enged a tipizáló ábrázolás csábításainak, egyfelől olyan kitűnően egyénített alakokkal találkozunk, mint Hétil, Namzi stb., másfelől a kovács, a hajóács, a katona, a földműves lép elénk, már eleve ismerten, s ezért érdektelenül. IV. Béla éppoly valóságos életet élt, mint bármelyik mongol lovas vagy magyar paraszt, újabban azonban Kodolányi hajlik arra, hogy alakjait sztárookra és statisztákra ossza. Mintha az ember – minden ember – iránti érdeklődése megcsappant volna, s az eszmék többet foglalkoztatnák, mint a történelem hordozója, az ember. Ez a modorosság egy fajtája, s az írónak küzdenie kell ellene, mint minden modorossággal ellen.

Ha időnként fáraszt vagy rettent is a borzalmak sztereotip ismétlődése, szerencsére a humánumnak is gazdag folyamai áradnak ebben a regényben. Az élet szépségei valósággal megdicsőülnek, az ifjúság, az emlékezés, a szerelem s a halhatatlan vágyak a személyes líra melegét árasztják, s gyakran szinte kábít az élénk színek patakzó bősége. Gilgames, Héa, Gilgames és Nurma szerelme inkább rabul ejt bennünket örök-emberi szépségeivel, a szenvedély és szenvedés, a vágy, a bizakodás, a boldogság és csalódás minden változatával megismerkedünk; valóban idő fölötti, örök hangulatok foglyai leszünk, saját életünk egy darabját, a magunk ifjúságát éljük újra, ahogy az írónak ez is a célja, mert ő is újra és örökké élni akar egy halhatatlan történet bájos és megindító hőseiben. A színek kápráztatnak, a levegő szinte meggyullad, mikor Héa, a „tücsök” enged az ifjú Gilgames ostromának, s az érzéki szerelem gyönyörűségei a végtelenség mocsarát varázsolják a gyorsan röpködő „kettős-órák”-ba. S a természet, a hangulatok, a szemérmes és tündöklő fiatal élet micsoda mélységei és távlatai ragyognak fel Gilgames és Nurma előtt, mikor az Aranyzigetre röpti őket a képzelet, ez a tüzes, részegítő, felfokozott valóság, s hogyan foszlik semmivé, őszi kiábrándultsággá végül is minden. Kevés író álmodott ennél szebbet s igazabbat. Kodolányi írói, költői, zenei és festői eszközeinek teljes birtokában, a tapasztalás aranyfedezetével, s a művészi kifejezés könnyűségével és biztonságával, játszva küzd le minden nehézséget,

ötletesen old meg és simít el minden problémát. Ezekben a fejezetekben nem regényíró, ki mázsás sziklákat görget, hanem ihletett költő, boldog és felszabadult ember, kinek megadatott, hogy az élet tűnő szépségeiből maradandó álmokat alkosson. Látható gyönyörűséggel és avatottsággal festi ennek a trópusi kultúrának forró és bonyolult valóságát; tobzódik az aranyban és a bíborban, még a tengerek illatát is érzi, szemével simogatja a drágaköveket, a templomok és paloták roppant falait, s ezeregyéjszakai bűvölettel idézi fel Szurippak és Aztlan mesébe illő kincseit. Képzelete oly szívesen kalandozott azelőtt az ázsiai pusztákon, s Suomi havas fenyvesei ígérték meg leginkább, most kitárul a Dél ragyogásai számára; himnuszokat költ a Naphoz, a hős Samashoz, megfürdik a végtelen tengerekben, s szellemi hazáját üdvözlí a fény palotáiban, a napsütötte Mezopotámia „azúr partjain”. Ez az egyszerre szellemi és történelmi táj magasztosul föl a regény utolsó, megrázó jelenetében, mikor Utnapistim és családja a vész múltán kilép a hajóból, s hálát ad Teremtőjének, hogy tanúja lehet az „új Ég és új Föld” születésének.

A *Vízöntő* központi problémája, legfontosabb mondanivalója kozmikus természetű, más szóval, egyetemes, s ha történelmi, politikai, erkölcsi célzait lehetetlenség is figyelmen kívül hagynunk, elsősorban mégsem ezeknek köszönheti létrejöttét, hanem annak a szükségességnek, hogy az Ég és a Föld újra egy legyen, hogy szakítsunk a modern egocentrikus, materialista világnézettel, s megint eleven valóságnak érezzük az emberiség legbecsesebb hagyományait. Ha így tekintjük ezt a művet, nemcsak alapeszméje, tárgyválasztása is teljesen logikusnak tűnik fel. Az európai reneszánsz racionális, evilági műveltségre vágyott, ezért humanistái, művészei, politikusai az antik Görögország és Róma hagyományait akarták ismét élettel megtölteni. A romantika, ellenkező okból, de ugyanazon lelki kényszer folytán, a keresztény középkor tradícióihoz kapcsolódott. Ezeknek a szellemi és civilizációs mozgalmaknak a léte igen korlátozott volt, legföljebb egy-két századra terjedt, s fölösleges magyaráznunk, miért: [mert] egyik sem hozott gyökerében újat, vagy legalábbis ellentétet az előző kor eszméivel szemben, hanem csak ugyanazon téma változatai voltak, s e változatok reakciói. Most azonban nem új kor (a szó megszokott értelmében), nem új reakció születik, hanem az egész élet merőben más irányba fordul; új világkorszak kezdődik, „új Ég és új Föld”, ezért aktuális, sőt elkerülhetetlen az elmúlt hasonló nagy korfordulók megközelítése a tudomány és művészet, a logika és intuíció segítségével.

A *Vízöntő* lényegesen többet tartalmaz ebből a forradalmi újságból, ebből a hatalmas kozmikus imperatívusból, mint folytatása, a *Bika*. Ez természetes is; az a minden emberi képzeletet meghaladó nagy dráma, mely a holdlezuhanás pillanatában kulminál, már pusztá tömegénél, arányainál fogva is magasan kiemelkedik a két regény eseménysorozatából. A *Bika* meséjében ilyen arányú jelenségekkel nem találkozunk. Kodolányi írói érzékét, helyes ösztöneit dicséri, hogy a mese második részében inkább emberi kérdéseket boncol, s ebben is kiválóan alkalmazkodik a tárgyszabta keretekhez. Egyébként is külön tanulmány tárgya lehetne, milyen okosan, szemfülesen és merészen elegyíti a régi elemeket az újjal, az örököt a korszerűvel, s a személyeset az általánossal. Ehhez azonban az idézetek tömegére lenne szükségünk, s a mi feladatunk nem a részletek, hanem a teljes életmű tisztázása. A *Bika* még inkább vallomásszerű, mint a *Vízöntő*, s mi ebben látjuk legfőbb értékét. Gilgames férfikorát tartalmazza Gis, hogy teljesítse hivatását, kilép a magányból, király lesz, hatalmas uralkodó, megteremti a Bika-korszakot, meghódít minden elérhetőt, de végül is mindenben csalódnia kell. Nem elégíti ki sem a család, sem a szerelem, sem a szellem, sem a hatalom. A megoldást, a megváltást keresi, s meg is találja, a könyv utolsó fejezeteiben, rendkívüli élmények kapcsán.

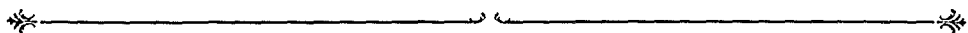
Megragadó a regény nyitánya: szemléletes bőséggel festi az író a Vízözön után megújuló világot, az újra kezdődő életet hatalmas látképeket vetít szemünk elé, szinte érezzük a Föld újra dobogó szívét, az ujjongó sarjadást és az istenek jóakarátát. Gilgames, az időtlen férfiú, békén él családjával egy kis folyóparti házban, mígnem küldöttség érkezik az ország belsejéből, s ő nagy nehezen enged a rábeszélésnek, s elfogadja a fővárosban a felkínált trónt. A nép tüstént megérti, hogy királyi fajta uralkodik rajta, morogva bár, de engedelmeskedik, s ura parancsára egymás után emeli a pompás épületeket, templomokat és palotákat (Gilgames tervei szerint egy új Szurippakot, az új város azonban, hiába, szegényesebb, mint a régi!), s elsősorban és mindig, mindenhol a kőbikákat, mert az új Ég és új Föld a Bika jegyében áll. Gilgames maga is Bika, az ünnepeken bikát áldoznak; teljes erővel, kíméletlen szigorral folyik a rítus, a közigazgatás, a hadsereg, s az egész birodalom átszervezése, s mindezenre a Bika-kultusz nyomja rá bélyegét. Gilgames családja előkelő allűröket vesz föl, különösen a leány kedveli a pompát, Nurma, az asszony, persze most is elégedetlen, mint életében mindig. Gilgames nem boldog, hol építkezik, hol tanul, hol tanít, hol hadat vezet, szívében egyre tágul a nagy üresség; a siker, a

† ————— †

dicsőség untatja, családját elhanyagolja, s még Biola szerelme sem elégíti ki, pedig ezt még a kaland, a titok varázsa is körülveszi, a varázslat azonban gyöngé, s megszakad.

Gilgames csömöre és unalma, nem éppen kedvező módon, a regényen is érezteti hatását, az író jóformán csak hőse érdekli, s ez a hős hovatovább teljesen elszakad környezetétől, tehát a regénytől is. Enkidu megjelenése valóságos áldás. Epizód ez, de Kodolányi egyik leghatásosabban és legművészebben megrajzolt epizódja. Enkiduról nehéz beszélni. Enkidu bájos és vad férfiú. Embernek ember, de állatnak éppúgy állat, megismerhetetlen, minősíthetetlen, érinthetetlen. Abból a világból való, mikor az istenek még kedvüket lelték ilyen csiklandós-borsos tréfában, ilyen hökkentő játékban, elgondolták, terük megvalósult, s a halandók számlálatlan nemzedéken keresztül mulathattak és szörnyülködhettek rajta. A Gilgames-eposzban szerepel Enkidu, szerepe meglehetősen homályos, mai író számára mindenképpen rejtélyes. Kodolányi, kitűnő ösztönrel, nem igyekszik értelmet, jelentést magyarázni ebbe a szeretetreméltó szörnyetegbe, hanem megőrzi minden furcsaságát, s annak ábrázolja, ami valójában: csodának. Enkidu nem született, nem nevelkedett, nincsenek ősei, nincs tudománya, nem jött sem mesés messzeségből, sem a szomszédból, leginkább egy jó szándékú gorillához hasonlít, naiv, jó étvágyú, becsületes, őszinte, nyílt, szilaj és nagylelkű. Nem rontotta meg a civilizáció, nem finomította el a művészet, ő a tökéletes bennszülött, de micsoda bennszülött, Uramisten! Nagyon szereti a nőket, s ezt a kedvtelését csöppet sem titkolja. Az udvar tisztelettel és félelemmel fogadja, illően felruházza és megvendégeli (miután a királlyal megmérkőzött, s a küzdelem döntetlennel végződött). Enkidu remekül érzi magát, Gilgamest barátjául fogadja, testvérének nevezi, a hadsereg egyik vezére lesz. Leginkább roppant erejével kérkedik, párviadalokban fitogtatja rettenetes művészetét, ezen a címen dukál néki a társuralkodói hatalom is, és ez lesz a veszte. Elpuhul, lustálkodik, szájhőssé züllik, s elérkezik a szomorú óra, mikor ez a vadon termett csoda, ez a megrendítő húskolosszus már csak árnyéka önmagának, megöli a kényelem, a jómód, a civilizáció, s méltatlanul, megromolva, senkitől sem tisztelve kileheli hajdan rettenetes lelkét. Gilgames őszintén szerette testvérét, s megsiratja. De mi, olvasói, talán jobban sajnáljuk. Ez a mosdatlan, becsületes óriás belopta magát szívünkbe, s úgy őrizzük ott emlékét, ahogy nagy, nemes halottakét szokás.

Említettük, hogy a *Bika* tulajdonképpen nagy vallomás, a *Vízöntő*nek csak egyes jeleneteiben ismerünk az író személyesebb mondanivalóira, igaz,

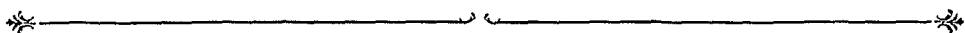
hogy ilyenkor szubjektivitása áttör minden korlátot, s lehetetlenség félreis-mernünk, kiről van szó. A *Bika* ebből a szempontból egységesebb, gazdagabb, s ami a legfontosabb, intenzívebb, mélyebbre ható. Helyesebben nem az egész mű, csak utolsó lapjai, de ezek a lapok tömörségükkel, költészetükkel, teljesen egyéni eszközeikkel mindazt, ami előttük és rajtuk kívül van, célt és értelmet adnak csaknem ezer oldalnyi fejtegetésnek, ábrázolásnak, a sok-sok lírai és drámai kalandnak; ha ezek az utolsó lapok nem születtek volna meg, az egész műről más benyomásunk, sőt más ítéletünk is lenne. Mi történik a *Bika* utolsó fejezeteiben? Gilgames, a kiábrándult, csüggedt, fáradt Gilgames, hosszú, regényes útra indul: a célt csak sejti, de nem nyugszik, míg el nem éri. Sivatagokon, üveghegyeken visz keresztül az útja, s egyszer csak betoppan szülői házába, a megdicsőült Utnapistim és tiszteletre méltó Szabitum hajlékába. Ez a kisedd hajlék tündöklő sugarakban fürdik, s a ház sem épült téglából, hanem merő napsugárból. A szülők a küszöbön ülnek, s várnak időtlen idők óta, most éppen Gist várják. A fiúnak bolondos, kalandos, gyermekes ötlete támad: látni szeretné hajdani önmagát, a gyermeket, az ifjút, Szurippakot, és benne Nurmát, járni szeretne a város utcáin, terein, kikötőjében, tengerre szeretne szállni, s még egyszer kikötni az Aranysziget partjain. Utnapistim beleegyezik, Gilgames elindul. A hajó kormányosa a halhatatlan öreg barát, Szur Sznabu, ki olyan pompás tengerész történeteket mesélt valamikor régen a fiatal házas Gilgamesnek, mikor a nevezetes bárkában szorongtak, s odakinn az elemek dühe harsogott.

Gilgames vágyai teljesülnek. Partraszáll az özönvíz előtti városban, bejárja tereit és utcáit, megismeri Nurmát és önmagát is, de mikor hozzájuk lép, megdöbbenve néznek rá, s ő megérti, hogy semmi keresnivalója Szurippakban. Hasonló csalódást okoz az Aranysziget és minden régi, drága pillanat is, mely annyira feledhetetlen volt, s most olyan szívet szorítóan bántó, idegen. Kétségbeesetten bolyong reggeltől napestig, míg egyszer valóban váratlan, megindító jelenséggel találkozik: megint csak ő az, Gis, a gyermek, kicsiny korában, a szülői ház udvarán. Rajongva, meglepetten, boldogan fut hozzá, – s ekkor néhány izgatott szó, csodálatos eleveenséggel meglelt szimbólum: kék virág, a kövek közt iramló gyík tüneményes, álomszerű árnyéka hullik a sugarakból és szózenéből szőtt lapokra, s kilobban a túlvilági fény; Gilgames megtalálta a gyermeket, de mikor a gyermek titkát, kincseit kergette, egy óvatlan pillanatban újra és örökre elvesztette.

Ez a finom árnyalatossággal, lélektani revelációkkal és vakmerő képzelettel megalkotott jelenetsorozat bizonyára Kodolányi művészetének egyik tetőpontja, s benne megerősödve, gazdagabban, megragadóbban látjuk viszont *A vas fiainak* epilógusát. Mély és egyéni jelképek bukkannak fel szinte sorról sorra, s az író mindig megleli a módját, hogy a lelkében élő mitikus képeket az egyetemes jelképrendszer formáiba öltöztesse, hogy legsajátabb látomásait is egyetemes érvényűvé emelje, s az élet titkaira tapintson, ahol féltve őrzött emlékei jelentik számára az egyetlen fogódzót. Ahogy Utnapistim mennyei hajlékát át meg átjárja a fény, s a szüntelen áramlás, hullámzó sugarak suhannak benne és körülötte, úgy hatol Kodolányi értelmével, sejtelmeivel, nosztalgijával és költészetével tárgyának mélységeibe, szavait zenével lágyítja, és színeit is zenébe burkolja, álmait képekkel festi, s képeiből eposzt komponál.

Ha ezután stílusról, nyelvről még egyáltalán beszélünk, csak azért tesszük, mert a sikerült, sőt tökéletes példák mellett a hiányosságokat is meg kell említenünk. A *Vízöntő* és a *Bika* stílusa általában kifogástalannak mondható, sőt, némely helyen, mint a most tárgyalt fejezetekben is, maga a stílus is külön teljesítmény: műalkotás. Vannak azonban olyan részek is, különösen a *Bikában*, melyek fárasztók, színtelenek, agyondolgozottak és pedánsak. Pedantériája leginkább a mondat szerkesztésben, a szavak kínos megválogatásában, az aggodalmaskodó purizmusban nyilvánul meg. Gyakran mintha gúzsba kötött táncolna, szigorú, kimért, mondatai néha már geometrikus formákat öltenek, s ez bizony csöppet sem csábít olvasásra. A *Bika* legnagyobb hibája azonban nem ez a nyelvi különcködés, hanem a mértéktelen és megokolatlan terjengősség. Amilyen rövidek és megdolgozottak mondatai, olyan kényelmes és terjengős maga a regény. A *Vízöntő* még csupa esemény, váratlan fordulatokkal teli, a *Bika* azonban – terjedelméhez képest – meglehetősen cselekményhíjas, s a nemritkán végtelenbe nyúló leírások és fejtegetések még kirívóbbakká teszik szerkezeti gyengéit.

A *Vízöntő* és a *Bika*, bár igen sok személyes élményt tartalmaz, úgy is felfogható, mint az ember, minden ember története; alig képzelhetünk el olvasót, ki valamilyen formában, valamely esemény, helyzet kapcsán ne ismerne benne magát. Nem ez a helyzet azonban *A tékozló fiúban*, s még kevésbé *Az Isten Hegyében*. Ezek egyéni tragédiákat ábrázolnak, belső élményeket mondanak el a dráma nyelvén (Kodolányi sajátos drámai előadásában), egy lélek gyökeréig akarnak hatolni, s ez a lélek az íróé. Ez a lélek megérett, hogy rengeteg harc, tévedés, útkeresés és önvizsgálat után végre úgy nézzen szembe

magával, hogy tekintetét ne homályosítsa el a lírai felszín, sorsát ne kösse idegen, köznapi lelkek sorsához, nézzen magába, mintha egyedül állna ezen a világon, s ne egy láthatatlan közönségnek valljon, hanem csak magának és Teremtőjének. Mihelyt rádöbbsen erre a sürgős, kényszerű, elodázhatatlan cselekedetre, olyan hőst kellett választania, ki az ő legegényibb, legkínzóbb kétségeivel viaskodott: így, és ezért talált rá Júdásra és Mózesre. Ez a két halhatatlan halandó megegyezik abban, hogy életükben egyszer személyesen találkoztak az istenivel: egyikhez Krisztus szólt, másikhoz az Úr. Mindkettő elhivatott; egyik nem értette meg a Mester tanítását, a másik megértette. Kodolányihoz is szólt kezdetekben az Úr, s kezdetben ő is rossz helyen kereste az igazságot, fonákjukról értelmezte a szent szavakat: azt hitte, Isten országa erről a világról való, túlbecsülte az anyagot, nem becsülte eléggé a Szellemet, s csak később döbbsen rá ezek igazi értékére.

A *tékozló fiú* az evangéliumok regénye, középponti alakja pedig Júdás. Kodolányi legfontosabb forrása a négy szünoptikus műve, s ezek előadásához általában ragaszkodik, csak akkor tereli az eseményeket más mederbe, mikor ezzel különös céljai vannak. Az alakok magyarázatában egyéni, anélkül, hogy bármikor szembekerülne az Írással, helyesebben az Írás elfogadott magyarázataival. Ez a kijelentésünk talán meglepi azokat, kik Kodolányi felfogását részben forradalmian újnak, részben indokolatlannak, sőt kegyeletsértőnek vélik. Mi azonban semmi ilyent nem érzünk. Az evangéliumok szerzői nem oknyomozó történészek voltak, hanem egyszerű és becsületes krónikások, s ez műveik egyik legfőbb értéke. Júdás alakját, tettének rugóit sem firtatják, hanem a pusztá tényeket közlik. Kodolányi viszont nem a tényeket firtatja, hanem az embert és tettének rugóit. Ehhez joga van: magyarázataiban, helyesebben, ábrázolásában tényekből indul ki, a Szentírás adataiból, felfogása viszont nem „új és eredeti” (mint teljes mértékben ilyen, például *Az Isten Hegyében*), hanem egyszerűen csak reális, és ez a realitás annyira rokon az elfogadott hagyománnyal, s a tények félreérthetetlen belső logikájával, hogy mi ebben a felfogásban, megvalljuk, semmi különös eredetiséget sem tudunk fölfedezni. A regényíró eredetisége különben sem az eszmékben van, hanem az ábrázolás mineműségében, magyarul művészetében. Robert Graves, a híres angol regényíró *Jézus király* (King Jesus) című regénye például százszor „eredetibb” és egyénibb alkotás, mint Kodolányi *Tékozló fiúja*, mégsem említhető egy lapon emezzel, mert az ábrázolásban nem vetekedhetik Kodolányi mélységével és sokoldalúságával. Az eszmék igazsága a tudományos művekben

dől el, ha ugyan eldől, a műalkotások igazsága azonban sohasem lehet tételek vagy gondolati rendszerek függvénye.

Próbának is ajánlható: akik kételkednek a mondottakban, olvassák el egymás után Graves és Kodolányi könyvét, s látni fogják, míg az angol író munkája egy detektívregény izgalmas és meglepő fordulatai közben szinte elkápráztat az ötletek és jogosnak tetsző vakmerő feltevések valóságos özönével, s nem kicsinyelhető írói képességeivel még el is fogadtatja ezeket, – Kodolányi aggodalmaskodónak, s maradinak tűnik mellette, s mégsem kétséges, hogy az ő műve az igazabb, a mélyebb, a realisabb, a meggyőzőbb – szembeszökő hibái ellenére is. Megértjük Kodolányit, ha igazsághajszoló szenvedélyében nagyon is megbecsüli, sőt, túlbecsüli dokumentumainak fontosságát, s különösen azokat az eredményeket, melyeket türelmes és fáradságos kutatások során ért el. Ezek az eredmények éppúgy sajátjai, mint művészi képességei és megoldásai, s nem szabad csodálkoznunk, ha az író tudós buzgalmában többre értékeli a történész munkáját, mint azt a sokkal becsesebb és fontosabb munkát, amit „csak” az író végzett, hiszen ez az utóbbi majdnem „természetes”. Mi nem becsüljük le Kodolányi regényeiben az éles szemű és bátor kutató gyakran nagyszerű eredményeit, de nem is vagyunk hajlandók ezzel a mértékkel mérni műveit. Ez érték, de nem értékmérő. Mikor Flaubert *Salammbója* megjelent, több kritikusa, elsősorban szaktudósok, gúnyosan emlegették a könyv archeológiai és történelmi „tévedéseit”, s kérdezték, vajon honnan szerezte az író csodálatos értesüléseit. Flaubert haragra lobbant, s egy külön könyvben közzétette jegyzeteit, évtizedes tudományos búvárkodásának bizonyosságait, s pontról pontra haladva bebizonyította, hogy igaza van. De ki kérdezi ma már, „igaza van-e” Flaubert-nek, sőt, többet monddunk, kérdezte volna-e valaki *akkor*, ha a történészek s más képzelethíjas szakférfiak nem tamáskodnak vala, s nem kötnek bele ebbe a kitűnő regénybe?

Az író feladata más: reálisan, elfogadhatóan kell megoldania vállalt munkáját, s képzelete az ő számára éppolyan valóság, mint a történelmi adatok, s a magukban annyira szegényes tények. Ebben a munkában támogatja a gondos, tudományos kutatás, de magában még nem old meg semmit. Az író dolga nem az analízis, hanem a szintézis; ha az *egész* művészi, tehát igaz, a részletek alárendelt jelentőségűek, sőt, nyugodtan állíthatjuk, minél újszerűbb, keresetesebb egy-egy részlet, annál rosszabb maga a mű. De úgy rémlik, közhelyeket monddunk, térjünk vissza a tárgyra. A *tékozló fiú* expozíciója méltó a nagy tárgyhöz; nehéz dolga volt az írónak, mindjárt az első lapokon érzékeltetnie

kellett a Krisztus-korabeli galileai levegőt, a tájat, életet, az embereket, s mindennek közepében, harmonikusan, figyelmet ébresztőn, de nem föltűnően, Jézus alakját. Egyszerre kellett ábrázolnia benne az Istent és az embert, a barátot és a mestert. A kísérlet sikerült; sehol egy hamis hang, egy elvétett mozdulat vagy oda nem illő szó, béke, nyugalom, vidámság ömlik el földön és égen. Szinte fölkiáltunk: igen, így képzeltük őket, a Mestert és tanítványait, ezeket a halászokat, ezeket a mezőket, ezeket az egyszerű házakat és lakóikat. Ez az evangélium, és ez Jézus, kit ilyen fenségesen, ilyen közvetlenül és tartózkodóan még nem ábrázolt egyetlen más író sem. Meggyőződésünk csak erősödik, mikor Júdás önéletrajzi följegyzéseinek olvasásába fogunk; új oldaláról ismerjük meg nemcsak a tárgyat, hanem az író is: a klasszikus, egyenletesen megmunkált, ízig-vérig művészi fejezetek olyan magasságba emelik a regényt, hogy az még Kodolányi eddigi munkásságához mérten is meglepetés. Írónk lényétől és megszokott stílusától kissé idegen is ez az egyenletesen temperált elbeszélő hang, szigorúan tartózkodik az erősebb motivációtól, a zavaró, kirívó, hangosabb mozzanatoktól, végig csiszoltan, gondosan, arányosan és ritmikusan ír, s még a tragikus záró jelenet sem zökkenti ki klasszikus modorából. Mindegy, ezt is tudja, s méghozzá kitűnően tudja. Milyen jellem, milyen sors bontakozik ki e nemes művészettel megalkotott fejezetek nyomán?

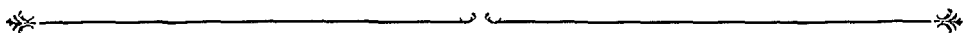
Júdás józan életű, éles eszű, tekintélynek örvendő kereskedő; gyermekkorától fogva szerény, de bíráló hajlamú, testi fogyatkozását, sántaságát kissé titkolt fájdalommal, de lelki defektus nélkül viseli; vonzódik a nagy eszmékhez, bár realista alkata férfikora deléig megakadályozta, hogy rabbik, próféták közelebe sodródjék. Szereti hazáját, de megveti az izgága politikusokat, inkább az élet mindennapos, „kis” dolgai közt érzi jól magát. Nősülésre nem gondol, törvénytelen szerelmi viszonya is úgyszólván akarata ellenére jön létre, de borzalmas vége mégis annyira megrázza, hogy szakít addigi életmódjával, búcsút mond foglalkozásának, és Jézus tanítványául szegődik.

Eddig szólnak a följegyzések. Hogy Júdás alakjába mennyit olvasztott Kodolányi a saját sorsából, alkataból, külön fejtegetés nélkül is nyilvánvaló. Jellemük nagyrészt közös, jöllehet Kodolányi sohasem volt annyira nyugodt, mértéktartó, sőt számító, mint bibliai hőse. Júdás igen okos, értelmi képességek dolgában nem mindennapi férfiú, metafizikai érzéke azonban csekély (Júdásról van szó, nem az íróról), s gondolkozása annyira evilági, hogy nem is igen értjük, miért szánja rá magát a Mester követésére. Jézus tanításait félre

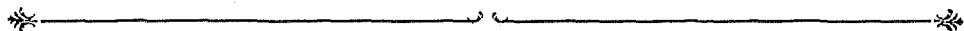
lehetett ugyan érteni, hiszen a tömegek elsősorban a szabadító politikust várták és remélték benne, mégis furcsa, hogy a józan, anyagias Júdás hittel csatlakozik hozzá. Még furcsább azonban, hogy ettől a balhítétől – tudni illik Jézust ő is elsősorban politikusnak véli – mindvégig nem tud szabadulni, pedig a Megváltó legbelsőbb környezetéhez tartozik, s évekig ragaszkodik a Rabbihoz. Jézus türelmesen oktatja Júdást, s a többi tanítvány is gyakran lelkére beszél, Júdás azonban nem okul, nem érti meg a legvilágosabb kijelentéseket, a legnaivabb célzásokat sem. Mi ennek az oka? Megvalljuk, nem értjük. Krisztust természetesen csak olyan ember „árulhatta el”, ki csalódott a Mestemben, csalódott a Messiásban, meggyűlölte a Szabadítót, vagy szélhámosnak, gonosztevőnek vélte. Júdás valóban csalódik Jézusban, meggyűlöli, veszélyes embernek bélyegzi, de *miért jutott idáig? Ez ugyanis egyáltalán nem szükségszerű.* Akinek világosan megmagyaráznak valamit, s aki ennek ellenére konokul megmarad téves felfogása mellett: vagy ostoba, vagy számító ravasz. Júdás azonban nem ostoba, és nem is ravaszkodik, ellenkezőleg, gyötrődik, és kínlódása teljesen őszinte. Hogyan válik Júdásból, ebből a világos, kritikus fővel két lábon járó eleven *logical insanty*, ennek meggyőző magyarázatával adós marad az író. Kodolányi szépen bizonyítja, sőt hangsúlyozza, hogy az anyagias gondolkodás, a belső megvilágosodásra, felszabadulásra való képtelenség hogyan távolítja Júdást egyre messzebb és messzebb a Mestertől, csak éppen arról feledkezik meg, hogy Júdás alakja eközben teljesen elveszti valószerűségét, s a legelemibb logikai törvények áldozatává válik. Vajon ki az oka, hogy Júdás makacsul nem ért a szóból, süketen és vakon megy el Jézus tanításai és cselekedetei mellett, téves eszméje rögeszmévé szilárdul, valósággal begubózik ebbe a rögeszmébe, megszállottan jár-keel évekig, s egyre vakabbá, süketebbé lesz? Ennek az ellentmondásnak feloldására, sajnos, nem elegendő az író bizonyíték-anyaga, sőt intuícióját is téves útra vezeti.

Ez a lélektani tévedés azonban más következményekkel is jár: elsősorban Jézus alakja és tanítása sínyli meg. Többnyire nem első kézből kapjuk a krisztusi jellemet és cselekedeteket, hanem Júdás torzításain keresztül, legbántóbban éppen a regény döntő, utolsó harmadában. Ha az evangéliumi történet nem lenne szerencsére közkincs, ez az ábrázolási technika egészen hamis eredményeket szülne. Jézus éppen akkor tűnik el végképp a színről, mikor a gyorsan pergő események, a Megváltás nagy drámája végre tragikussá mélyíthetné Júdás alakját is. Erre égető szükség lenne. Lehet-e más befejezést képzelni ennek a történetnek, mint a Golgotát? Szabad-e mellőzni, s még

csak távolról sem utalni reá? Kodolányi mellőzi. Mintha egy dráma öt felvonásából elhagynók az ötödiket, a leglényegesebbet. Kétségtelenül nehéz probléma ez, de hogy Kodolányi útja nem tartozik a járható utak közé, az eddigiekből is nyilvánvaló. Júdás utolsó cselekedetei teljesen zavarosak, ellentmondók, s a zavart és tájékozatlanságot még fokozza az író roppant bőbeszédűsége. Azok a jeruzsálemi sikátorok, melyekben Júdás kóborol azon a szerencsétlen éjszákán, egyszersmind a mű második felének zavarosságát is jellemzik: Krisztus eltűnt, s vele együtt eltűnt az egyetlen pozitív személy és mondanivaló a regényből, csak egy meghasonlott ember árnyéka imbolyog cél és ok nélkül. Júdásból származó roncs lesz, már nem tud tisztán számot adni magának cselekedeteiről, s az a benyomásunk, végül is egy őrült akasztja fel magát, nem az Írás Júdása.

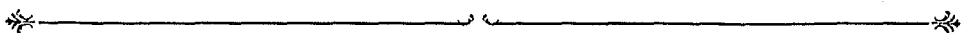
Egyáltalán, attól fogva, hogy Júdás följegyzései véget érnek, a regényben sajátos törés figyelhető meg. A kezdeti lendület, klasszikus biztonság mintha egy csapásra megszűnnék, az események szálait kissé tétován szövi az író; jelentéktelen részekenél időzik feltűnően sokáig, s a könyv az anyag súlya alatt mintha kisebb parcellákra töredeznék, s ezek a részek elég nehézkesen kapcsolódnak egymáshoz. Még találkozunk itt-ott egy-egy tökéletesen megírt jelenettel, mint például a felejthetetlen Tábor-hegyi megdicsőülés, ezek azonban kivételek. A regény belső vitalitása csökken, a kezdetekben méltóságosan hömpölygő folyam mozdulatlan állóvízzé dagad, meggyűlik benne az iszap és hínár, s ebben a lusta, parttalan víztömegben egyre nehezebben figyelhető meg valamilyen szabályos áramlás, cél, beteljesülésre törekvő igyekezet. Ha azt kérdezzük, mi ébreszt bennünk hiányérzetet, elégedetlenséget e kétségtelenül hatalmasnak ígérkező, s legalább fele részben annak is bizonyuló regény iránt, a főhős alkati ellentmondásain kívül éppen a mű szerkezeti lazaságait, aránytalanságait kell okolnunk. Például Jézus tartózkodása az esszénusoknál értékes és szép írói munka, a krisztusi cselekedetek megértését nagymértékben segíti; ilyenkor még revelációkról is beszélhetünk, aztán szem elől vesszük ezt is, mint az író annyi más, kitűnő részletmunkáját, mert többé nincs rájuk szüksége a regénynek, nincs szerves folytatásuk, beteljesülésük. Jézus csak félig él a könyvben, félig rajta kívül lebeg: szigorúan úgy mondhatnánk, hogy nem Júdás árulja el Jézust, hanem Jézus hagyja cserben Júdást – és a regényt... Az egykorú zsidó élet ábrázolása elsőrangú: *A vas fiainak* írójára emlékezünk, arra az íróra, ki szívvel-lélekkel kö-

zösséget vállal azokkal az emberekkel, azzal a tájjal, azzal az életformával, melyet tövéről hegyére ismer, szeret, megért, s mellyel tökéletesen eggyé válik.

Ha most újra végiggondoljuk, amit *A tékozló fiúról* mondtunk, úgy érezzük, nem voltunk egészen igazságosak, sem az író, sem műve iránt, mivel még mindig nem mutattunk rá a leglényegesebb hibára. Miért sikerült Kodolányinak harmonikusan életre kelteni alapeszméjét Mósze alakjában, és miért nem sikerült Júdásében? Azt hisszük, éppen e két regényhős szembesítése során tapinthatunk rá a probléma gyökerére: Mósze alkalmas a nagy szerep hordozására, Júdás nem alkalmas. Mósze egyre jobban megérti, mit kíván tőle az Úr, Júdás egyre kevésbé érti meg, más szóval: Mósze problémája megoldható, Júdásé megoldhatatlan. Júdásról nem lehet olyan regényt írni, melynek mondanivalója pozitív; Júdás soha, semmilyen történetben nem lehet főszereplő, mert szerepe nem állítható, hanem tagadható. Júdás sorsa, Kodolányi felfogásában, sohasem lehet tragikus, mert félreértésen alapul, ilyen embert legfőljebb sajnálhatunk, de igazi részvétet sohasem érezhetünk iránta. Sőt, tovább megyünk. Ez a pszichikai alkalmatlanság – bármelyik író, bármilyen felfogással közeledjék is a tárgyhoz – Júdás lényét művészi szempontból örökre problematikussá teszi, s a téma bármilyen önálló irodalmi feldolgozásának *a priori* lehetetlenségét eredményezi. Kodolányi regénye igen jól szemlélteti ezt a tételünket: míg Júdás negatív vonásai nem lépnek előtérbe (első személyben írt emlékezéseire gondolunk), a könyv hibátlan, sőt klasszikus erényeket is megcsillogtat. Mihelyt azonban Júdás a középponti események sodrába kerül, és első helyre, a könyv egyensúlya is felborul, és ez egészen természetes. Júdást a regény főszereplőjévé avatni annyi, mint sötétséggel ábrázolni a világosságot: *contradictio in adjecto*.

Érezte-e Kodolányi, hogy ebben a regényében, bármennyi értékeset alkotott is, nem sikerült megnyugtató módon ábrázolnia igen nehéz, sőt – ahogyan elképzelte – megoldhatatlan problémákat? A Szent Szellem szolgálata nemcsak önfeláldozást, aszkézist és lelkesedést követel, hanem leginkább, és elsősorban, mély megértést, mágikus intelligenciát, határtalan szeretetet, tudást és kegyelmet. Júdás nem rendelkezett ezekkel a tulajdonságokkal. Annál inkább Mósze, az Ótestamentum leghatalmasabb alakja, az emberi történelem egyik csodája, az Úrnak nemcsak elhivatottja, hanem választottja is. Mózes alakja a legnagyobbak képzeletét foglalkoztatta egészen a modern időkig; irodalmi feldolgozói közt megtaláljuk Madáchot, Freudot és Thomas Mannt. Kodolányi művének azonban semmi köze sincs ezekhez a – nyugodtan mond-

hatjuk – sikertelen próbálkozásokhoz. A tárgy megértésében és feldolgozásában egyetlen rokona, sőt társa, az olasz renaissance lángelméje: az a megdöbentő, lenyűgöző hatású szobormű, mely II. Gyula pápa síremlékére készült, és Rómában található, a „San Pietro in Vincoli”-ban, egyedül méltó az összehasonlításra, sőt nekünk úgy tetszik, ez a szobor a regény legjobb illusztrációja, Kodolányi műve pedig mindennél jobban megérteti velünk a másik mester alkotását. Ez a regény, *Az Isten Hegye*, Kodolányi János munkásságának nemcsak ez idő szerinti végső állomása, hanem teljesítményeinek csúcsa, betetőződése is; benne megvalósította önmagának leghívebb, legteljesebb kifejezését, s olyan eszmét adott a világnak, mely, meggyőződésünk szerint, nem múlik el korunkkal.

Mi ez az eszme? A tudós rabbi helyesen látja meg és hangsúlyozza mindvégig, hogy Mósze megtalálta és kijelölte „az utat visszafelé”: az Ősforráshoz, atyáink igazságához, az első Kinyilatkoztatáshoz, a láthatatlan, egyetlen és örökkévaló (nem a teremtet és teremtő, hanem a megnevezhetetlen és semmilyen dimenzióba nem szűkíthető) Úrhoz. A Cél nem a jövőben van, hanem a múltban, helyesebben, az örök jelenben, az időfelettiben, nem lenn, hanem fenn, nem az anyagban, hanem a Szellemben, nem a testben, hanem a lélekben, nem a szóban, hanem a gondolatban, nem a kifejezhetőben, hanem a kimondhatatlanban. Mószéhoz „szólt az Úr”, és Mósze megértette az Ő szavát.

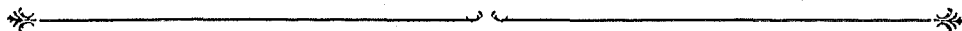
Emberfölötti embert ábrázol Kodolányi *Az Isten Hegyében*; feladatának nagyságát csak akkor érthetjük meg, ha jól meggondoljuk, ki volt valójában Mósze, ez a tökéletes ember, ez a verhetetlen hős, korszakalkotó törvényhozó, ez a koronázatlan király, tudós, beavatott, államférfi, hadvezér, mágus, főpap és bölcs. Igen, mindez volt, és még valami, amire nincs is megfelelő szavunk, talán úgy írhatnánk körül, hogy istennel-beszélő volt, magában hordozta Istent, eleven Frigyláda, de istennel-küzdő is volt, egyesítette magában a régit és az újat, a békét és a harcot, Isten örök békéjét és az ember örök nyughatatlanságát. Közvetítő volt Ég és Föld között, ismét összekötötte az Eget a Földdel, tehát emberségében is volt valami isteni. De bármennyire „isteni ember”, mégis inkább csak ember, tehát tragikus lény, s mert annyira küzdött benne az emberi az istenivel, a legtragikusabb Kodolányi minden regényalakja közt. Milyennek ábrázolja Mószét az író? *Ilyennek*, – s ezzel máris mindent megmondottunk, ha nem is fejtettünk ki még úgyszólván semmit.

A tárgy közismert: Mósze bibliai történetét azonban Kodolányi olyan ciklopszi munkával formálja át céljának megfelelően, hogy alig ismerünk rá az

„eredetire”. Mindenről önálló elképzelése van, minden alakhoz és jelenséghez saját magyarázatot fűz, anyagát a történet belső logikája szerint rendezi, s ezen a téren mindig merésznek, sőt vakmerőnek bizonyul. Mégsem téved soha, mert bármennyit változtat, alakít is az anyagon, bármilyen merész föltevéseket szuggerál is az olvasónak, sohasem kerül szembe az élettellel, az ésszerűséggel, ellenkezőleg, megoldásai az egyetlen lehetséges megoldásnak tetszenek. Eszünkbe sem jut, hogy vitatkozzunk vele. Az *Isten Hegye* nem problematikus könyv olyan értelemben, mint *A tékozló fiú*, mert koncepciója szilárd, hősének sorsa logikus, anyaga szerves. Kodolányi nem másolta le a Biblia történetét, hanem az eseményeket és jellemeket gondos történelmi és lélektani analízissel vizsgálta, sőt bírálta – s mikor sikerült megnyugtatóan magyaráznia minden részletkérdést, újra fölépítette anyagát, gondosan ügyelve, hogy vezérlő gondolata, az Írás belső, sokszor rejtett igazsága s a kor történelmi valósága szerves egésszé forrjon össze. Megoldásai közül néhányat megemlíünk. Mósze nem talált gyermek, megtalálása előre elgondolt terv szerint történik; a királylány gyermeke, s ezzel magyarázható gondos neveltetése és szoros kapcsolata az uralkodóházzal (az örökbefogadás csak törvényesítette ezt a kapcsolatát). Mósztét, hogy törvénytelen származásáról eltereljék a gyanút, kezdetben héber szülők gondjaira bízják; ezért ismerhette és szerette Mósze a hébereket. Beavatása egyiptomi rítus szerint történik, részese lesz a legmélyebb tudásnak, s egyúttal megszerzi mágusi hatalmának eszközeit is. Miután hirtelen fölindulásból akaratlanul gyilkosságot követett el, Mitanniba menekül, itt szerez feleséget, itt kapja meg Jethro becses örökségét, Ábrahám szent botját; Mósze az egyetlen halandó, aki ezen a boton el tudja olvasni a rávésett misztikus jeleket, az Úr kimondhatatlan nevét. Itt szól hozzá először az Úr a csipkebokorból, s innét vándorol vissza Egyiptomba, hogy népét – immár az ő népét – Kánaánba vezesse. A „tíz egyiptomi csapás”-t az író racionálisan magyarázza; csak rendkívüli jelenségeket ismer el, csodákat nem. A vörös-tengeri epizódot így értelmezi: Mósze ismerte a Vörös-tenger ár-ápanya törvényeit, s egy ilyen hirtelen áradás áldozata lett az üldöző egyiptomi hadsereg. A „füst” és „lángoszlop”, mely a pusztában vándorlók előtt jár, az örökké égő szent áldozati tűz füstje nappal, és lángja éjszaka. Az Isten Hegyén, hol a törvényt kihirdeti az Úr, Mósze alacsonyabb rendű, de szükséges mágiát alkalmaz. Végül az utolsó, s talán legmeglepőbb magyarázat: Mósze nem természetes halállal halt meg, – lázadó pártütők megkövezték.

Láthatjuk, Kodolányi nem ragaszkodik betű szerint az Íráshoz, s szerencsésen, egyformán elkerüli a spiritualista és materialista túlzók egyoldalúságait. Nem költ hihetetlen meséket, de nem fogadja el például Thomas Mann gyermekes ötleteit sem. Megoldásai azért is reálisaknak tetszenek, mert meggyőzően tanúskodnak az egykorú egyiptomi, héber és más népek részletes, pontos ismeretéről. Mindig a teljes élet valóságából nőnek ki, szervesen és szükségszerűen. Már több ízben hangsúlyoztuk, s most megismételjük, hogy mikor Kodolányi történelmi ismereteit, s ezzel kapcsolatban ábrázolásának avatottságát emlegetjük, sohasem csak a kor külső, megtanulható történetét, a díszleteket, a rekvizitumokat értjük, hanem azt a *lelket* is, mely életet varázsol nemcsak a régészetbe, hanem azokba a nehezen meghatározható, jószándékú tudományokba is, melyeket történetbölcseletnek, a népek lélektanának stb. neveznek. Kodolányi műveiben a kor igazi lelke gyakran egy-egy mellékmondatban, egy beszédfordulatban, egy jelentéktelennek tűnő megjegyzésben bukkan fölszínre; voltaképpen megfoghatatlan, a logika eszközeivel nem magyarázható, legföljebb azzal a formulával érzékelhető, amit egyszer már használtunk: az „alkati hitel”-lel, – ezt pedig Kodolányival kapcsolatban egyformán bátran alkalmazhatjuk személyekre is, korokra is.

Mósze történetét egy tudós rabbi beszéli el tanítványainak; ez a keretes forma lehetővé teszi, hogy az író az elbeszélés folyamán bármikor megjegyzéseivel kísérhesse a mondottakat, véleményt nyilvánítson minden fontos kérdésben anélkül, hogy megzavarná a történet hangulatát. Ünnepeyes hangú bevezetéssel kezdődik a mű – érzésünk szerint nagyon is ünnepeyesen –, az író torka mintha összeszorulna a feladat nagyszerűsége miatt érzett meghatottságtól. Ez a fejezet túlságosan tagolt, kimért, majdnem lámpalázás. Ezt valami hangulati reakció követi: a történet laza, színtelen, már-már irodalmiatlan nyelven indul, mint egy gépies-krónikás beszámoló. Aztán egyszerre emelkedettebbé válik a stílus, érezzük az eleven élet lüktetését. Ettől fogva szakadatlan emelkedésnek vagyunk tanúi, három kötetten keresztül az utolsó lapig, sőt az utolsó szóig. Kibontakozik előttünk egy rég eltűnt világ minden idegen, csodálatos szépségével és rútságával. Legendásnak tűnő, öreg könyvekből ismert nevek élő alakot öltenek, s annyira közel jönnek hozzánk, hogy szinte tapinthatjuk őket. Városok, tájak, emberek támadnak fel, szenvedélyek, viták, háborúk dúlnak, népek hullámzanak; szokások, erkölcsök, tudományok és vallások forrongnak, mint egy óriás kohóban, fáraók és rabszolgák, zsidók és egyiptomiak, istenek, papok, asszonyok, katonák és tengeri rablók,

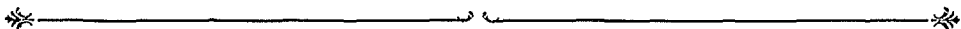

a paloták tündöklése és a sivatagok nyomorúságai, és közöttük az Úr Választott Embere, mint egy szikla, mint valami hegység, ez az ijesztően tökéletes halandó, ki többet élt, tudott, szenvedett, rajongott és munkálkodott, mint korának uralkodói, papjai és hadvezérei együttvéve. Mósze nemcsak törvényhozó, kinek kőtábláihoz korok és végtelen nemzedékek igazodtak, hanem egy darab eleven történelem is, a Kos-korszak megindítója. Összetöri az aranyborjút (bikát), szándékait a történelemben valósítja meg történelmi eszközökkel, sőt, politikai eszközökkel, s éppen azért kezeli fölényesen ezeket az eszközöket, mert tudja, hogy *csak eszközök*, a cél a törvény, az Úr szolgálata. (Nem értünk viszont egyet Kodolányival abban, hogy Mósze el akarta törölni a rituálét, hogy nemcsak a „bálványokat” akarta megsemmisíteni, hanem még az áldozati szertartásokat is károsaknak ítélte, s csak politikai megfontolások bírták rá, hogy ideig-óráig megtűrje őket. Ilyen modern teológiai eltévelyedések teljesen idegenek ama régi kor felfogásától, s a mai protestáns nézetek visszavetítése a fáraók korába legalábbis naivitás.)

Mósze tehát történelmet formáló erő; elsősorban sorsa van, nem „fejlődése”, mint különben minden embernek. A fejlődés mechanikus fogalma helyett egyébként is szívesebben beszélünk sorsról, rendeltetésről, elhivatottságról, mert ez, úgy érezzük, valóság; minden más elmúlik az idővel, de a kivételes sorsokban mindig van valami idő fölötti vonás. Már Julianus barát regényét is a hős nem mindennapi sorsa emelte a műfaj átlagpéldányai fölé, Mósze története meg éppen kisiklik minden meghatározásból. Ha a görög sorstragédiák fogalmához nem kapcsolódnék szorosan a verses, mértékes forma, *Az Isten Hegyének* rokonait először itt kellene keresnünk. Említettük, ebben a műben van valami aiszkhüloszi; a világ nem emberre méretezett nagyságának, rettenetességének közvetlen, drámai átélése és ábrázolása. E könyv minden jelentős alakja hordoz magában egy parányit ezekből a roppant arányokból, ebből a humánumon-túli félelmes valóságból: legtöbbet maga Mósze, ki még életében Hénochként bejárta az üdvözültek lángcsarnokait.

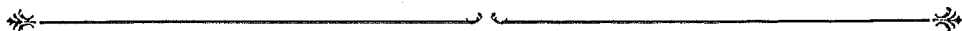
Melyek e kivételes sors fontosabb állomásai? Mósze születéséről valóságos himnuszt költ az író; hősök, szabadítók, királyok világrajövetelét ünnepelték így hajdan nagy eposzokban és históriás énekekben. Ezt a mélyen megindító aktust feszült várakozás előzi meg: az anya jól tudja, kinek ad életet, egész lényét természetfölötti sejtelmek és izgalmak töltik el, s mikor végre a fölkelő nap győztesen berobban a szobába és megszületik a Szabadító, érezzük, új irányba fordul a történelem, ennek a gyermeknek minden lépését

figyelemmel kísérik majd az istenek. A földi istenek szemmel láthatóan is: a Legfelsőbb Jóindulat örökdió fölötté, az öreg fáraó ölébe veszi, megcsókolja, családtagnak fogadja. Mószét gyermekkorában Amram héber főpap és felesége neve, Aharon (a bibliai Áron) tejtestvére; a kisfiút eltéphetetlen szálak fűzik a Gósen földjén élő megtúrt és megvetett idegen fajtához. A főpap jóstehetségű leánya, Miriam, már ekkor megjövendőli, hogy Mósze lesz a legnagyobb héber, megszabadítja népét a szolgaságból, s neve örökké élni fog. A serdülő fiút azonban egyelőre másfelé vezeti sorsa; az udvarba kerül, előkelő nevelést kap, s az új, fiatal uralkodó, Echnaton, testvérévé fogadja. Echnaton az egyiptomi történelem egyik legkülönösebb és legvonzóbb alakja. Gyöngé, beteges testben korlátlan szabadságra vágyó, roppant gondolatokat forgató, nemes és önzetlen lélek; ihletett költő, vallási reformját egy jól megszervezett régi világrend makacs ellenállása közben hajtja végre; rajongó, gyermeki szíve megvet minden realitást, olyan mértékben, hogy még híveit is megdöbbenti; ő azonban senkire sem hallgat, csak atyjára, a Napra, kihez gyönyörű himnuszokat ír, és énekel a fáraóval együtt az egész birodalom. Echnaton megdöbbentő, gyakorlatiatlan, az élet valóságával hadilábon álló különc alakja – ez a csupa-lélek ifjú, ez a sápadt, csenevész forradalmár, ez az isteni műkedvelő – egy időre még Mószét is homályba borítja; míg Echnaton szerepel a színen, az író minden részvéte és érdeklődése az övé, s ezt csak helyeselnünk lehet. Ha a még félig gyermek, beavatása előtt álló Mószét Echnatonnal mérte volna össze az író, Mósze okvetlenül nehézkes, képzelethíjas barbárnak tűnt volna a kifinomult, csodálatos rajongó mellett.

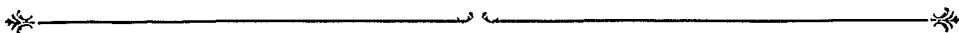
Az első kötet utolsó fejezetei Mósze beavatásáról szólnak. Ez teljesen Kodolányi leleménye, ábrázolását igen nehéz lenne egykorú dokumentumokkal igazolni. A beavatási rítusok, a nagy Piramis rejtelmek, az egész bonyolult, ezoterikus művet inkább elképzelésekre, hipotézisekre, intuitív meglátásokra épül, semmint konkrét adatokra. Bizonyosnak csupán a szertartás négy sarkalatos pontja tekinthető: 1. újraszületés; 2. megfeszítés; 3. halál; 4. feltámadás. *A tékozló fiúval* kapcsolatban beszéltünk az egzakt kutatás szerepéről a regényírásban, egyáltalán a művészi alkotásban, amit ott mondtunk, most újra hangsúlyoznunk kellene. Minden a meggyőzés, a művészi szuggesztió. Elhisszük Kodolányinak, hogy mindez valóban így történt, így *kell*ett történnie, az ellenkezőjéről nincs tudomásunk, az író hatalmában vagyunk. Vitakozzanak vele a szaktudósok, mi nem vitatkozunk. Ha egy napon kiderülne, hogy Kodolányi az első szótól az utolsóig tévedett, akkor is megmaradnánk ál-

lításunk mellett, ezek a fejezetek jók, sőt kitűnőek, mert így, ahogy vannak, elfogadhatók, meggyőzőek, megokoltak, művésziek, tehát igazak. A részleteken talán tünődhetünk; valóban ismerték-e az egyiptomiak a heliocentrikus világképet, valóban keresztre feszítették-e a beavatandókat? – mindez nem változtat az általános benyomáson, mely hatalmas, sőt lenyűgöző. Ilyen látomása az újkori Európa egyetlen írójának sem volt még, a középkor és a barokk nagy látnokaihoz kellene visszatérnünk, ha ősöket keresnénk. Kodolányi még tovább megy: egy íratlan tudományt és elfeledett hagyományt kodifikál, mint egy kézikönyvszerűen, hozzáférhetővé teszi bármelyik értelmesebb olvasó számára. Avatottsága az ezoterikus tudományokban vitathatatlan, tárgyi ismeretek dolgában is alighanem versenytárs nélkül áll. Néha már úgy érezzük, olyan tudományt profanizál, melynek jobb lett volna rejtekben maradnia, hiszen kezdetben ilyenek is szánták – és nem hiába. „Werke des Geistes und der Kunst sind für den Pöbel nicht da.”

Mósze tartózkodása Jethro házában, házassága Cipporával és első találkozása az Úrral, a regény második magaslati pontja. Az első kötet mintha harsonára lenne hangszerelve, minden ünnepélyesebb, nagyméretű, méltóságos és messzire hangzó. A második kötet csendesebb, emberibb, csevegőbb, sőt idillikusabb. Ebben inkább azzal a Mószéval ismerkedünk, ki elsősorban ember volt, társaságban és társadalomban élt, férj volt és családapa; ezt a patriarchális életformát Kodolányi nem kevesebb hűséggel és mélységgel ábrázolja, mint a tündöklő nagyvárosok és az udvari körök életét. Sőt, nosztalgiaja határozottan az egyszerű, romlatlan emberek köré vonja, még stílusa is megtisztul, megvidámodik, ha róluk ír, derű ömlik el sorain, mintha hazatalált volna. Hangja néha ilyenkor is ércesebbé, zengőbbé válik: mikor például az ünnep mivoltát fejtegeti, mintha mély harangszó kondulna, az író főlvaltja a költő, és tüstént magasba lendül. Cipporát, ezt a bájos teremtetést, különös szeretettel veszi körül. Kissé idealizálja, de éppen ez az eszményítés bizonyítja, hogy Kodolányi személyében is érintve van, nemcsak egyszerűen eszményképet rajzol, hanem *saját* eszményképét díszíti föl ennyire női erényekkel. A regénynek vannak megrázóbb fejezetei, megindítóbbak azonban nem. Nemcsak Mósze, az író is mennyegzőjét üli, az esküvő előkészületeiben eszményít egy álmot, melynek szépsége és szomorúsága éppen abban rejlik, hogy mindig álom marad.

A békét azonban harc követi, a nyugalmat újabb nyugtalanság. Mószéhez beszél az Úr az égő csipkebokorban, s a választott férfiúnak mennie kell, hogy

teljesítse Isten parancsát. Ez a jelenet csupa tűz, természetfölötti lobogás, égnek a szavak, lángba borul a táj, ízelítő azokból a drámai, gyakran tragikus párbeszédéből, melyeket Mósze folytat majd a lelkében lakozó Úrral. A Jethrótól kapott bot és az eleven hit csodákat művel; Mósze visszatér Egyiptomba, és kihozza onnan a népet. Echnaton már nem él, utódja, egy hitvány uralkodó engedni kénytelen. Az exodus és a pusztában vándorlás leírásakor az író hatalmas tömegeket mozgat, mint rendező egy gigászi színjátékban, de mindig győzi erővel, nyelvvel és képzelettel. A nép gyakran föllázad a sivatagban, s még a törvény kihirdetésének hatásos – túl hatásosan megírt – jelenete is csak ideig-óráig csillapíthatja ingerültségét. Mósze, mint egy modern diktátor, ha kell, írta a népet; szándékosan gyötri a pusztában, mert még nem érett meg, hogy birtokba vegye az Ígéret Földjét. Mósze a Szellemet prédikálja, a népnek azonban anyagi javak kellenek, s inkább a nép, mint Mósze pártján áll Aharon is, kire a főpapi tisztséget ruházta a puritán Szabadító. Mósze viaskodik a néppel, az Úrral és önmagával, egyre jobban távolodik a gondjaira bízott néptől, kénytelen megvetni ezt a csőcseléket, melyből az ő emberfölötti akarat formált, úgyszólván napok alatt, nemzetet. Szavak szakadnak ki lelkéből, gyötrő tépelődések és jalkiáltások, melyekre már alig-alig válaszol az Úr, mert a kételkedőtől Ő is elfordítja arcát. Mósze magára marad Ég és Föld között, hitetlen-hívő, pásztor egy marakodó, hitvány nyáj közepén; egyszer már „átment a Halál kapuján” a nagy Piramisban, de ez a feladat még az ő vállára is szinte elviselhetetlen terheket ró.

Ezek a befelé vérző sebek, ezek a kétségbeesett kiáltások egyúttal az író viaskodásai is lélekkel, sorssal, rendeltetéssel és Istennel. Izrael Istene azonban – az örökkévaló Isten – nem másítja meg elhatározását, nem beszél kétféleképpen, teljes és tökéletes áldozatot követel, és Mósze nem tekinthet hátra, hanem most is, mint mindig, csak előre. Az Élet törvénye, mely a Halál és az Úr törvénye is, egyenes beszédet és egyenes tetteket kíván: Aharon méltatlanná lett kegyelmére, meg kell halnia. Mósze tudja, hogy a parancson nem változtathat, maga mellé veszi Aharont és a hegyre kíséri, egy pusztá barlangba. Aharonnak le kell vetnie ruháit, és végig kell feküdnie egy csupasz kőpadon. Aharon megérti, hogy eljött az ő órája, és zokszó nélkül fogadja a halált; „*thanumené gar exédé*”, tudtam, hogy meg kell halnom, – ahogy a görög tragédiában mondja az isteni leány. Micsoda sűrített tragikum, micsoda sűrített élet és halál: Mósze is tudja, látja, érti, de egyetlen mozdulatot sem tehet, egyáltalán semmit sem tehet. Közel az idő, mikor az ő küldetése is véget ér.

Aharon halála után már semmi sem tartóztathatja fel a nép elvakult szenvedé-
lyeit, Mósze sorsa megpecsételődött. A rázuhanó kövek alatt még egyszer, s
utoljára, megbékül Mószéval az Úr, ismét szól hozzá, ismét felel neki. De mi
voltaképpen a halál, mivé lesz a lélek, ha ilyen hatalmas testben lakott, mivé
lesz roppant akarata, hová lesznek irtózatoss energiái? Mósze lelke nem
nyughatik a test börtönén kívül sem, társtalanul és hazátlanul bolyong az űr-
ben, hegyek csúcsai fölött kering, mint a szirti sas, és bármit tesz, „nem lel
maganak méltó temetőt”. Panaszos szóval hívja az Urat, s az Úr kegyelme
megkönyörül rajta: Isten végtelenségében végre megpihenhet. Ezzel a fensé-
ges, megrendítő jelenettel zárul *Az Isten Hegye*, Kodolányi legnagyobb műve,
a magyar regényirodalom legkiválóbb alkotása, az újabb európai irodalomban
is egyedülálló teljesítmény.

* * *

Ígazi írónak nemcsak rangja van, hanem helye is; méltó helyét előbb-utóbb
el kell foglalnia nemzete s „a népek hazája, a nagyvilág”-nak irodalmi tudatá-
ban. Élő íróról lévén szó, nem korai-e ma még ezt a helyet kijelölnünk?
Kodolányi János kétségtelenül alkotott már annyit és olyan jelentőset, hogy
helyének megjelölése már ma több legyen merő kísérletnél, pusztá találgatás-
nál. A magyar regényirodalom nem tekinthet ugyan vissza hosszú múlt-
ra, mégis olyan világirodalmi nevekkel dicsekedhetik, mint Jókai Mór, Mikszáth
Kálmán, Krúdy Gyula és Móricz Zsigmond. Mi ötödiknek bátran leírjuk
Kodolányi nevét, *időrendben ötödiknek, értékben azonban legelsőnek*. Kodo-
lányi nemcsak többet fejezett ki a magyarságból, többet és művészebben, mint
elődei, hanem a regényirodalomban először hozott létre olyan alkotásokat,
melyeknek maradandóságához sem férhetne kétség, ha népünk és nyelvünk
már a múlté lenne. *A vas fiai*, a *Julianus barát* és az *Örök Testamentum* a világ
bármely helyén és bármilyen időben megőrzi majd rangját, anélkül, hogy akár
mondanivalójának hatása, akár művészi értéke csökkenne. Ugyanígy íté-
lünk róluk világirodalmi szemszögből is. Régi századok nagy regényalkotásai
ma már bizonyos nemes verettel rendelkeznek, – olyan érték ez, mely bizo-
nyára hiányzott még belőlük abban az időben, amikor megszülettek.
Kodolányi időtálló művei szintén meg fogják egyszer szerezni ezt a veretet, s
akkor majd bebizonyosodik róluk – amit ma még sokan alighanem kételkedve
fogadnak –, hogy a regényirodalomban *világviszonylatban is első helyen állnak*.
Ezek a művek olyan magasságokat hódítottak meg eszmei tartalmukkal és

esztétikai értékeikkel, amilyenre a regényírásban eddig még nem volt példa. Legnagyobb versenytársai gyakran egyoldalúaknak tetszenek mellette. Cervantes egyetlen művével utazik a halhatatlanságban, Balzac sohasem tudott kikeveredni korának és társadalmának gondjai-bajai közül. Dickensben a reformátor nyomta el a művészt, Tolsztojt egy rögeszme kerítette hatalmába, mikor művészete teljesen megérett volna, s még Dosztojevszkijnek sem sikerült realizálnia, igazi mélységeihez képest, megdöbbentő látomásait és sejtéseit. Thomas Mann korunk legművészbib írója volt, életműve mégis üveg-házi tenyészetként hat Kodolányinak a nagy természettel versengő vegetációja mellett. Kodolányi műve kétségtelenül egyenetlen, s a klasszikus alkotásokra jellemző abszolút tökéletességet csak igen ritkán sikerült elérnie. Ahol azonban mégis elérte, vetélytárs nélkül áll. Művészetének jelképe lehetne egy olyan katedrális, melynek egyik tornya merészen az égbe tör, a másik azonban befejezetlen, csonka. Fájdó csonkaság, de a kész torony diadalmas szépsége bizonyítja, mi lakott az alkotóban, s mire volt képes, mikor hatalmas terveit meg is tudta valósítani.

Fejtegetéseink végére érkeztünk. A legmagasabb mértéket alkalmaztuk, mert nem tehettünk másként, s ezzel tartoztunk az írónak is, ki életében mindig a legmagasabbra tört, s ezáltal maga választott mértéket magának. Életműve zárt és egységes, mint keveseké. Ha egyetlen szóval akarnánk jellemezni őt és munkáit, ezt a szót választanánk: egység. Művész ritkán forrt annyira össze művészetével, mint ő. Akár könyveire, akár az emberre tekintünk, ezt látjuk. Még teste is a lélek győzelmét hirdeti, dacosan, kihívón, önérzetesen. Ez a test, mintha megcsigázták volna, aránytalan, hajlott, az acél hajlik meg így, teherbírása végső fokán. Arca híven tükrözi az elmúlt ötvenhét esztendő minden megpróbáltatását. Megtalálhatjuk rajta a szenvedés, a gőg, a megbántottság, a düh, a hatalomvágy, a keserűség, a félelem, a makacsság és bizakodás diszharmonikus vonásait. Természetesen az ő tekintete is, mint minden emberi arc, csak a halál hieratikus merevségében kapja meg végső, királyi ábrázatát. Bizonyára a halálnak ezt a megszentelő fenségét, ezt a szakrális merevségét, a mindentudás, a beavatottság jelképét öltötték magukra régi korokban királyok és papok szertartásaik közben – ahogy egykorú festményeken, szobrokon, domborműveken láthatjuk. Ez az arc azonban még csupa elevenség: szeméből, ebből a két mágikus lámpából, lélek sugárzik felénk, hogy bizonyosságot tegyen teremtmény nyugtalanságáról, démonikus akaratáról és csodákat szülő mélységeiről.

Pécs, 1956. január.

✧ Képmellékletek ✧

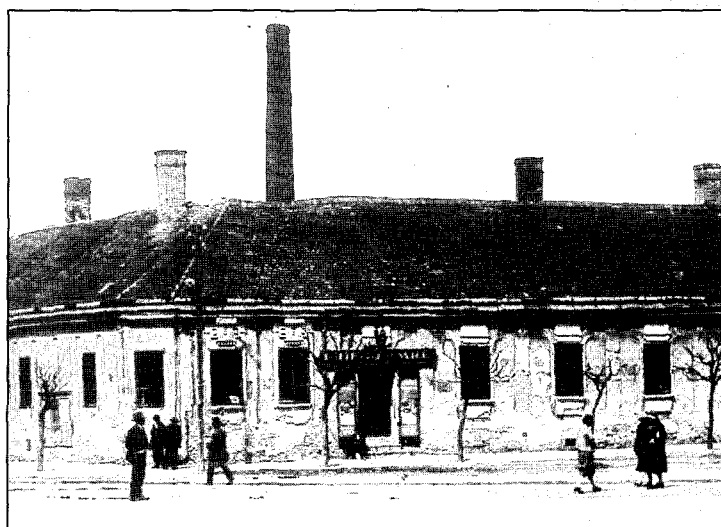
✧ A székesfehérvári állami főreáliskola
épülete az 1938-as átépítés előtt ✧

✧ A főreáliskola utcája egy 1917-es képeslapon ✧

❖ *A Tobak utcai ház.
Kodolányi három évig lakott itt diáktársaival* ❖

❖ *A Süllyedő világban megemlített
„Ponty kocsmája” a Hal téren* ❖

DIÁK-TOLL

SZÉPIRODALMI KÖZLÖNY.

Egyes szám ára 40 fillér.

Kézirat gyanánt szerepel.

Megjelenik kéthetenként.

Szerkeszti:

KODOLÁNYI JÁNOS.

A tiszta jövedelem a Főreáliskolai Ifjúsági segélyegylet pénztára javára fordíttatik.

PAJTÁSOK!

Azt hiszem, az ilyenféle ujság nem „ujság” előttetek. Legfeljebb azon lehetne csodálkozni egy kicsit, hogy annyi bukott és eltemetettős után, ime, megint kardot és pajzsot ragad egy s nem átal a sorompók közé ugratni. Annál inkább, mert a vitéz nem dorongot pörgető, csillagot rugató Toldi, hanem csak afféle szürkeruhás „jó vitéz” szegény, amilyen csapattal lézeng a földön.

De hát illik, ugy-e, hogy megmutassa, milyen program van írva lovagi pajzsára?

Bevallom, én Fehérvárról sohasem voltam jó véleménnyel. Mikor idekerültem, rögtön láttam, hogy álmos, poros hely, még pedig annyira poros, hogy a Madách emlegette piramisokat búvászai gyorsasággal fűdné el a szélkavarta millió porszem. Szó, ami szó, biz' ez így van. Meg kell nézni azt a tömeget, mely vásárnaponként az Önképzőkör padjain zúg. Van ott olyan tisztelt tag, ki „Borszem Jankót” olvas, más a „Magyar Könyvtár” valamely csinos sárga fűzetét böngészi s mikor a mennyezetrázó szavakat elhangzik, méltó-

ságosan feláll és „uk-muk-fuk” lebirálja a szavalt. Jóllehet talán semmit se hallott az egészéből, kijelenti, hogy a szaválás őt nem hatotta meg. Vannak olyanok, akiknek színét se látja az ember tíz hónapra keresztül s vannak, akik télen járnak a diákság e köztársasági ülésére — melegegdeni. Bizony, sokan vannak a meghívottak, de kevesen a választottak!

Hát ezen akarunk néhányan változtatni. Szeretnénk ott lenni mindenütt, ahol intelligens diákok vannak s tetteikben utat jelölni, akaratukat irányítani a célunk. Szeretnénk benneteket, Pajtások, leszoktatni a felületességről, szeretnénk felnyitni a szemeket, hogy megláthassátok a magatok küzdőterét. Mert szép a küzdelem, neveli az embert s megtanítja a magában járni. Szép, mert a munkában úgy vagyunk, mintha követ fejtenénk: napról napra új anyagot lelünk és hordunk össze a lelünkben, amelyből majd lassan a jövő Magyarország férfiai fog kialakulni. A mai kort a reptológép, tehát a fölfelé törekvés jellemzi. Hát nem utálatos, sőt vétékes dolog megfenekleni a mindennapi élet szürke sarában?

❖ *A Diáktoll első és egyetlen, 1917-ben megjelent számát*
Kodolányi szerkesztette ❖

A Szent Imre ünnepély nagy reményeket keltett mindenekben, akik a gimnázium efajta ünnepeit ismerik. S valóban, ugrált a szívünk, mikor a zenekar Bach „Estharang”-ját játszotta. Simán és finom lendülettel dolgoztak a fiuk, — egy gombba kürt azonban untalan belerikoltott az összhangba. Ez nagy kár volt. Miért játszik az, akinek nincs jó füle? A szavalat nem sokat ért. Mátray igazgató úr pompás beszéde azonban elragadó volt s nálunk nagyobb emberek dicsérték. Mi csak annyit mondunk, hogy boldogok vagyunk, mert biztos kezek mutatják fejlődésünk útját.

Úgy az énekszámok, mint az udvaron játszott zenedarabok tele voltak gixerrel s a fiuk nem bírták szusszal a crescendokat. Emellett kissé szinpadias volt a gyűjtés — zeneszóval.

Hanem azért a gimnázistákat melegen üdvözljük.

K. J.

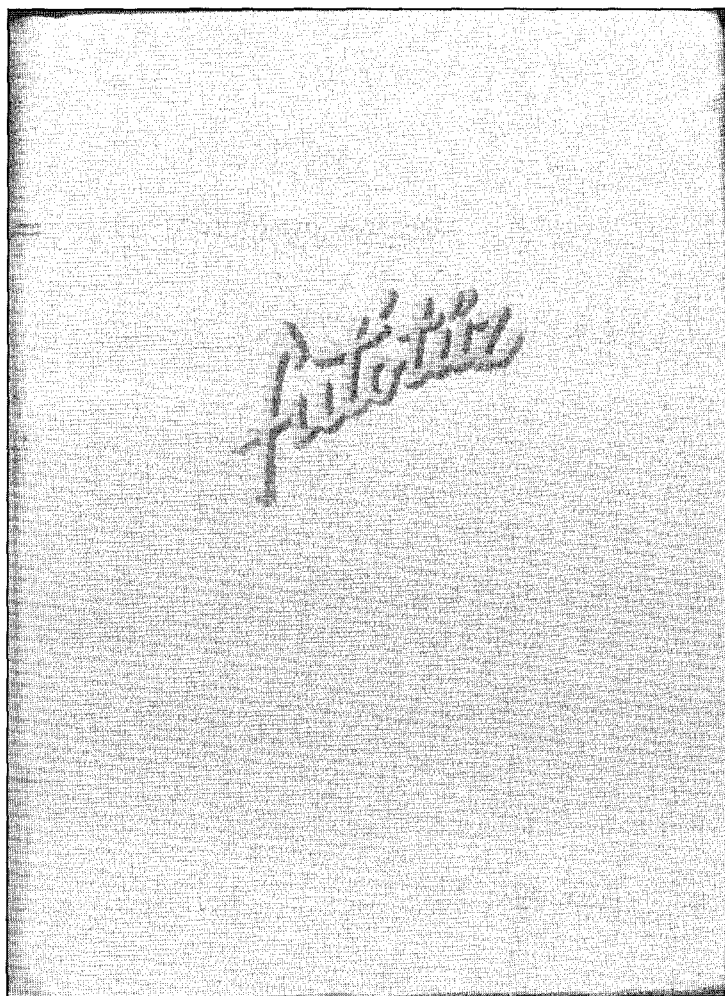
** A lap megszüntetésének egyik indoka
a ciszterci gimnázium ünnepélyéről szóló cikk volt **

Sor-szám	A tanuló neve, vallása, születésének ideje (év, hónap és nap) és helye	Atyjának vagy gyámjának neve, állása és lakhelye	Az előbbi osztályból végezte a tanulót és mily eredménnyel?	Osztályjára, tanulmányait-e a tanuló? (felvétel és szám)
10.	Kodolányi János v. k. 1899. márcs. 13. Tolki Pest... m.	H. Gyula m. k. községi tanács- ügyi főnökmérszár Vajszló, karampa	A praece m. k. ált. fő- iskolájában 33 jó	depratt. 1910

1916-ban tanulmányait a
székesfehérvári főreáliskolában folytatta

Sorszám	A tanuló neve, születése helye és ideje, vallása
21.	Kodolányi János, aai Tolki (Pest m.) született 1899. márcs. 13-án, v. kathi. vallású a középiskolai tanfolyamot elvégezte és pedig: az I. V. os- tályt a pécsi ált. főreáliskolában mint nyitár. tanuló az 1910/11 - 1911/12 tanévben (az V. osztályból), a VI-VIII. osztályt a székesfehérvári ált. főreáliskolában 1916/17 - 1917/18. tanévben.

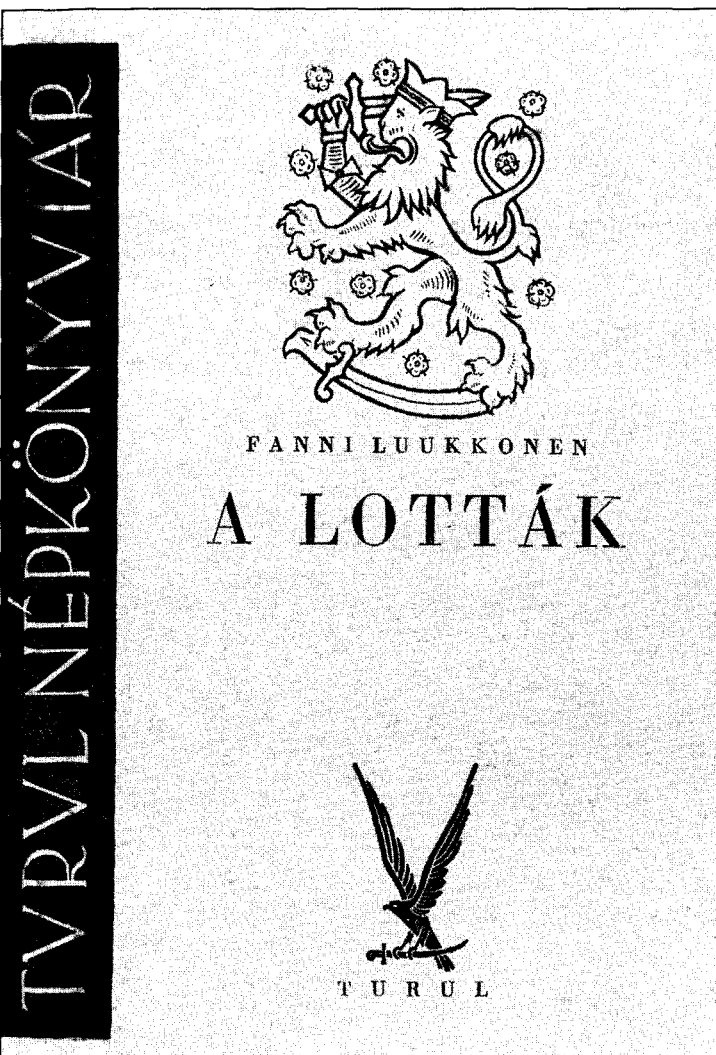
1919-ben sikeres érettségi vizsgát tett

✧ *Futótűz című önéletrajzi ihletésű műve* ✧
1929-ben látott napvilágot

❖ „Kodolányi hazai finn propagandáját töretlen lelkesedéssel
és a legtisztább eszközökkel folytatta.” ❖

❖ *Fanni Luukkonen művének magyar kiadásához*
Kodolányi írt bevezetőt „A vendég” címmel ❖

KODOLÁNYI JÁNOS

SÜLLYEDŐ
VILÁG

I. KÖTET

ATHENAEUM KIADÁS

❖ *A Süllyedő világban újra átéli keserű gyermekéveit* ❖

KODOLÁNYI JÁNOS

RÓKATÁNC

TURUL

✧ Novelláskötete a Rókatánc 1942-ben jelent meg ✧

KODOLÁNYI JÁNOS

VÍZÖNTŐ

MESE

ELSŐ KÖNYV

SZÖLLŐSY KÖNYVKIADÓ

BUDAPEST

✧ „A szellem legyőzi az időt” ✧

KODOLÁNYI JÁNOS

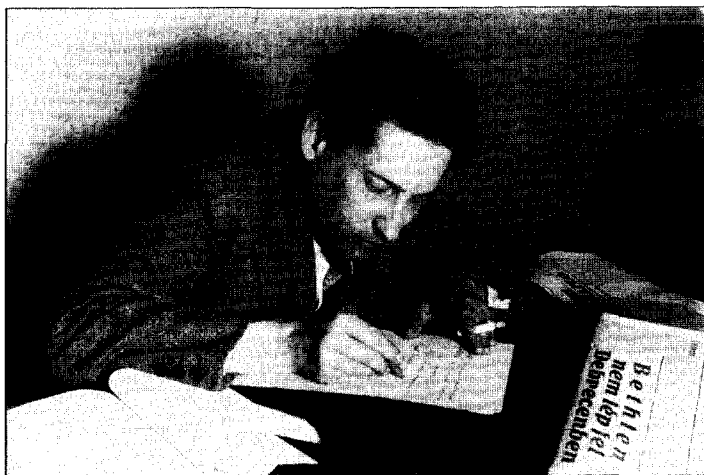
ÉLTEK, AHOGY TUDTAK

VÁLOGATOTT ELBESZÉLÉSEK

SZÉPIRODALMI KÖNYVKIADÓ
1955

✻ Az 1955-ben megjelent kötet 24 elbeszélést tartalmaz ✻

✧ *Munka közben* ✧

✧ *1951, Balatonakarattyá* ✧